

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ATYPICKÉ POHŘBÍVÁNÍ VE STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Rudolf Krajíc, CSc.

Autor práce: Miroslava Hladíková

Studijní obor: Archeologie

Ročník: 2.

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 29. července 2011

Miroslava Hladíková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své práce Doc. PhDr. Rudolfu Krajíci, CSc. za ochotu, pomoc a cenné rady při zpracování tohoto tématu.

Ráda bych také poděkovala svým rodičům za jejich podporu a trpělivost při studiu i v životě.

Anotace

Atypické pohřbívání ve středověkých Čechách

Předkládaná práce je zaměřena na poznání atypického pohřbívání ve středověkých Čechách. Jsou zde uvedeny skupiny lidí a důvody, které společnost vedly k takovému jednání. Práce obsahuje přehled vybraných lokalit s uvedenými konkrétními atypickými hroby. Součástí práce je analýza a zhodnocení charakteru a významu atypických pohřbů ve středověké společnosti.

Annotation

Atypical burials in medieval Bohemia

This presented work is focused on a issue of atypical burials in medieval Bohemia. There are groups of people and the reasons which they led a community to such an action at that time. This work contains a summary of selected sites with the mentioned specific graves. Analysis and evaluation of character and significance of atypical burials in a medieval community is a part of this work.

1 Úvod.....	2
2 Metodika	2
3 Dějiny bádání.....	3
4 Pohřební ritus v křesťanském středověku.....	4
5 Víra a postoj středověké společnosti k zemřelým	16
6 Atypické pohřby	21
6.1 Děti.....	22
6.2 Sebevrazi.....	23
6.3 Oběti kriminálních činů	24
6.4 Delikventi.....	24
6.5 Epidemie	30
6.6 Válečné situace	32
6.7 Čarodějnictví.....	33
6.8 Vampyrismus	37
6.9 Židé	40
7 Posmrtné změny.....	42
8 Archeologické doklady atypického pohřbívání ve středověkých Čechách	46
9 Souhrn historicko-archeologických poznatků	65
10 Závěr	73
11 Literatura.....	74
12 Seznam příloh	80
13 Přílohy.....	82

1 Úvod

Práce poukazuje na různé způsoby zacházení s těly mrtvých jedinců, odlišujících se od běžně užívaného pohřebního ritu. Budou zde popsány skupiny lidí a situace, za kterých nebyl možný pohřeb mezi ostatními věřícími lidmi. Zahrnuje mnou vybrané lokality Čech a také Moravy z období středověku s mírným přesahem do raného novověku. V práci je použita archeologická, antropologická a etnografická literatura, kroniky a smolné knihy.

Zajímavosti a odlišnosti od klasického pohřebního ritu, mne vedly k výběru tohoto tématu pro moji diplomovou práci.

2 Metodika

V kapitole *Dějiny bádání* je nejprve nastíněn přehled badatelů, kteří se zabývali tímto tématem a jsou zde uvedeny některé práce.

Následující kapitola *Pohřební ritus v křesťanském středověku* popisuje vývoj pohřebního ritu od 10. století a způsoby pohřbívání u venkovského obyvatelstva i v panovnickém prostředí. Je zde zmíněna i pohřební výbava.

Do kapitoly *Víra a postoj středověké společnosti k zemřelým* je zahrnut postoj a víra společnosti k revenantům, tedy mrtvým co se vracejí ze svých hrobů. Dále představa lidí o smrti, pověry a různé úkazy, které měly být předzvěstí blížící se smrti, ale také úkony, které lidé prováděli po smrti jedince ze strachu a pro svou ochranu.

Kapitola *Atypické pohřby* je rozdělena do jednotlivých podkapitol. Ty obsahují vybrané skupiny, které se vyznačují odlišným pohřbíváním.

Do práce jsem zařadila i kapitolu *Posmrtné změny*, protože jsou často velmi důležité při interpretaci pohřebního ritu. Zmiňuji se zde o procesech rozkladu těla a faktorech, které ho ovlivňují, poloze těla v hrobě, o traumatech a umělých zásazích na kostech, které se mohou na pohřbených tělech objevit.

Další kapitola *Archeologické doklady atypického pohřbívání ve středověkých Čechách*, obsahuje už konkrétní vybrané lokality, na kterých se objevují odlišnosti v pohřebním ritu. Jsou zde zahrnuty popisy jednotlivých pohřbů z pohřebišť, sídlištních situací, popravišť a židovského hřbitova.

V kapitole *Souhrn historicko-archeologických poznatků* budou shrnuty veškeré informace z předchozích kapitol.

Práce je doplněna seznamem veškeré použité literatury a obrázkovými přílohami.

3 Dějiny bádání

Lidské ostatky nám mohou sloužit jako zdroj důležitých informací o fyzické podobě, zdravotním stavu jedince, ale mají i symbolický význam. Jsou totiž nositeli idejí, které ovlivnily způsob s jejich zacházením. Díky výzkumům hrobů se dá zjistit a dále zkoumat pohřební ritus, typ hrobu a způsob jeho budování, poloha pohřebiště nebo hřbitova, zbytky kostry, výbava nebo další nálezy v hrobech. Hrob je jedním z projevů lidské společnosti, odráží spoustu jevů vnějšího světa a představuje výsledek nějakého rituálu. Jeho úkolem je také předávat vzpomínku na zesnulého následujícím generacím (Aries 2000, 256; Lutovský 1998, 790; Unger 2006, 15).

Narození a smrt není pouze záležitostí samotného jedince, ale obřady a zvyky spojené s těmito procesy mají společenský charakter. Rituál smrti má mnoho fází, začínajících samotným okamžikem smrti až po konečné uložení zemřelého. Patří sem uložení, umytí, oblečení, smutek pozůstalých, tanec, hudba, zpěv, gestikulace, mimika, zvláštní oděv, vystavení zemřelého, přenesení na připravené místo, uložení na hranici, zapálení hranice, pohřbení spálených pozůstatků nebo nespáleného těla, péče o pohřebiště a rituální hostina. U pohřebního obřadu hrají roli tři faktory. Jsou to náboženské představy v průběhu pohřbu, dále představy spojené s tím, kde se zemřelý po smrti nachází a nakonec místo zemřelého v rodině či společnosti (Unger 2002, 13-14).

Procesu pohřbívání se věnovala řada archeologů, historiků či etnografů. K dispozici je také řada titulů v odborné literatuře jako je například Philippe Ariés – *Dějiny smrti I., II.* (Aries 2000), Norbert Ohler – *Umírání a smrt ve středověku* (Ohler 2001), Claude Lecouteux – *Přízraky a strašidla středověku* (Lecouteux 1997), Jean-Claude Schmitt – *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti* (Schmitt 2002), Alexandra Navrátilová – *Narození a smrt v české lidové kultuře* (Navrátilová 2004), Giuseppe Maiello - *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy* (Maiello 2004).

Problematikou spojenou s vampyrismem, se na počátku minulého století zabýval Frank Wollman ve svých etnografických pracích. Frank Wollman, československý literární vědec a historik, je autorem práce *Vampyrické pověsti v oblasti střeoevropské*, která vyšla v letech 1920-1923. Do své práce shromáždil materiály, týkající se upírů nebo podobných bytostí z oblasti střední Evropy. Toto dílo je rozdělené na čtyři části. První se zabývá morami, druhý revenanty, třetí vampýry a čtvrtý vlkodlaky (Maiello 2004, 87-88; Wollmann 1922, 1-58).

Od 60. let minulého století se tomuto tématu věnovala Zdeňka Krumphanzlová, která se řídila právě etnografickými studiemi Franka Wollmana o vampýrech. Zkoumala pohřebiště v Lahovicích, které je spojené s pohřby vampýrů (Jelínková 1956, 522-525; Krumphanzlová 1961, 544-549; Sklenář 2005, 322-323; Smetánka 2003, 80; Wollmann 1922, 1-58).

Dalším pohřebištěm je Radomyšl, kterému se podrobně věnoval Bořivoj Nechvátal a vytvořil k němu řadu článků a publikací (Nechvátal 1967, 478-489; Nechvátal 1999; Sklenář 2005, 393).

Jaroslav Špaček je spojen s výzkumem na pohřebišti v Čelákovících (Sklenář 2005, 573; Špaček 1971, 190-217). Tato lokalita byla ale nově interpretována Pavlínou Maškovou, která ji označuje jako pohřebiště s popravenými jedinci (Mašková 2005, 9-19).

Výzkumu pohřebiště ve Starém Městě – Na Valách se věnoval Vilém Hrubý a po něm Luděk Galuška (Galuska 2004, 81-90; Hrubý 1955; Sklenář 2005, 187, 238).

Z dalších badatelů sem patří Josef Unger, Rudolf Turek, Kateřina Tomková, Miloš Šolle, Petr Sokol, Zdeněk Smetánka, Michal Lutovský, Alexandra Navrátilová, Ivan Borkovský, Jan Eisner, Zdeněk Váňa, Čeněk Zíbrt, Lubomír Niederle, Miroslava Blajerová a další.

4 Pohřební ritus v křesťanském středověku

První kontakt české společnosti s křesťanstvím souvisí nejdříve s 9. stoletím (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 240).

O pohřbívání obyvatel venkova se ví málo, o něco sdílnější než písemné prameny jsou archeologická bádání. Křesťanství se na našem území postupně projevilo změnou pohřebního ritu na ritus kostrový. To není ale dosud vyřešenou otázkou, protože pohřební ritus se začal pomalu měnit ještě před pronikáním křesťanství. Další projevy jsou vnitřní uspořádání pohřebiště a jeho umístění v terénu, omezení hrobového inventáře, mizení mohyl (Krumphanzlová 1971, 416-417; Smetánka 2003, 62; Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 410; Unger 2006, 52).

Roku 1039 vydal Břetislav I. dekrety zakazující pohřbívání v lesích, na polích a nařizuje pohřbívání na hřbitovech křesťanů. Na konci 11. století vydal kníže Břetislav II. nařízení, ve kterém zakazuje pohřbívání mimo církevně vymezené pohřebiště. „*Tedy nový kníže, Břetislav Mladší, věkem však vyspělý a rozumem ještě vyspělejší, důstojně oslavil podle řádu této země povinnými službami Božími narození svatého Václava,*

svého patrona, v hradu Praze, a dal strojiti po tři dni veškerým dvořanům a předákům skvělou hostinu. A jako již dříve od útlého mládí veškerou naději skládal toliko do ochrany Boží, tak hned při počátku svého knížectví, roznícen jsa velikou horlivostí pro křesťanské náboženství, vyhnal pryč ze své země všechny čaroděje, hadače, a věštce, rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech prostý lid ctíl. Též i pověrečné zvyky, jež vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o letnicích tím, že přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se děli v lesích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně i bezbožné kratochvíle, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volajíce prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích, tyto ohavnosti a jiné bezbožné výmysly vyplnil ten dobrý kníže, aby se již budoucně nedály v lidu božím.“ (Obr. 1) (Kosmova kronika, 143; Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 261-267).

Na každém hradě stál v 11. a zpočátku ještě ve 12. století kostel, který měl plná farní práva (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 251).

Od 11. století dochází k budování kostelů ve volném terénu, tedy mimo centrální hrady a u většiny z nich se nacházely fary. Tím se odstranily poslední přežitky pohanství. Kostel byl jádrem farního obvodu a měl právo křtu a pohřbu. Do interiéru kostela bývali pohřbíváni pouze významní jedinci z duchovního nebo světského stavu, jako šlechta nebo zámožní měšťané. Venku kolem kostela byla pak pohřbena většina lidí a platilo zde pravidlo, že čím blíže ke kostelu, tím lépe. Ve 12. století potom přibýly ještě instituty arcijáhenství, tedy správních jednotek, které stály mezi farnostmi a biskupstvím (Krumphanzlová 1971, 413; Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 400; Unger 2006, 107).

V počátečních fázích nástupu křesťanství se vyskytují pohřebiště malých rozsahů s malými skupinami hrobů v blízkosti sídlišť a byly odděleny nějakou překážkou od světa živých, například vodním tokem, vegetací nebo lesním porostem. V 10. století došlo ke změně na řadové hřbitovy, které ukazují na rozvolnění rodových vazeb a tím se liší od středohradištních, pro které bylo charakteristické skupinové pohřbívání. Řadová pohřebiště bývají někdy označována jako nekostelní, aby se odlišila od pozdějších hřbitovů kolem kostelů. K přechodu na kostelní hřbitovy došlo ve 12. století a mělo souvislost s celou škálou probíhajících změn, jako je stabilizace šlechty na venkově, která si zde stavěla své kostely. Nebo dále budování farní sítě a také posunutí světa mrtvých přímo do sídlišť, vesnic a měst. Také podoba hřbitovů se změnila a dostaly

podobu ohraničeného a vymezeného prostoru. Kostelní hřbitovy fungovaly do novověku, poté je nahradily z nařízení Josefa II. hřbitovy nové a to na okrajích měst a vesnic (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 261-267, 410-411; Unger 2006, 54-55).

Orientace hrobových jam bývá ve směru západ – východ. Poloha těla byla natažená naznak s rukama podél těla. Ale v obou případech se objevují i různé odchylky. Výjimky v této orientaci tvoří například hroby cizinců, zločinců, otroků nebo nebezpečných mrtvých, tedy těch, kteří se mohli vracet. Obdobně bývají interpretovány hroby odlišné v uložení mrtvého - nejčastěji na boku nebo na břiše, svázání rukou nebo jakékoliv zásahy na těle či oddělení hlavy a končetin. Vyskytuje se i úprava hrobů dřevem a kameny. Zemřelí jsou pohřbíváni v rakvích, ale i přímo do země. Vznik rakve je spojen s izolováním a uzavřením mrtvého. Mohly být vydlabané z kmenů nebo později zbité z prken. O rakvích se zmiňují také kulturně-historické prameny, jako například latinské legendy (O sv. Ludmile, o sv. Václavu), středověké kroniky nebo středověká kázání. S christianizací se také objevila úprava hrobů v podobě pokrytí hrobu plochým kamenem, jakousi náhrobní deskou nebo označení kamennou stélou. Jsou doloženy z naleziště Libice nad Cidlinou, kde se například našly dvě pískovcové stély s nápisy a červeným malováním. V Praze-Motole byly odkryty kamenné náhrobky jednoduchého tvaru. Dalšími nalezišti je Stará Boleslav nebo Radomyšl. Během výzkumu na pohřebišti v Radomyšli v období let 1963-1968 bylo nalezeno 44 náhrobků. Z toho 7 z nich bylo označeno značkami v podobě kříže, střely, luku a šípu, které byly vyrobeny z místních surovin z okolí Radomyšle, jako je šedý drobnozrnný mramor, granodiorit červenského typu nebo muskovit – biotitická žulorula. Ze značek je důležitý symbol luku a šípu, jako příbuznost k erbům Bavorů ze Strakonice, tedy držitelů Radomyšle (Beranová-Lutovský 2009, 256, 363; Nechvátal 1985, 445; Němec 1964, 67-69; Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 410; Unger 2006, 57).

Stále ale docházelo ke střetu starého a nového kultu, který je pozorovatelný na sledování hrobové výbavy. Ta se vyvíjela od 9. do 11. století, tedy od pohanského vybavení mrtvého k výbavě statutárními odznaky, předměty a ozdobami. Zhuštěná síť farních kostelů a řeholních institucí pohanské zvyklosti z pohřebního ritu ve 12. století téměř vytlačila. V období vrcholného a pozdního středověku došlo ke snížení množství milodarů v hrobech. Vyskytují se šperky, které mohly plnit funkci šperku nebo symbolického předmětu, součásti oděvu a obuvi, zbraně a předměty běžné potřeby. Dalším předmětem je mince, která mohla mít úlohu obolu mrtvých. Méně časté bývají nálezy nádob. Raně středověká církev se chápala jako nástroj, který byl podřízený

panovníkovi a její organizace kopírovala strukturu státu (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 261-267; Šmahel 1990, 296; Unger 2006, 57-59).

Hrobová výbava bývala bohatá i prostá. Poukazuje na to, že pozůstalí byli přesvědčeni o existenci posmrtného života. Můžeme z ní získat informace o řemeslné vyspělosti, o úrovni zemědělství, o řemeslech a živnostech, o tom, jak a čím se obchodovalo a jaká byla doprava, jaký byl vzájemný vztah obou pohlaví, jaké platilo právo, jaké panovaly v příslušné době náboženské představy a jaké bylo společenské postavení zemřelého (Ohler 2001, 165-166).

Ve století 13. proběhla druhá vlna christianizace a došlo k dobudování základní farní sítě. Také se změnila sídelní síť, objevila se města, nové mnišské řády, nová ekonomika, změna proběhla i v oblasti práva, kultury nebo vzdělanosti a to vše vedlo i k novému postavení české církve (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 268-269).

Pohřební ritus obyvatelů venkova byl od 13. století kontrolován a řízen církví. Pohřby byly zásadně u farních kostelů, ve vymezeném a posvěceném prostoru (locus sacer). Hřbitov byl určený pouze pro pokřtěné a pouze pro ty, kteří celý svůj život setrvali v křesťanské víře. Nesměli zde být pohřbeni nevěřící, jinověrci, delikventi, osoby podezřelé z čarodějnictví, sebevrazi, zavražděné osoby, nepokřtěné a mrtvě narozené děti, kati, rasové, neznámé osoby. Mohli totiž znesvětit posvěcenou půdu hřbitova. Byli pohřbíváni na křižovatkách cest, v lesích, na polích nebo zahradách. Kolem hřbitova bylo ohrazení, aby se zabránilo potulné zvěři vytahovat mrtvolu z hrobů. U vchodů na hřbitov bývaly takzvané lamače nohou. Byly to železné rošty, které zamezovaly vstupu kopytnatců. Mívaly praktický ale i magický význam. Mrtví se členili obdobně jako živí. Bohatí byli odděleni od chudých, dospělí od dětí, svobodní od ženatých. Manželé bývali pohřbíváni do společného hrobu, aby i po smrti mohlo jejich manželství pokračovat. (Navrátilová 2004, 272-273; Ohler 2001, 175-185; Unger 2006, 59-60).

Také došlo ke změně v chápání smrti. Pohled na mrtvé se stává nesnesitelný a proto se lidé ukládají do truhel, aby na ně nebylo vidět. Toto zakrytí představuje důležitou kulturní událost (Aries 2000, 211).

Na hřbitovech se ale provozoval i rušný život. Hřbitov a kostel sloužil ke společenskému dění, poskytoval právo azylu, sloužil také jako útulek žebráků, probíhalo zde obchodování, různá jednání, soud nebo se mohl proměnit v tržiště. Ze 12.-16. století jsou také známy záznamy, které zakazovaly tance, kejklířské hry a další nepřístojnosti, které byly na hřbitovech prováděny (Aries 2000, 84-90; Navrátilová 2004, 270; Unger 2006, 59-60).

Tělo bývalo v poloze nznak s rukama na břicho nebo na prsou. Hroby byly orientovány ve směru západ – východ podle osy kostela, s možnými odchylkami. Hloubka hrobové jámy od 14. století podléhala předpisům, podle kterých měl být nad víkem rakve minimálně 1 loket zeminy, tedy 40-70 cm. Nebo mohla hloubka dosahovat sedmi mužských stop, a to bylo kolem dvou metrů. K dodržování těchto předpisů ale vždy nedocházelo. Rakev (většinou zhotovená ze dřeva) nebyla nutná. Předcházely jim desky, na nichž tělo nebožtíka leželo. Zemřelý mohl být tedy pohřben v rakvi, na prkně, dokonce přímo do země a někdy i do staršího hrobu. Je zřejmé, že značnou roli hrálo sociální postavení zemřelého. V 11. století se začaly objevovat rakve, které byly spojeny hřebíky a kováním. Užití rakví se rozšířilo až v období 13. století, ale spíše u zámožných osob. Panovníci, církevní hodnostáři a privilegované osoby se ukládali do sarkofágů, což byly uzavřené rakve z trvanlivého materiálu (kámen, terakota, olovo, cín), zdobených různou symbolikou nebo podobiznou zemřelého. V případě prostých lidí se až do 16. století pohřbívalo většinou bez rakví. Ty začaly do městského prostředí pronikat od 15. století a teprve poté na venkov. K přenesení zemřelého na hřbitov sloužila dřevěná nosítka, která se nazývají máry, někde také nosidla, na Českobudějovicku nury. Na máry se pak položila rakev s mrtvým. Například v oblastech na Šumavě nebo v Krkonoších často nebožtíka na umrlčím prkně nechali na půdě, v komoře nebo v kapliče, dokud nerozmrzla zem a nemohli ho pohřbít na hřbitově. Prkna bývala různě upravována například vyřezáním nebo zdobena geometrickými a květinovými ornamenty či citáty z bible. Po jejich použití se postavila na rozcestí, pod stromy, na okraj lesa nebo k božím mukám, ke kostelu a kapliče, někdy posloužila jako pomníček na hrob (Navrátilová 2004, 222-224; Unger 2006, 60). Na řadových pohřebištích jsou nalézány zbraně u mužských hrobů, miniatury zbraní u dětských hrobů nebo potom šperky nalézané v hrobech mužů, žen i dětí. Objevují se i nádoby se zbytky potravin (například med), mince, skořápky vajec nebo rolničky. Rolnička měla nejčastěji kulovitý nebo vejčitý tvar a ve spodní části potom křížový výřez. Svým zvukem měly odhánět zlé síly (Obr. 2). V Čechách se objevuje od konce 9. a počátku 10. století a následoval i zvyk jejího vkládání do hrobů, který je velkomoravského původu. Jsou známy z Levého Hradce, Budče nebo z pohřebiště v Lumbeho zahradách na Pražském hradě. Významný soubor rolniček byl nalezen na kostrovém pohřebišti za Jízdárnou Pražského hradu z konce 9. a z 10. století. Bylo zde pět rolniček ve třech dětských hrobech. Vejce bývá interpretováno jako zdroj života, životní síly a znovuzrození. Proto bylo vejce vkládáno do hrobů v období 7. až do 11.

století. Z 8. století jsou známa i malovaná vejce. Na našem území se v hrobech objevují od 9. století. Jejich výskyt v hrobech není vázán na věk nebo pohlaví pohřbeného jedince. Často bývají tyto předměty vysvětlovány jako pohanské milodary a mají posloužit mrtvému na cestě do záhrobí nebo na jeho ochranu. V hrobech na kostelních hřbitovech se nalézají méně předmětů nebo vůbec žádné. U mladších hřbitovů se také vzácně vyskytují nádoby, které mohly sloužit na svícenou vodu nebo kadidlo. Od pozdního středověku a v novověku se do hrobů začaly vkládat křížky, medailonky nebo růžence. Objevují se ale i doklady různých poutí a to například svatojakubské mušle, které svědčí o pouti do Santiaga de Compostela, nebo to jsou poutnické hole (Profant – Profantová 2004, 229; Smetánka 2003, 11, 17-22; Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 412; Unger 2006, 60).

Kvůli postupně zaplňujícímu se prostoru docházelo k etážovitému pohřbívání a tím pádem k narušování starších hrobů mladšími. Tento problém se musel řešit. Proto se kosti z těchto narušených hrobů ukládaly do vykopaných jam nebo se vybudovala kostnice. Dalším způsobem uložení bývá karner, který je typický svou dvoupodlažností (Sommer – Třeštík – Žemlička 2009, 411; Unger 2006, 60).

Smrt bývala očekávána s klidem a lidé se s ní běžně setkávali ve svém každodenním životě. Byli u toho, když umírali jejich příbuzní, na vlastní oči viděli veřejné popravy kacířů a zločinců. Představovala tajemný a záhadný jev. Postoj lidí ke smrti byl otevřený a vyrovnaný, bylo to něco nevyhnutelného a přirozená součást života. Měla dva rysy, prvním je vztah lidí k ní a druhým je její veřejná povaha (Aries 2000, 32; Navrátilová 2004, 168; Ohler 2001, 35).

Lidé neznali přesný okamžik své smrti, snažili se ji ale předpovídat pomocí různých předtuch nebo znamení. Často věřili v přírodní úkazy, související s rostlinami, zvířaty a ptáky, přírodními živly nebo úkazy na obloze. Nepříznivé počasí, jako vichřice, prudké bouře, hřmění a blesky vyvolávaly v lidech strach a bývaly označovány jako předzvěst nějakého neštěstí a smrti. Dalším úkazem pro brzkou smrt byly tajemné zvuky a neobvyklé události například spadnutí obrazu, kříže, zrcadel a nádobí, praskání podlahy a nábytku, vrzání dveří, náhlé zhasnutí svíce, zrezivění nože, kalící se voda, vlhnutí soli. Příznaky se mohly pozorovat i na samotném člověku. Mohly to být tělesné znaky (odstávající uši, zapadlé oči, hučení v uších, kapky krve z nosu), lidské vlastnosti, chování a pocity (Navrátilová 2004, 181-182).

Proces umírání člověka býval veřejnou záležitostí a zahrnoval spoustu rituálů, které mu měly pomoci vyrovnat se se světem v rovině náboženské i světské. Když umírající tušil

svou smrt učinil příslušná opatření. Každý se považoval za hříšníka, který je odkázaný na milosrdenství Boží. Obracel se na modlitby k Bohu i ke svatým. Musel být usmířen s Bohem, rodinou a obcí. Křesťanský model zformoval rituály do stabilního rámce, který tvořilo poslední pomazání (zaopatření), požehnání, loučení a poslední pořízení. Pietní povinností bylo zatlačit oči a zavřít ústa zemřelému a to příslušelo příbuzným. Ženy prováděly omývání mrtvého těla. Přes noc u mrtvého bděli příbuzní a sousedé, zpívali a modlili se. Ráno se u mrtvého lidé modlili, poté byl pokropen svěcenou vodou a odnesen na ramenou do kostela. Zde byl položen uprostřed kostela a obklopen svíčkami. Světlo bylo nositelem naděje a mělo symbolizovat, že po smrti je život. Ve výjimečných případech mohl zemřelý zůstat v kostele na márách i tři dny. Například, když se čekalo na významné hosty. Poté se uskutečnil pohřeb. Pohřbívat mrtvé znamenalo milosrdenství. Po pohřbu se pak lidé sešli na pohřební hostině, kde byly hierarchicky uspořádány. Místo zemřelého zde zůstalo neobsazené a vzpomínalo se na něj v průběhu hostiny. Byly také provedeny právní změny a změny ve společenském postavení pozůstalých. Z manželky byla vdova a z dětí sirotci. Většinou nejstarší syn se stával hlavou rodiny. Smutek byl jedním z důležitých projevů při obřadech na rozloučenou. Po smrti jedince nastalo u přítomných přihlížejících hlasité zoufalství. Smuteční výjevy, lomení rukama, nárek a bědování se velmi podobaly. Byly to povinnosti, které byly předepsané tradicí, ale neměli povahu obřadu. Sloužily k vyjádření osobních pocitů a důraz se kladl na spontánnost chování (Aries 2000, 27, 182-184; Navrátilová 2004, 184-185; Ohler 2001, 35, 99-107).

Kvůli spáse své duše lidé často zakládali fundace. Vinice, mlýn, šperky, vzácné kovy, z nichž se třeba razily peníze, se odkazovaly biskupské katedrále, klášternímu nebo farnímu kostelu nebo špitálu s tím, že v den jeho smrti bude zakladatel zbožné fundace svěřen dobrotě Boží (Ohler 2001, 37).

Ve 12. století bylo rozšířené psaní závětí, které mělo zajistit vypořádání majetkových poměrů zůstavitele. Závěť se skládala ze dvou důležitých částí – ze zbožných ustanovení a z rozdělení majetku mezi dědice. Někdy bývala pokračováním zpovědi a hříšník se zde vyznával ze svých hříchů. Nezapomínalo se v ní na pozůstalé rodinné příslušníky. Běžně se odkazovala čtvrtina majetku dětem a třetina majetku manželce. Často ale závěť obsahovala i ustanovení, že daná osoba obdrží dědický podíl pouze v případě, že se například ožení nebo vdá nebo vstoupí do kláštera apod. Její padělání se trestalo i smrtí. Díky závětím se mohou poznat hospodářské dějiny, dějiny mentalit, právní dějiny, dějiny měst atd. (Aries 2000, 234-235; Ohler 2001, 47-51).

Odlíšné bývaly pohřby panovníků, často spojené s řadou okázalostí, ceremoniemi nebo výstavbou monumentálních staveb. Pohřby českých vládců bývají nejčastěji spojovány s Prahou. První přemyslovští panovníci byli pohřbeni na Pražském hradě. V 11. století a hlavně během 12. a 13. století byli panovníci ukládáni na různých místech, ke kterým patřil Vyšehrad, klášter sv. Františka v Praze na Starém Městě, cisterciácký klášter na Zbraslavi a další nově založené kláštery (Strahov, Kladruby, Doksany atd.). Až Karel IV. nechal vybudovat královskou hrobku v katedrále sv. Víta, která se stala hlavním místem pohřbů většiny českých panovníků až do pohřbu Rudolfa II. Dalším důležitým místem, na kterém docházelo k ukládání českých panovníků bylo rodové pohřebiště Habsburků v kapucínské kryptě ve Vídni. V některých případech můžeme těla vládnoucích postav české země najít na různých místech Evropy. Jako v případě Jana Lucemburského, jehož ostatky jsou uloženy v katedrále v Lucembursku. Také nebylo výjimkou, že panovníkovy ostatky byly pohřbeny na několika místech. Nebo místo posledního odpočinku nemusí být vůbec známo, jako je tomu u Boleslava III. nebo Václava II. (Bravermanová – Lutovský 2001, 16-18; Unger 2006, 69-70, 81).

Náhrobky můžeme rozdělit do tří skupin, na náhrobní desky položené v úrovni podlahy, stolové náhrobky podepírané sloupy a tumby. Je důležité odlišovat pojmy tumba a sarkofág. Tumba není schránka na ostatky. Nejčastěji je ve tvaru mohutné truhly či rakve, ale jde o formu náhrobku. Zdobí hrob, slouží k zakrytí hrobového místa. Původně nesloužila k ukládání těla. Rakve byly dávány pod ní a ne do jejího vnitřku. Sarkofág je nejčastěji ve tvaru mohutné rakve a ukládá se do něj mrtvé tělo. Nejdříve sloužily k ukládání těl přímo, ale později se do nich ukládaly ještě kovové nebo dřevěné rakve. Od 14. století se na náhrobcích začínají objevovat skutečné podobizny. Ležící vyobrazené figury mají u svých nohou různá zvířata. Mužské postavy mívaly lvy, kteří mohli symbolizovat zlo, ale v rytířské symbolice znamenali sílu a vládu. U žen to býval pes, který představoval věrnost. Ležící postavy ve 13. století mají sepnuté ruce k modlitbě (Bravermanová – Lutovský 2007, 113; Unger 2006, 81).

Těla některých panovníků byla před pohřbením balzamována. Díky dobře provedenému balzamování se například dochovaly ostatky Karla IV. nebo Přemysla Otakara II. v dobrém stavu. Přemysl Otakar II. byl ubit v bitvě na Moravském poli. Byl probodnut oštěpen a ještě mu bylo zasazeno 17-18 ran. Na jeho ostatcích byla patrná sečná rána na hlavě (Obr. 3). Jeho tělo bylo poté ve Vídni balzamováno. V zemině hrobu se našly zbytky jehličí a rostlin, které představují pozůstatky použitých výplní tělní dutiny při mumifikaci. V tehdejší Vídni bylo balzamování něčím novým. Purkmistr Paltram Vatz

zaznamenal, „že král jako dobytče byl rozřezán, jako ryba vykuchán, jeho vnitřnosti do hrnce vloženy a od těla odděleny“. Jeho srdce bylo pohřbeno ve Vídni u minoritů. Na ostatcích Karla IV. jsou stopy po otevření hrudníku. Dalším dokladem po procesu balzamování je nález velké mycí houby, jenž byla dána do tělních dutin (Obr. 4). Tato houba mohla pojmout až tři libry oleje určeného k balzamování. Na lebce nebyly patrné stopy po otevření, tudíž mozek nebyl vyjmut. Byly vyjmuty orgány z dutiny hrudní a břišní. Tělní dutiny byly poté vyplněny bylinnými výplněmi a mumifikační houbou nasáklou balzamačním olejem (Vlček 1993, 64-67, 113-114).

Ve výbavě hrobů se objevují panovnické insignie, kam patří koruna, jablko a žezlo. Příslušnost k společenské vrstvě bojovníků mohou představovat meč a ostruhy. Po otevření tumby Přemysla Otakara I. 13. března 1978 byl nalezen zlatý prsten, který je osazený žlutooranžovým kamenem o velikosti 12 x 9 x 4 mm (Obr. 5). Mineralog Jaroslav Hyršl po provedení detailní analýzy zjistil, že jde o turmalín. Kámen váží tři až čtyři karáty a pravděpodobně pochází z Cejlonu. Pohřební insignie Přemysla Otakara II. byly vyrobeny z pozlaceného stříbrného plechu (Obr. 6). Koruna vysoká 14,7 cm a o průměru 17,4 cm, je snýtována z osmi obdélníkových plechů, zakončených střídavě lilí a křížem a zdobených tepaným rozvilinovým dekorem. Na přední straně je přinýtován pásek s nápisem: HEC SUNT OSSA OTAKARI INCLITI REGIS BOHEMIE QUINTI (Toto jsou kosti Otakara, vznešeného pátého krále českého). Jablko je nezdobené. Žezlo o délce 48 centimetrů má hlavici, kterou tvoří šest lupenů a granulovaná šišťice. Také Rudolf I. Habsburský měl ve svém hrobě pozlacené žezlo, korunu a jablko. Funerální klenoty některých panovníků byly zhotoveny i ze dřeva. Šlo o pozlacené dřevo, upravené do podoby skutečných insignií. Původní smysl záměny kovových insignií za dřevěné není znám. Z výbavy Karla IV. se dochoval zlomek dřevěné pozlacené koruny, ze které vycházely heraldické lilie a trojúhelníkovité výběžky (Obr. 7). Dřevěné insignie byly i v hrobě Ladislava Pohrobka. Hrob obsahoval část dřevěného žezla, dřevěné jablko a dřevěný kříž. Jiří z Poděbrad měl také své insignie ze dřeva. Zde se našly zlomky dlouhého žezla a řada zlomků koruny. Jablko se nedochovalo (Bravermanová – Lutovský 2001, 168-190; Bravermanová – Lutovský 2007, 144-145; Unger 2006, 82).

I v přemyslovských hrobech z období 10. a 11. století se mohou nacházet zvířecí kosti nebo vaječné skořápky, které jsou pozůstatkem dřívějších pohřebních obřadů. V rakvi Boleslava II., která byla vyrobena z vydlabaného dubového kmene o délce 290 cm, šířce 85 cm a výšce asi 72 cm, se našly zbytky vaječných skořápek hlavně v oblasti hlavy zemřelého. Víko tvořil rovněž vydlabaný kmen a na vnějších rozích rakve byly

masivní železné kruhy, které sloužily k přenášení rakve (Obr. 8). Kromě vaječných skořápek se zde vyskytovaly i zvířecí kosti, jako vepřová kopýtka a obratle a kosti drůbeže. Při pohřbu bylo nejspíše házeno maso zvířat do jámy jako obětina, ze kterého se dochovaly tyto kosti (Borkovský 1961, 534-535; Bravermanová-Lutovský 2001, 90-97; Unger 2006, 86).

Knížecí hroby a hroby členů jejich rodiny byly doplněny nápisy. Například v Kosmově kronice můžeme nalézt zmínku o nápisu na hrobu kněžny Emmy, která zemřela roku 1006. „*Kněžna Hemma, perla ženského pohlaví, zimnicí byvše zachvácená, vyproštěna byla z pout tělesných. Její náhrobní nápis s těmito verši bud' jsem viděl, nebo se pamatuji, že jsem viděl zapsán: Hemma tu leží, hle, pouhý prach, jež byla jak Gemma. Pane tak prosím tě, rci – milostiv duši té bud'*“ (Kosmova kronika, 67; Unger 2005, 87). Důležitou součástí hrobů panovníků představují textilie, které jsou také důležitým pramenem pro poznání středověké a raně novověké módy (Bravermanová-Lutovský 2001, 191).

Kromě panovnických insignií byly v hrobě Přemysla Otakara II. objeveny i fragmenty textilií. Jednalo se o dva druhy látek utkaných stejnou vazbou, které patřily do polohedvábných tkanin, které se objevují od 13. století do první třetiny století 14. Jejich výroba je nejčastěji přisuzována Španělsku a Itálii. Z první látky se dochovalo asi dvacet fragmentů červenohnědé barvy. Byla zdobena kruhovými medailony s lístky a adorujícími ptáky, kteří mají otočené hlavy ke stromu života. Prostor mezi medailony byl vyzdoben rozetami s lístky. Tento motiv patří k nejběžnějším vzorům v raném a vrcholném středověku (Obr. 9). Druhá tkanina je zdobena stromy s větvemi, které jsou ukončeny lístky srdcovitého a kopinatého tvaru. Na obou stranách stromů stojí lvi na zadních tlapkách s dopředu otočenými hlavami (Obr. 10). Obě textilie byly zhotoveny technikou samitum. Polohedvábné látky byly těžké, neohebné a těžko řasitelné. Z tohoto důvodu se nepoužívaly jako látky oděvní. Jen výjimečně se z nich zhotovovala církevní roucha. Ale nejčastěji sloužily jako závěsy a přehozy v kostelech nebo jako příkrovy tumb a rakví. Bývaly velmi barevné, nejčastěji se objevovaly zlatohnědá, červená, bílá, žlutá, méně pak modrá a zelená barva. Nejspíše tedy byly tyto luxusní tkaniny doplňkem králova původního hrobu (Bravermanová – Lutovský 2007, 138-140).

Roku 1991 došlo k otevření tumby, kde se nalézaly ostatky Rudolfa I. Habsburského. Jednalo se o mimořádný nález, proto Kancelář prezidenta republiky přizvala ke spolupráci restaurátorské centrum nadace W. Abegga v Rigisbergu ve Švýcarsku. Tato

instituce provedla roku 1992 restaurování oděvů. Roku 1995 byl Kanceláři prezidenta republiky odevzdán zpět restaurovaný oděv Rudolfa I., ve kterém byl pohřben. Díky všem konzervátorským pracím byl tedy zrekonstruován královský oděv Rudolfa I., spadající do počátku 14. století. Hrob Rudolfa I. obsahoval šest druhů látek. První, druhou a třetí látkou bylo nevzorované hedvábí, které pocházelo nejspíše z jižní Evropy či Španělska. První byla podšívka, z druhé byl polštář a třetí tvořila čepičku do koruny. Technikou lampasu, která se využívá u vzorovaných tkanin byla utkána čtvrtá a pátá tkanina. Byly vyrobeny nejspíše v západním Turkestánu v období přelomu 13. a 14. století. Čtvrtá látka byla vyzdobena řadami vodních ptáků, kteří mají střídavě otočené hlavy skloněné k zemi. V zobáku mají větévku nebo rybu a křídla jsou rozevřená. Pátá látka zobrazuje motivy čínského draka a obláček. Šestou látkou bylo samitum (samet), na kterém jsou v řadách opakujících se kosočtverců dvojice ptáků obrácené zády a šestihrany s figurami lva. Kosočtverce jsou spojeny rozetami. Takovýto typ látek se vyráběl ve druhé polovině 13. století ve Španělsku. K těmto látkám byl ještě pravděpodobně v 19. století přidán damašek. Dochované fragmenty textilu byly složeny a interpretovány jako mužský oděv, který se skládal z pláště, svrchní a spodní sukne (Obr. 11). Dalšími fragmenty byla rouška, polštář a čepička pod korunu. Rouška sloužila buď k vyložení rakve nebo jí bylo obaleno tělo. Byla obdélného tvaru o délce 250 cm a šířce 56 cm a byla zhotovena z látky číslo pět. Polštář, který byl pod hlavou byl vyrobený z látky číslo dvě (Bravermanová 1997, 67-80; Bravermanová-Lutovský 2001, 191-192).

Petr Žitavský ve Zbraslavské kronice zaznamenal a popsal smrt a pohřeb Václava II.: *„Ó jak veliký nárek slzavého bédování hned vnikl do srdcí všech, když z bezduchého těla odešel šťastný duch, ó jak nesnesitelné rozrušení veškerou bolest převyšující vzniklo u všeho lidu proto, že nastal odchod jediného tak vznešeného člověka, to je žalostno vyprávěti nebo slyšeti. Ó oč trpčejší bylo pro všechny takové věci zakoušeti a viděti.*

Zatím však přeuctivě objímajíce a líbajíce bezduché tělo smáčejí lože proudy slz a potom podle obvyklého způsobu slušně omyjí to nepatrné tělo teplou vodou nejen tekoucí z pramenů, ale i řinoucí se z tváří. A když bylo omyto, bylo oblečeno do týchž královských nejvzácnějších rouch, v nichž byl král korunován: koruna vstavena na hlavu, žezlo a zlaté jablko vloženo do jedné a druhé ruky, na prst navlečen prsten. V tom sice bylo vyhověno královskému stavu, ale nikterak pokornému přání královu, neboť on sám si krátce předtím přál, že nemá býti po smrti oblečen do kmentu a nachu nebo zavinut do čistého plátna, nýbrž spíše jinak do laciné látky rezné. Ale vpravdě v tom se

více učinil před Bohem a před lidmi hodným ozdobou, protože smýšlel o sobě pokorně a vyhledával věci tak laciné. A tak byla podlaha hostinské síně pokryta a ozdobena nejdrahocennějšími koberci a látkami a tam byla nádoba královského těla, více ozdobená ctnostmi, položená na máry, vystavena.

Druhého pak dne po králově smrti sešlo se před hostinským domem mistra Konráda, zlatníka, u dominikánů v městě Pražském veškeré množství nařikajícího lidu a ti všichni čekali, aby viděli žalostnou podívanou, totiž vynášeti mrtvého svého pána nejmilejšího.

Knížata pak a starší páni království nosili máry s ctihodným tělem z kostela do kostela, všude obětující oběť za spasení.

Když tedy byl dokončen pohřeb krále důstojný, bylo ještě téhož dne o deváté hodině ctihodné tělo vložena na loď a v průvodu nekonečného množství lidu se synem královým převezeno z Prahy na Zbraslav, kde mniši vyšli pohřbu naproti a s pronikavějším nářkem nežli zpěvem je přijali a doprovodili do nového kostela. Celou pak dobu následující noci strávili četní mniši, určení bdíti a konati stráž při pohřbu a tu onde při márách rozestavení, pěním žalmů a chvály Boží.

Ráno pak sloužil ve smutku pan opat Konrád, třebaž bylo přítomno mnoho biskupů a prelátů, mši za zesnulého a po mši uchystal králi pohřeb podle obyčeje našeho řádu. A když už bylo tělo královo s pozlacenou korunou, žezlem, jablkem a se vši ozdobou vznešených rouch, náramků, prstenů a výzdobou královské nádhery položeno do hrobky, která stojí uprostřed svatyně, nastal tak veliký nárek lidí a zvláště tak veliké bědování mnichů, že nebylo možno slyšeti žádnou modlitbu nebo zpět a rozuměti hlasu slov. Neboť všichni zároveň žalostivě volali, v prsa se bili, na zem padali a nad způsob lidský, jako by byli všichni zbaveni smyslů, jali se hořce kvíleti.“ (Zbraslavská kronika, 137-138).

V 16. století a na počátku novověku došlo k unifikaci pohřebního ritu, kdy mrtvola byla přenesena z domu do kostela, kde proběhla mše a poté samotné uložení mrtvoly do hrobu na hřbitově. Zemřelý byl pohřben ten samý den co zemřel nebo den poté. Postupem doby došlo k posunutí pohřbu až na den třetí, z důvodu zamítnutí zdánlivé smrti. Rozšířil se zvyk oblékání se do černé barvy jako znamení smutku, který ale u králů a vysoce postavených církevních hodnostářů nebyl povinný. Nářky nahradilo čtení zádušní mše a bdění u zesnulého církevní obřad. Ke hrobu byl zesnulý doprovázen příbuznými a přáteli. Tento průvod byl později nahrazen církevním procesím. Osoby a jejich pořadí v pohřebním průvodu si často určoval sám zesnulý ve své závěti. Až do 18. století zůstává pohřební průvod náboženským procesím, kterým se stal ve 13. století.

Jako hrobová výbava se v hrobech raného novověku nacházejí předměty, které patří k pohřbu jako zbytky rakví a její části v podobě hřebíků, kování, zdobení nebo vystýlky. Dalšími nálezy mohou být součásti oděvů a jejich doplňky, různé přezky, háčky, knoflíky, korálky či ozdoby. Nalézají se i předměty, které byly do hrobu přidány záměrně. Jsou to insignie, šperky, nástroje, zbraně, předměty denní a osobní potřeby, mince, rostliny ale i jídlo (Aries 2000, 207-210; Králík – Králíková 2009, 170; Unger 2006, 64-66).

Devocionálie se v hrobech objevují od 2. poloviny 16. století. Nemuseli sloužit jen ke zbožné funkci, ale i jako ozdoba. Vychází z latinského slova *devotio*, což znamená zaslíbení, obětování. Mohou to být předměty související s modlitbou jako růžence, nebo mohly být v podobě amuletů a škapulířů a napomáhat v nouzi a při nemoci. Dále v podobě různých křížků, které sloužily v hodině smrti k úlevě. Růžence mohly být vyráběny ze vzácného materiálu jako perleť, jantar, gagát, měď, sklo, nebo ze snadno dostupného jako dřevo, rohovina, kost, jádra ovocných stromů a keramika. Gagát je druh hnědého uhlí, černé a lesklé barvy, který je snadno opracovatelný. Modlitební šňůry se objevují již ve 13. století. Na výrobu korálků se používaly hlavně záprstní a nártní kůstky skotu a koní. Kůstky se musely nejprve odmastit, vyvařit a odstranit z nich zbytky masových částí. Pak se rozštíply na jednotlivé trámky, ze kterých řezbář vyráběl kroužky různých velikostí. K devocionáliím patří také devoční grafika, svaté obrázky, obětiny, figurky, modlitební knížky, zpěvníky, medailonky a svátostky (Králík – Králíková 2009, 171, 183).

5 Víra a postoj středověké společnosti k zemřelým

O mrtvých, kteří se vraceli zpět na zem, aby škodili živým a vzbuzovali v nich strach a neklid, si lidé vyprávěli už od nejstarších dob a vznikala o nich řada písemných svědectví, která dokazovala, že strach z mrtvých lidí není smyšlený. Často se pro ně užívá označení revenant, tedy ten, kdo se vrací zpět na zem, v podobě přízraků a znepokojuje živé. Revenantství se předpokládalo hlavně u vrahů, zločinců nebo u lidí, kteří svůj život ukončili náhle. Jsou dvě kategorie. Do první patří návraty, spojené s nezaviněným posmrtným údělem zemřelého a jsou ztělesněním odplaty za způsobenou křivdu. V druhé je revenantství vzniklé vlastním proviněním, zločinem. Zde se uplatňují některé vampyrické prvky (Lecouteux 1997, 15, 29; Navrátilová 2004, 292-294).

V příbězích o revenantech je zajímavá zmínka o dnu a noci a dnech v týdnu. Revenanti prý žili a pohybovali se v průběhu týdne ve stejných dnech jako živí, včetně dne odpočinku, kterým byla neděle. I oni měli den a noc, ale na rozdíl od živých lidí jim nepatřil den, nýbrž noc. Z toho vyplývá, proč démonům, d'áblům a tedy i revenantům patří noc a temnota. Mrtví se mohou nacházet na třech místech: v hrobě, na fiktivním místě a na zemi. V hrobě se rozkládá mrtvola. Na fiktivním místě se vyskytuje duše mrtvého, buď na omezenou dobu v očistci nebo nastálo v pekle či ráji. Zemřelý, nebo skupina zemřelých, kteří se vyskytují na zemi, představují pro živé zjevení. Všechna tato tři místa bývají propojena. Pro živé bývalo důležité místo, kde se s mrtvými setkávali. Dají se rozdělit podle toho, zda se objevují jednotlivě nebo ve skupině a ve snu nebo v bdění. Jednotliví mrtví se nejvíce navracejí do svých vlastních domů a objevují se členům rodiny. Hranici domu představoval práh, okenice nebo dveře. Byl to mezník mezi vnitřkem a vnějškem. Vnitřek chránil živé před mrtvými a zlými duchy, kteří se nacházeli venku. Místo zjevení mrtvého mohli živí zaslechnout nějaké zvuky nebo hlasy (Schmitt 2002, 170-187).

Lidé ve středověku si uvědomovali, že smrt je nějakým přechodem a živí mají povinnost umírajícímu pomoci na onen svět. Usuzuje se tak podle mnoha zasvěcených míst nebo psaných příruček, které měly napomoci správnému umírání. Smrt byla všudypřítomná a brala na sebe různé podoby, někdy násilné a někdy podivné. Často si ji představovali jako kostru, která je potažena bílou, průsvitnou látkou a v pravé ruce drží kosu. Umírajícímu se jeho blízcí snažili ulehčit jeho konec pomocí církevně náboženských nebo magických prostředků. Využívala se i přírodní medicína v podobě různých bylinných odvarů nebo se bylinami okuřovalo. Lidé věřili, že nesnadnou smrt může způsobit i kachní nebo slepičí peří v polštáři. V okamžiku, kdy člověk zemřel, ohrožovali ho zlí duchové a démoni, kteří čekali na jeho duši. K jejich zahnání a zamezení návratu duše zemřelého napomáhal hluk a světlo (Lecouteux 1997, 32-34; Navrátilová 2004, 189-190; Žipek 1895, 533).

Ke smrti patřili různé předzvěsti, předtuchy, věštby a znamení. Patří sem chování zvířat (vytí psa, kokrhání slepice, houkání sýčka, rytí krtka), tajemné zvuky a neobvyklé úkazy (praskání nábytku, zhasnutí svíce, rozbití zrcadla, pády předmětů), vadnutí bylin a stromů, kalící se voda, rezivění nože, zvlhnutí soli. Velký význam měly sny a jejich výklad (Navrátilová 1997, 129).

Podle lidí byl z ptactva nejběžnějším věštitelem smrti sýček. Když přilétl v noci na střechu nebo na okno a začal houkat, zmocnil se lidí v domě strach. Každý se začal

křížovat a pokropil se svčcenou vodou. Houkání sýčka bylo věštbou, že někdo brzy zemře. Pokud byl v domě nemocný, věřil, že se blíží jeho konec. Proto lidé sýčka od svých domů odháněli. Další předzvěstí smrti byla černá slepice. Pokud tato slepice zakdákala, nebo snesla vajíčko se dvěma žloutky, znamenalo to smrt. Každá hospodyně takovou slepici hned chytla a podřízla. Dalším ptákem, který byl odháněn od domů byla straka. Kohout měl svým hlasem odhánět zlé noční duchy. Kukačka věštila za kolik let kdo zemře nebo za kolik let bude svatba. Smrt ale věštil i krtek, když ryl pod prahem ve statku nebo na hřbitově v hrobě příbuzného, někdo z rodiny nebo přátel zemře. Pokud se někomu ve snu zdálo o bílém koni, zemře někdo z jeho příbuzných. Ze zvířat dokázal smrt vycítit i pes. Podle pověr má pes ostrý zrak i čich a dokázal smrt vycítit, když se blížila k obydlí a upozorňoval na ni svým vytím. Z rostlin, které mohou být předtuchou pro blížící se smrt sem patří kvetoucí jabloň, myrta a lípa. Dále se věřilo, že když o svatbě zhasla svíčka na oltáři, zemřel jeden z novomanželů, na jehož straně svíce stála (Hraše 1897, 476; Zíbrt 1914, 143; Zíbrt 1995, 65-66).

Velký vítr měl symbolizovat, že se někdo oběsil. Pokud někdo našel oběšence, měl mu dát tři pohlavky. Také se mu svazovaly palce u nohou, aby prý nestrašil. Oběšenci bývali pohřbíváni v koutě hřbitova. Věřilo se v kouzelnou moc předmětů oběšenců jako byl provaz nebo větev na které se oběsil. Ten kdo na provaze oběšence vedl krávu na trh, velmi drazo ji prodal. Lidé také věřili v magickou moc částí oděvu odsouzence ale i v části jejich těl. Proto pořádaly tajné výpravy na popraviště, aby něco získali. Často to ale bylo hodnoceno jako projev čarodějnictví. Dále se věřilo, že prst z ruky oběšence má stejně jako žilky a prst nekřtěnátek a nenarozených dětí ochránit zloděje před jejich vyzrazením tehdy, když si z nich vyrobí svíčku a svítí si s ní při krádežích a vloupáních. Pokud chceme vzkřísit utopence, nesmí se položit na zem jinak zemře. Když se totiž dotkne země, patří zemi (Košák 1899, 198; Navrátilová 2004, 312; Osečanský 1903, 124; Osečanský 1904, 58; Sokol 2008, 22-25).

Lidé dokázali rozeznat nemocné od zdravých a umírající od mrtvých. Měřila se tělesná teplota, pozoroval se výraz očí, barva, citlivost kůže na stisk a na bolest. Tvar úst a tep byly příznakem blížící se nebo již nastalé smrti nebo návratu do života takového člověka, který byl považován za mrtvého. Když byly pochyby o tom, zda nastala skutečně smrt, byly o pomoc žádáni starší. Ti smrt stanovili podle charakteristických příznaků jako byla zástava srdce a dýchání, studené tělo, ztuhnutí svalstva, zbarvení kůže či mrtvolný zápach (Ohler 2001, 63, 93).

Společnost byla přesvědčena o posmrtném životě a návratu duše zemřelého. Tomuto navrácení se snažili zamezit různými způsoby. Aby mohla duše zemřelého rychle opustit místnost, otevírala se okna, nenechávaly se pokličky na hrncích, aby se tam duše neukryla. Oči se zatlačovaly z toho důvodu, aby si mrtvý nevyhlédl někoho z rodiny a aby neviděl pláč přítomných. Otevřená nesměla zůstat ani ústa. Pozůstali se také starali o omytí zemřelého a jeho upravení do rakve. Věřili v magii a z tohoto důvodu prý předměty, které přišly do kontaktu s mrtvým, mohly způsobit úmrtí lidí, zvířat i rostlin. Proto byly všechny tyto předměty vkládány nebožtíkovi do rakve, aby odešly s ním nebo musely být odstraněny z domu či zničeny. Voda z umytí nebožtíka se vylévala pod okap, k plotu nebo na místo kde nic nerostlo a nádoba se rozbila. Tato voda byla nazývána mrtvou a přisuzoval se jí léčivý účinek ale i negativní čarovná moc (Navrátilová 2004, 207-208; Žipek 1895, 535).

Po omytí byl nebožtík vložen do rakve. Ruce měl složené na prsou a často mu do nich byl dán svatý obrázek. Někdy se praktikovalo i svazování končetin jako pozůstatek protivampyrických opatření. Než byla zhotovená rakev, byl mrtvý ukládán ve světnici na posteli, v síni na slámě nebo ho položili na umrlčí prkno v komoře. Nikdy ho nenechali ležet ve stodole, kvůli nebezpečí zkažení obilí. Rakev potom vykropili svěcenou vodou a dno vystlali bílou plachtou. Když byl šit zemřelému rubáš nesměly být na nitích dělány uzlíky, aby nebožtíka netlačily, protože by se pak mohl k švadleně vracet. Dokud byl nebožtík v domě nesmělo se pracovat, prát ani vařit. Oheň se nechal vyhasnout, protože byl brán jako očištná moc a nebožtík by jej mohl poskvřnit. Po pohřbu se přinesl nový oheň od sousedů (Navrátilová 2004, 209-212; Směřičková 1997, 152).

Při vynášení mrtvého bylo nutné oklamat duši zemřelého. Nesměl být vynášen hlavními dveřmi, aby se nevrátil. Byl vynesena oknem nebo zvláštním otvorem k tomu vytvořeným, který byl potom zazděn. Někdy bylo tělo vytaženo dírou pod prahem. Práh byl podle lidové víry sídlem duší a duchů. Představoval přechod mezi světem domácím a cizím. Poté byl nebožtík přenesen do kostela k zádušní mši a na hřbitov. Součástí pohřebního obřadu byly chvalořeči, chvalozpěvy, pláč, který byl často spojen s drásáním tváří, rukou, rvaním a stříháním vlasů a jiným sebezraňováním. Někdy také pálili trávu a zrní v domě nebožtíka nebo na jeho hrobě. Lidé věřili, že když to udělají budou chráněni před pohromami a nemocemi. Noc po pohřbu nesmí nikdo spát v posteli zemřelého. Ta zůstala odestlaná, protože se věřilo že mrtvý si do ní přijde odpočinout

(Lecouteux 1997, 35; Navrátilová 2004, 227-229; Osečanský 1903, 125; Váňa 1990, 224; Zíbrt 1995, 12-13).

Jako praktiky pro ulehčení smrti bylo užíváno uložení na zem, protože kontakt se zemí měl mrtvému zajistit přijetí těla do země. Světlo mělo ochraňovat před zlými duchy nebo mělo mrtvému svítit na věčné časy. Dalšími rituály bylo vykuřování místnosti kadidlem, vyzvánění zvonů na kostele, zatlačování očí, kladení mincí na oči mrtvého nebo do úst, do ruky a do rakve. Mince byly spojeny s vírou v posmrtný život a cestou do záhrobí. Dalšími předměty kromě mincí byly svaté obrázky, modlitební knížky a růžence. Dále to byli předměty, které patřily nebožtíkovi za jeho života jako fajfka, tabák atd. (Směřičková 1997, 151-152).

Nálezy mrtvých, kteří byly po smrti různými způsoby mrzačeni, jsou svědectvím o preventivních opatřeních, která měla mrtvým zabránit v opuštění jejich hrobu. Věřilo se, že nebožtík, který má uříznutou hlavu už nic nezmůže. Uříznutá hlava se poté vkládala k nohám, pod pánev, mezi kolena, aby ji už nesměl zemřelý znovu vzít a nasadit si ji zpět na svá ramena. Dalším opatřením mohlo být spoutání zemřelého nebo zasypání kamením a tím se stal vězněm svého hrobu (Lecouteux 1997, 30-31).

Kdo přivoněl ke květinám rostoucím na hřbitově, ztratí čich a ze hřbitova nikdo nesměl nic odnést. Lidé věřili, že každý má na nebi svou hvězdu. Nesmělo se na ni ale ukazovat prstem, jinak by spadla a on by zemřel. Když u rakve svých rodičů plakaly děti, měly si dát pozor, aby jejich slzy nepadaly na zemřelého, protože by ho pak mohly tlačit v hrobě a pokud se děti bály návratu svých zemřelých rodičů, že by je mohli strašit, měly jim políbit ze spodu nohy, pak je strašit nebudou (Osečanský 1904, 58; Žipek 1895, 535).

Ve středověku bývalo zvykem, že domnělý vrah byl přiveden k márám, kde ležel zavražděný člověk. Poté se lidé ptali mrtvoly, zda je přítomný člověk opravdu vrahem nebo ne. Znamením o jeho vině měla být krev, která vytryskla z mrtvoly, právě v přítomnosti vraha. Pokud se neukázala byl nevinný. Také u nás byl údajný vrah přiveden k mrtvému a musel mu položit dva prsty na ránu, jako při přísaze a ptal se mrtvoly: „Ve jménu Otce, Syna, i Duchu svatého Amen. Vydej znamení, jsem-li já příčinou tvé smrti!“. Když bylo z vraždy viněno více lidí, přivedl rychtář každého z nich k mrtvému, aby si sáhl do rány. Často se stávalo, že vystrašený obžalovaný narušil prstem smrtelnou ránu a ukázala se krev. Poté ji rychtář setřel šátkem a předložil ho soudu jako důkaz, který svědčí o vrahovi (Winter 1892, 155-156).

Zavražděnému přidávali do hrobu mast, protože věřili že se s ní bude mazat a vyléčí si zranění do svého posmrtného života (Zíbrt 1995, 14).

Jako ochranné prostředky proti upírům, čarodějnicím a démonům důvěřovali v moc jalovce, divoké růže, hlohu nebo trnky (Galuška 2004b, 54).

Do nástupu pojmu očištění, který byl podle křesťanského učení místem vykoupení, měli lidé dvě možnosti, kam se mohli po smrti dostat. Buď do nebe, nebo do pekla (Lecouteux 1997, 43; Navrátilová 1999, 10).

Kult předků vznikl z víry v posmrtný život. Tento kult je považován za hlavní bod pohanství. Je spojený s představami o rozdělení na svět živých a mrtvých. Již od samého počátku byl odsuzován křesťanskou církví jako magie, protože byl spojován s vírou v duchy. S tímto kultem souvisely i slavnosti, které se pořádaly na počest zemřelých. Zhruba od roku 1300 je znám svátek Dušiček, který byl stanoven na den 2. listopadu. Součástí kultu zemřelých byla víra v mrtvé předky jako ochránce rodu. Byla to víra v domácí bůžky nebo-li domovní duchy atd., kteří žijí v přátelském vztahu k lidem v domácnosti, radí a pomáhají v péči o hospodářství, ochraňují dobytek, rozmnožují majetek, ale mohou mít i negativní vlastnosti (Navrátilová 1999, 9, 14-15; 2004, 319-323; Schmitt 2002, 168).

Kult předků je charakterizován několika rysy:

1. poskytování služby zemřelým jako „mrtvým živým“ v různém čase a různých formách
2. víra v moc zemřelých, která zasahuje pozitivně i negativně do života pozůstalých a nutnost získávat si jejich přízeň obětinami
3. úcta k autoritě, která je spojená s uctíváním
4. nedotknutelnost a posvátnost místa pohřbení
5. rigidita obřadu, nezbytná ke správnému rozloučení (Navrátilová 1999, 9).

Díky vlivu církve se od 12. století všechny přízraky stávaly přeludem a proměnily se v potrestané nebo zatracené duše. Všechny magické prostředky, které sloužily k navození věčného klidu měly nahradit křesťanská modlitba, svěcená voda a požehnání (Navrátilová 1999, 10).

6 Atypické pohřby

Kromě běžně používaného křesťanského pohřebního ritu, lidé používali i odlišný způsob pro zacházení s těly některých zemřelých. Jednalo se o osoby, které byly považovány za nebezpečné či nečisté zemřelé. Do této skupiny můžeme zařadit děti

nebo mladistvé, kteří zemřeli násilnou smrtí, tělesně a duševně postižené osoby. Patří sem také lidé, kteří zahynuli během válečných konfliktů. Dále pak ženy, které zemřely během těhotenství nebo šestinedělí, cizinci, sebevrazi, popravení delikventi a osoby obžalované z čarodějnictví (Unger 2002, 91).

6.1 Děti

Úmrtnost dětí byla ve středověku velmi vysoká. Děti umíraly hned po narození, v prvním týdnu svého života a nebezpečné pro ně bylo i období, kdy je matka přestávala kojít a přecházely na jinou stravu. Pro děti bylo kojení velmi důležité a chránilo je před virovými onemocněními a střevními infekcemi. Další vliv měla nedostatečná hygiena, nesprávná strava, špatné oblečení (Ohler 2001, 30; Unger 2006, 125).

Potrat, ke kterému došlo nesamovolně, se rovnal vraždě. Posuzován byl mírněji tehdy, když k němu došlo před 40. dnem těhotenství, do této doby se totiž nebral plod jako dotvořený, oživený nebo mající duši. V lékařských knihách jsou zaznamenány různé prostředky a nástroje sloužící k vyvolání potratu. Někdy se stávalo, že si matka nebo chůva vzala dítě do postele, aby je zahřála nebo utěšila, ale často došlo k tomu, že se dítě nešťastnou náhodou udusilo. Další příčinou smrti dítěte mohl být nedostatečný dozor nad dítětem (Ohler 2001, 222-235).

Roku 1538 se přiznala Důra z Bělečka, že zabila své dítě a za to byla popravena. Vypověděla, že své dítě zadávila na hnoji, ve strachu ze svého otce (Bičík 1969, 16).

10. března 1569 byla potrestána zahrabáním a následným probitím kůlem Kateřina z Traplic za cizoložství a zabití dítěte (Verbík 1976, 244).

Roku 1599 se vyznala cikánka Káča, že si sama vařila různé koření, aby si přivodila potrat. Za to byla metlami z města vymrskána a navždy vypovězena (Cironis 1994, 81).

Děti bývaly pohřbívány odlišně, mimo pohřebiště dospělých lidí, pod domem, v dutém stromě, ve skalách nebo na nějakém posvátném místě. Malý počet dětských hrobů může být způsoben vznikem zvláštních oddělení k jejich pohřbívání. Jsou známy z předhradí olomouckého hradu na Moravě nebo na hřbitově u kostela sv. Ducha ve Všerubech. Na nedostatek dětských hrobů mohla mít také vliv i menší hloubka hrobové jámy nebo špatné dochování drobných dětských koster. Panuje také předpoklad, že narozené děti nebyly do určitého věku považovány za plnohodnotné jedince společnosti nebo že je nebylo možné pohřbívat na stejných místech jako pokřtěné jedince. Lidé vyznávající křesťanství se totiž až křtem stávali součástí společnosti a měli tak právo na řádný pohřeb. V posvěcené půdě mohli být pohřbeni jen pokřtění lidé, což způsobovalo

problém hlavně u ještě nepokřtěných dětí. Proto se rodiče zemřelého dítěte snažili zajistit dodatečný křest. Mrtvé dítě přinesli na místo, kde se předpokládal zázrak. Při domněnce oživení bylo dítě pokřtěno a poté pohřbeno. Místem pohřbu nepokřtěných dětí bývalo rozhraní hřbitova, výklenek ve hřbitovní zdi, zaniklý kostel, kříže a boží muka, okapy střech kostela, kdy stékající voda měla symbolizovat dodatečný křest. V písemných pramenech jsou někdy patrné snahy o prosazení zákazů usmrcování novorozených dětí (Tomková 2003, 584; Unger 2006, 125-132).

Skelety dětí předčasně narozených, novorozenců a dětí do prvního roku života se nacházejí i v sídlištních situacích, jako je tomu například na lokalitách Březno, Jenišův Újezd, Praha-Malá Strana v suburbii Pražského hradu, Rubín, Budeč, Libice nad Cidlinou, Levý Hradec, hradiště Drahůš, Stará Boleslav (Tomková 2003, 574).

Význam mělo i sociální postavení rodiny, kdy se mohou objevit různé vzácné předměty ve výbavě dítěte. Takové případy jsou patrné například na lokalitách Pohansko u Břeclavi, Pražský hrad – Lumbeho zahrada, Rajhrad, Praha-Motol nebo Mikulčice-Valy (Unger 2006, 130).

V dětských hrobech se nacházejí skoby, háčky, jehly ale i rolničky, které mají představovat ochranné předměty. V případě úmrtí matky a dítěte během porodu, byly do hrobu vkládány nůžky. Někdy pokřtěným novorozeným dětem ženy vkládaly do pravé ruky voskovou misku s hostií a do levé voskový kalich s vínem a pak děti pohřbily (Unger 2006, 130; Zíbrt 1995, 15).

6.2 Sebevrazi

Křesťanská společnost chápala nejprve sebevraždu jako delikt a těžký hřích. Byl to přestupek vůči Božímu zákonu a zapření víry ve zmrtvýchvstání. Lidé se domnívali, že člověka navedl k sebevraždě sám ďábel. Bůh daroval člověku život a jen on mu jej mohl vzít. Pohřbením sebevraha do posvěcené půdy by mohlo dojít k jejímu znesvěcení, proto neměli mít právo na pohřeb v posvěcené půdě hřbitova. Až na přelomu 16. a 17. století došlo ke změně názoru. Mrtvola sebevraha mohla být zakopána nebo spálena na popravišti či mrchovišti, dále pak na nepočetném místě mimo hřbitov jako za hřbitovní zdí, v polích, v lesích nebo u křižovatky cest, ale mohli být v tichosti pohřbeni i na hřbitově. Často byla ale jejich těla zahrabána v místech, kde ukončili svůj život. Pokud šlo o smrt oběšením mohla být na jeho krku nechána oprátka a část provazu, tři stopy dlouhého, se nechala nad zemí. Šlo o tzv. oslovský pohřeb. Pokud byl proveden řádný pohřeb a poté se prokázalo, že se jednalo o

sebevraha, byly jeho ostatky vyjmuty a pohřbeny u šibenice. Pohřbívali se bez rakve, jen v pytli nebo plachtě a do jámy jim přidávali předměty, kterými si odebrali život. S jejich těly manipuloval buď kat nebo ras (Navrátilová 2004, 310-311; Sokol 2003, 757; Sokol 2008, 22-25; Unger 2006, 163).

6.3 Oběti kriminálních činů

O obětech kriminálních činů se můžeme dočíst ve smolných nebo krevních knihách, ve kterých jsou zaznamenány výpovědi zatčených lidí. Najdeme zde i případy narozených dětí, které jejich matky zavraždily a poté ukryly v lese, ve sklepě, do hnoje, na rozcestí nebo je dokonce nechaly sežrat prasatům (Unger 2006, 145-146).

Na konci 16. století se u nás praktikovalo, že pokud byl chycen vrah, byl po stětí uložen do hrobu spolu se zavražděným. Ženy obžalované a odsouzené z infanticidy byly potrestány zabodnutím kůlu do těla, ale takovým zásahem se vyznačují i pohřby čarodějnic nebo vampýrů (Králíková 2007, 69, 127).

Vybrané případy:

Roku 1543 byl dán k právu útrpnému Kubíček z Trnový za zavraždění čeledína a za to byl s'at (Bičík 1969, 35).

Jira Klčů z Břestku 2. dubna 1586 zabil svého bratra v sebeobraně. Za tento čin byl napomenut a propuštěn (Verbík 1976, 244).

1. března 1599 byl odsouzen za sadistickou vraždu nezletilé Matěj Stroužíček, mlynář ze Stříbrnic a jeho žena Alena, která mu pomáhala při rozřezávání těla. Matěj Stroužíček byl potrestán stažením tří pásů kůže z těla, čtvrcením a rozvěšením čtvrceného těla na šibenici. Jeho ženu Alenu potrestali metlami, ocejchováním a vypovězením z města (Verbík 1976, 247).

6.4 Delikventi

I po smrti byli delikventi vyčleněni ze společnosti a to tím, že byli pohřbeni mimo křesťanskou společnost. Přístup společnosti k delikventům a sebevrahům byl obdobný, ale delikventi navíc byli v kontaktu s katem a zemřeli během násilné a zneuctující smrti (Sokol 2008, 22-25).

Hrdelní soudnictví se vyvíjelo od vrcholného středověku a během 16. – 18. století. Na území Čech, Moravy a Slezska bylo asi přes 300 městských soudů, které měly pravomoc soudit hrdelní delikty a rozhodovat o trestech. Soudy ve středověku se řídily zemským nebo městským právem. Města, která měla pravomoc tohoto práva, měla ve

svém okolí popraviště. Za vlády Karla VI. a poté Marie Terezie v 60. letech 18. století proběhly reformy soudnictví a tím pádem došlo ke snížení počtu soudů (Sokol 2003, 736-737; Verbík 1976, 21-22).

Hmotné prameny hrdelního soudnictví představují zbytky šibenice, popraviště či pranýře (Obr. 12). Popraviště bývala stavěna v blízkosti měst na viditelném místě a tvořila dominantu v krajině. Spojovala se s nimi spousta pověr a pověstí. Mohla být i v blízkosti jiných negativně chápaných míst jako jsou leprosária s hřbitovem, místo pro spalování uhynulých zvířat nebo židovský hřbitov. Popravy byly veřejné a sloužily jako divadlo pro přihlížející lid, ale i jako odstrašující případ pro další delikventy. Šibenice představovala výkon spravedlnosti ale i hanbu a neštěstí. V její blízkosti se vyskytoval jen kat, pro ostatní obyvatele to znamenalo zneuctění. Kat byl kvůli své práci spojován s krví a tajemnem, proto býval pohřbíván mimo hřbitov, stejně jako rasové. Na opravách šibenice se podíleli potřební řemeslníci a aby se nestali terčem posměchu od ostatních obyvatel, bývali hned po vykonání práce prohlášeni za počestné (Navrátilová 2004, 317; Sokol 2003, 736-737, 749-750; Sokol 2008, 22-25).

Kati byli ve středověku chápáni jako osoby opovržením hodné, byli na okraji společnosti a často bydleli mimo obec. Mívali své vyhrazené místo v kostele i v hospodě. Pro ostatní obyvatele znamenal styk s katem ztrátu cti či postavení. Kromě funkce popravčího měli na starosti další činnosti, jako odklizení mrtvol sebevrahů, zdechlých zvířat, zabíjení toulavých psů a někdy i čištění záchodů ve městech. Povolání kata se převážně dědilo z otce na syna. Katovské řemeslo ale patřilo mezi výnosné povolání (Francek 2007, 10-11; Šindelář 2001, 37-38).

Přítomnost popraviště v krajině nám mohou naznačit i pomístní názvy, jako Šibeniční vrch, Na šibenici, Šibenice, Šibenný vrch, Na spravedlnosti, Spravedlnost nebo dále staré mapy, plány a kresby měst (Sokol 2003, 749).

Se zánikem výkonu hrdelního práva, zanikaly i šibenice a to hlavně na konci 18. a během 19. století. Mohly být ponechány i svému osudu nebo mohly posloužit jako zdroj materiálu pro obyvatele z blízkého okolí (Sokol 2003, 754).

Základní a nejjednodušší typ je kolenová šibenice. Jde o jeden sloup s vodorovným břevnem. Jednoduchými typy jsou šibenice ze dvou a více sloupů (2-4) spojených břevny. Od počátku 16. století přicházejí zděné z kamene s pilíři, které nesou břevna. Zděné šibenice bývaly kruhového, čtvercového, trojúhelníkového nebo mnohoúhelníkového půdorysu. Na půdorysu závisel počet pilířů. Vnitřní průměr se pohyboval od 3,5-6,5 m, vnější 5-10 m. Obvodové zdívo bylo okolo 3 m vysoké a

celková výška i s pilíři činila až 7 m. U zděných šibenic mohl být i uzamykatelný vchod (Francek 2007, 26; Sokol 2003, 751).

Každý delikt byl potrestán. Vyslýchání probíhalo za účelem přinucení obžalovaného k přiznání, pokud se tak nestalo následovalo mučení neboli tortura, které bývalo velice rozmanité. K potrestání deliktů se užívalo zabavení majetku, pokuta, tělesné tresty, vypovězení ze země, pouť, vypálení cejchu, stětí, oběšení, zardoušení, čtvrcení těla, upálení, lámání kolem, vpletení do kola nebo zahrabání za živa (Obr. 13). Tresty se mohly lišit podle oblastí a krajů, kde se vykonávaly. Potrestání záviselo na druhu spáchaného zločinu. Za mírný byl považován trest smrti stětím, protože proběhl rychle. Tvrdšími bylo upálení zaživa, lámání kolem, čtvrcení. Při trestu vypovězení ze země kat vyvedl odsouzeného za bránu a do okolí se rozeslaly písemné doklady o odsouzeném a o výši jeho provinění. Tak byli ostatní obyvatelé před ním varováni. Využívaly se i zahanbující tresty jako máčení v koších, nošení kamení, ostříhání vlasů nebo vystavení odsouzeného na pranýři. Tělesnými tresty bylo vypichování očí, utínání prstů a jiných částí těla. Za krádež se utínala ruka, smilník byl vykastrován, rouhači se vyřízl jazyk atd.. Tělesné tresty prováděl kat na popravišti nebo již cestou na popraviště. Také se prováděly i na mrtvole odsouzenice po popravě. Z odsuzovaných deliktů se jednalo hlavně o krádeže, smilstvo, vraždy, zabití, loupeže, žhářství, čarodějnictví, podvody, podvodné hry, padělání listin a zboží, bigamii, krvesmilstvo, žhářství nebo rouhání (Francek 2007, 28; Klabouch 1967, 256-258; Ohler 2001, 245-250; Verbík 1976, 25).

Pro výkon trestu a k mučení sloužily i různé předměty jako metly sloužící k vymrskání, okovy, masky, pouta, obojky, řetězy, klády, klece, palečnice k drcení palců, španělská bota pro drcení nohou. Během druhé poloviny 16. a v 17. století se pro mučení používal žebřík. Obžalovaný byl za ruce pevně připoután k žebříku a nohy měl připoutané na válec, kterým se otáčeno a tělo se tak napínalo. Tento způsob mučení byl také nazýván „za sucha tažení“ nebo „suché trápení“. Další mohlo být „horké trápení“, to byl odsouzený na bocích, hrudi a v podpaží pálen loučí (Obr. 14). Mučená osoba mohla být také svázána do kozelce a vytažena ke stropu, to se nazývalo kozel (Klabouch 1967, 339-356; Francek 2007, 20; Verbík 1976, 23-24).

Trest smrti soud oznamoval odsouzenému nejméně tři dny dopředu. Poprava se konala ve všední den. Než odsouzenice vyvedli z vězení, byl podroben ještě výslechu, protože s blížící se smrtí jeho výpověď dostávala na věrohodnosti. Po vyvedení ven se přečetl rozsudek a odsouzený byl předán katovi. Odsouzený byl oblečen do rubáše. Ještě na

popravišti mohl delikvent požádat o milost. Mohla ho také zachránit žena, která by se za něj chtěla provdat (Francek 2007, 27; Klabouch 1967, 259-260).

Trest smrti oběšením byl ve středověku považován za nejběžnější trest, ale byl považován za nejméně čestný. Oběšenci bývali pohřbíváni přímo na popravištích. Výkon trestu byl různý. Odsouzenec se mohl rychle srazit ze žebříku a pokud byl na oprátce dobře umístěn uzel, odsouzenému se rychle zlomil vaz. Dále mohl být odsouzený pomalu vytahován na oprátce nebo byl zavěšen hlavou dolů za nohy a tím jeho utrpení mohlo trvat i celé dny. Jako čestnější způsob popravky a smrti bylo považováno stětí hlavy. Při popravě stětím odsouzený klečel na kolenou, hlavu měl rovně nebo trochu vytaženou dopředu. Kat se snažil hlavu useknout jednou ranou, to byla známka jeho zručnosti. Oběšení a stětí bylo považováno za lehčí způsob výkonu trestu (Ohler 2001, 261; Šindelář 2001, 32).

Spáchal-li delikvent těžký zločin, byl trestán už při cestě na popraviště. Mohl být vláčen ulicemi za koněm, zašit do hovězí kůže a vlečen na popraviště. Tam byl dále trestán například řezáním pruhů kůže ze zad, uštípáním článků prstů rozžhavenými kleštěmi a dalšími jinými způsoby. Lámáním kolem se obvykle trestaly těžké zločiny, vícenásobné vraždy nebo loupežné vraždy. Jednalo se o drastický způsob popravky. Byl prováděn shora nebo zdola, přičemž lámání shora bylo pro odsouzené lepší. Kolem o hmotnosti 30 až 40 kg se směřoval první úder na hrdlo odsouzence a většinou to pro něj znamenalo okamžitou smrt. Další úder na končetinách už byly prováděny na mrtvém těle. Odsouzenec měl nohy i ruce podložené dřevěnými trámky mezi něž kat udeřil a kost se prolomila. Na dolních končetinách byla lámána stehna a lýtka, na horních končetinách předloktí a nadloktí, další úder byl na hrudní koš a poslední úder byl veden opět na hrdlo. Pak bylo tělo na toto kolo položeno nebo do něj vpleteno. Kolo se pak umístilo na vysoký kůl a vztyčilo do výšky. Tak bylo tělo ponecháno dokud se nerozpadlo (Šindelář 2001, 33-34).

Trestem utopení se trestaly převážně ženy například za zavraždění dítěte nebo za krádež. Oběti svázali ruce a nohy a vhodili ji do vody (Ohler 2001, 260).

Upálením bylo trestáno čarodějnictví, zhářství, sodomie (Šindelář 2001, 34).

Pohřbením zaživa bývaly trestány hlavně ženy, které byly odsouzeny například za vraždu. Nájemným vrahům a vrahům členů rodiny strčili hlavu do díry v zemi a pak ji kat zahrabal, tím došlo k pomalému udušení odsouzeného (Ohler 2001, 263).

Dalším trestem bylo zahrabání zaživa. Tímto trestem byly trestány nejčastěji ženy, kdy byly posazeny nebo položeny do jámy a na srdce jim směřoval kůl. Tělo bylo zasypáno

hlínou a poté kat probodl srdce kulem. Odsouzenec často do úst dávali rákos, ne kvůli dýchání ale aby jí mohla odletět duše z těla ven. Při tomto způsobu popravování lidé věřili, že bylo zamezeno návratu nebožtíka (Ohler 2001, 265; Šindelář 2001, 34).

Za těžký druh smrti bylo považováno i čtvrcení. Tělo bývalo přivázáno ke čtyřem koňům nebo bylo jen rozsekáno na čtyři části sekerou (Ohler 2001, 275; Šindelář 2001, 34).

Protože se na tělech s protivampyrickými zásahy a popravených delikventů vyskytují často obdobné zásahy, je někdy obtížná interpretace těchto situací a je důležitý celkový kontext nálezu. Při výzkumech popravišť nálezy nasvědčují pozůstatkům popravených osob nebo sebevrahů. Ale u jednotlivých nálezů v krajině je interpretace složitější. Při výzkumech na raně středověkých pohřebištích se může jednat o protivampyrické zásahy ale i o výkon tělesných a hrdelních trestů. Při probodnutí kulem může jít o protivampyrický zásah, ale v případě ženy i o hrdelní trest, kterým byly postihovány ženy, které zabily své novorozené dítě. Kostra s lebkou položenou mezi nohy nebo u těla může naznačovat smrt stětím ale i protivampyrický zásah (Sokol 2008, 22-25).

Běžným nástrojem pro výkon trestu byl také pranýř, který společně s šibenicí a kládou představoval hrdelní právo města. Nejjednodušším druhem pranýře byl železný kruh, zapuštěný do zdi, do kterého se strčil krk osoby, která měla být pranýřovaná. Dalším druhem byl dřevěný kůl nebo kamenný sloup. Čtverhranný nebo okrouhlý i pro několik osob nejednou. Pranýřem mohla být i místnost v průčelí radnice, která byla otevřená na všechny strany. Pranýř býval součástí městské architektury a byl i různě zdoben. Například do podoby sloupu, který byl zakončený koulí, nebo na jeho vrcholku byl panáček s mečem v ruce nebo jen ruka a meč bez postavy, jako symbol hrdelní pravomoci. Bývaly sem přibíjeny i různé předměty jako erby nepřátel, hanlivé pamflety, uříznuté jazyky, ruce, uši atd. (Klabouch 1967, 356-357; Šilhavý 1899, 184).

Odsouzené osoby na pranýři dostávaly i různé předměty. Byly jim dávány různé šklebící se masky. Na prsou mohly mít ceduli s popisem svého činu a provinění. Do úst se vkládala kovová hruška, aby nemohly promluvit k přihlížejícím lidem. Byla stejná pro všechny odsouzené, proto mohla některým způsobit i roztržení úst (Klabouch 1967, 357).

Na pranýři byli trestáni zloději, kacíři, padlé dívky nebo ti, kdo se dopustili cizoložství. Dopustila-li se ho svobodná dívka, pak jí ustříhali vlasy na krátko a přivázali ji ke sloupu a byla tak vystavena potupě a mohla být u pranýře i mrskána. Kromě trestu mrskání byli provinilci u pranýře cejchováni žhavým železem (Šilhavý 1899, 185-186).

Těla bývala na popravištích zahrabávána nebo jen tak ponechána k rozkladu na povrchu. Také se nechávala pověšená, než se rozpadla. Nebo byla sundána a vpletena do kola, než se rozložila. Poté byla zahrabána, spálena nebo rozházena (Sokol 2008, 22-25).

Například Rožmberkové usilovali o dědičné právo být prvními popravci a purkrabími po králi v celém království. V roce 1333 dali králi Janovi potvrdit nepravou listinu, která měla být vydána Přemyslem Otakarem II. dne 23.6. 1264. Tím se všichni potomci Voka z Rožmberka stali prvními popravci po králi. Až roku 1349 byla vydána listina, jíž Karel IV. stanovil Jindřicha z Hradce a Jošta z Rožmberka popravci Plzeňského kraje. Díky tomuto postavení popravců vedli jejich úředníci Popravčí knihu, kde jsou protokolární záznamy výslechů osob na mučidlech, ale i osob vyslychaných bez mučení (Kalný 1993, 7-10).

Mezi nalézané předměty na popravištích patří zlomky keramiky, součásti oděvů – šatní spínadla, spony, nože, mince, poutní odznaky, růžence, lidské a zvířecí kosti, protože popraviště často sloužila i jako mrchoviště (Sokol 2003, 756).

Mezi nové používané metody související s výzkumy popravišť patří využívání antropologie a soudního lékařství při studiu kosterních nálezů. Dále napomáhají písemné a ikonografické prameny. Nebo analýza DNA, rentgenová analýza, přírodovědné metody, změny na kostech zapříčiněné nemocemi atd. (Sokol 2008, 22-25).

Příklady deliktů a jejich potrestání:

23. června 1562: Jan, lazebník z Dědic u Vyškova, pro pytláctví, loupeže a vraždy byl čtvrcen

4. ledna 1564: Jan Kutra, pastýř z Břestku, byl pro žhářství, zabití, krádeže dobytka a vraždu upálen

18. června 1567: kuchař Mikuláš a šenkýřka Marta z Roštína souzeni kvůli cizoložství. Marta byla vypovězena z panství roštínského a buchlovského a Mikuláše potrestali vězením

4. ledna 1572: Martin Rak z Roštína byl pro krádeže oběšen

5. srpna 1587: Jíra Masař z Moravan a Kateřina Slaměná souzeni pro cizoložství. Kateřina Slaměná se přiznala, že jej k tomu čarami donutila a byla zaživa zahrabána a kůlem probita. Jíru Masaře odsoudili k peněžitě pokutě.

16. dubna 1598: Kača z Osvětiman souzena pro smilstvo. Potrestána byla metlami a vypovězena z krevních gruntů.

26. února 1604: Václav Věrníček z Boršic pro úkladnou vraždu a krádež v kostele vpleten do kola (Verbík 1976, 243-249).

6.5 Epidemie

Se smrtí se běžně setkával lékař a byl proti ní bezbranný. Podle lékařů byl konec života buď náhodný nebo zákonitý. Zákonitý konec života nebylo možné změnit. Náhodný konec se mohl oddálit, jako v případech hromadných epidemií, kdy lékaři vydávali různá nařízení, jak se mají lidé v obdobích epidemií chovat. Například v období morových epidemií se k pohřbívání využívaly hromadné hroby. Od 15. století se začalo během epidemií pohřbívát ven za město. Z důvodů obav před nemocí byli často izolováni cizinci nebo lidé kteří přicestovali z cest. Tím, že lidé spolu žili, bylo nebezpečí nákazy vyšší. Na šíření různých nálezů měla podíl i nedostatečná hygiena (Nodl – Šmahel 2002, 326; Ohler 2001, 21-28; Unger 2006, 146-147).

V období let 1347-1351 postihl Evropu mor a způsobil obrovskou katastrofu v evropských dějinách, při které podlehla asi třetina obyvatel. Onemocnění jako cholera, tyfus, neštovice, záškrta, dětská obrna nebo chřipka si vyžádala své oběti, ale ne v takovém rozsahu jako mor. Mor, často nazývaný černá smrt, se dal snadno určit. Stíhal lidi znenadání a nešetřil nikoho. Smrt lidí od sebe oddělovaly často jen pouhé hodiny. S morem souvisel i hladomor a nouze. Lidé umírali přímo na ulicích a ostatní jim často neměli odvahu pomoci. Již kronikář Prokopios v 6. století popsal symptomy moru. Jednalo se o záchvaty šílenství, ochromení, malátnost, bludné představy a horečky. Dále se projevovaly oční záněty, kožní léze, průjem, zduření žláz, bolesti v kloubech. Když se projevil morový hlízy, člověk převážně do tří dnů zemřel. Naděje na záchranu života byla tehdy, když hlíza praskla a její infekční obsah vytekl ven (Bergolt 2002, 10-15; Ohler 2001, 21-28; Unger 2006, 148).

Na podzim roku 1348 byla morem zasažena skoro celá Morava a v létě 1380 mor postihl Čechy. V roce 1483 se objevuje nákaza moru v Praze. Někteří věřili, že mor je trestem za hříšný život a šíří se vzduchem v podobě morového zápachu. Proto se na některých místech zapalovaly velké ohně z aromatického dřeva a zvuk zvonů, střelba, vypuštění ptáků mělo rozhýbat vzduch. Lékaři převážně nemocným otevírali, čistili a vypalovali morové boule, oblečení do ochranných oděvů, s rukavicemi, brýlemi a maskami přes obličej (Horáčková - Strouhal - Vargová 2004, 116-117).

Onemocnění je vyvoláváno bacilem *Yersinia*, resp. *Pasteurella pestis*. Hostiteli jsou drobní hlodavci, hlavně křisky. Ti jsou nakaženi homologně, což znamená zástupci

stejného druhu infikovanými kousnutím blechy krysí tedy blechy morové. Pokud tahle blecha infikuje kysu, tak se dostává přímo do lidských sídlišť, domů, sýpek, sklepů nebo dokonce i do lodí. Tím ohrožuje obyvatelstvo. Ale dokonce i blecha lidská je přenašeč bacilu moru. Morové epidemie se projevovaly skoro vždy na podzim, protože krysy se nejvíce rozmnožují na konci léta a krysí blechy počátkem podzimu. Pokud je teplota pod deset stupňů Celsia, blecha přechází do zimního klidu. Z tohoto důvodu se v zimních obdobích, když jsou teploty nižší mor šíří pomaleji. K nákaze morem nedocházelo jen bleším kousnutím, škrabáním či kožními lézemi ale i nosohltanem, což je obdobné jako u lepry. To znamená, že jsou dvě cesty nákazy, kůží a plícemi (Bergolt 2002, 16-19).

Kožní nákaza, která se přenáší bleším kousnutím, způsobuje dýmějový neboli bubonický mor. Inkubační doba je až šest dnů, poté dojde na napadeném místě k nekróze, která je zbarvená tmavomodře (černé neštovice). Po dvou až třech dnech dojde ke zduření mízní uzliny. Po týdnu přicházejí prudké bolesti hlavy, malátnost, horečky, vyčerpání. Nemoc se dostane do krevního oběhu a dochází ke smrti. Pokud nenastane otrava krve vytvoří se morové hlízy, podlitiny, poruchy zažívání, závratě, halucinace a psychické poruchy. Ale i v tomto případě dochází ke smrti. Plicní mor se šíří jako rýma nebo chřipka nosohltanem, tedy kapénkovou infekcí. Inkubační doba je jeden až dva dny. Nastává bušivost srdce, vykašlávání krve, dušnatost a udušení. Skoro ve všech případech dochází ke smrti, která se v některých případech může projevit i do několika hodin (Bergolt 2002, 17-18).

Kromě epidemií moru se objevovaly i jiné závažné choroby jako černý kašel, cholera, chřipka, malárie, malomocenství, neštovice, příušnice, skvrnitý tyf, spalničky, tetanus, tuberkulóza, tyfus, úplavice, vzteklna nebo záškrť. Různé středověké spisy o nemocech obsahovaly napsané příznaky lepry. Holá víčka bez řas, zesílení vnějšího kruhu duhovky, vystupování očí z důlku, zbytnění nosu, typická byla modročervená barva obličeje, strnulý pohled, uzliny na ušních boltcích, bílé i tmavé skvrny na kůži, ochabnutí svalstva mezi palcem a ukazováčkem, napnutí pokožky na čele, necitlivost na některých místech na těle. Tyto příznaky musel lékař prokázat před komisí. Malomocenství bylo častým zdravotním problémem u středověké společnosti. Nemocný poté dožil svůj život mezi dalšími lidmi postiženými leprou v leprosoriích. Na našem území bylo leprosárium v každém větším městě, například v Praze u kostela svatého Lazara, v Brně ve Křenové ulici, v Jindřichově Hradci, Litomyšli nebo Jihlavě. Jejich domy stávaly na rozcestích, křižovatkách silnic nebo cest za účelem získání almužny

k obživě. Kolemjdoucí doufali, že když dají almužnu malomocným, tak je nebesa ušetří od této děsivé choroby. V domech pro malomocné dobrovolně žili i zdraví lidé. Pomocí řehaček na sebe museli upozorňovat zdraví lidé a nosili často také zvláštní oděv. S některými nemocemi si ale lidé nevěděli rady, jako například s tuberkulózou, „velkým bílým morem“ (Horáčková - Strouhal - Vargová 2004, 114; Nodl – Šmahel 2002, 327; Ohler 2001, 21-28; Unger 2006, 148).

Tuberkulóza nebo-li souchotiny, napadá různé orgány v těle, ale nejčastěji plíce, lymfatický systém a střevo. Zdrojem nákazy je nemocný člověk, ale i zvíře. Výskyt tuberkulózy byl často hodnocen jako důsledek zhoršených sociálních a hygienických podmínek v období válek, během neúrody, živelných pohrom nebo hladu (Horáčková - Strouhal - Vargová 2004, 97, 103).

V období epidemií bývaly oblíbené devocionálie, kdy se do hrobů vkládali škapulíře, relikviářky, amulety, protimorové křížky, štítky, tolary nebo medaile s rozličnými vyobrazeními. Ve střední Evropě jsou za protimorové světce považováni sv. Rochus a sv. Šebestián. V průběhu 16. století se vyráběly tzv. Morové tolary nebo tzv. šekely, které představují přechod mezi mincí a medailonem. Měly za úkol člověka chránit před morem a dalšími chorobami epidemií. Objevuje se i tzv. Antoniův kříž, amulety s vyobrazením sv. Rocha, sv. Šebestiána nebo sv. Huberta. Patronem proti choleře byl sv. Hubert, navíc byl ochráncem proti vzteklině a patronem myslivců. Tzv. svrabový kámen měl ochraňovat proti kožním a jiným nemocem, stejně jako tzv. psotníkový kámen (Králík – Králíková 2009, 172-175).

6.6 Válečné situace

Ti, kteří odešli do války, počítali se svou smrtí. Bojovníci umírali mnohdy ještě dříve a to hladem, žízni, vyčerpáním nebo v důsledku nějaké nemoci či neštěstí (Ohler 2001, 283).

Archeologické i písemné prameny přinášejí informace k poznání pohřebního ritu, ale i zacházení s těly padlých a to jak přátel i nepřátel. Někdy však mohli mrtví zůstat ležet na bojišti. Těla ale také mohla být z hygienických důvodů spálena. Během válečných událostí umírali i nevinní lidé. Jejich ostatky byly často ponechány na místě. Těla mrtvých lidí mohla být umístěna i do různých sídlištních objektů. Důležité je i poznání charakteru smrtelného zranění. Mezi lokality s nálezy těl postižených válečnými situacemi na našem území patří například Budeč, Libice nad Cidlinou, Stará Kouřim, Mstěnice nebo Břeclav (Ohler 2001, 29; Unger 2006, 148-158).

Hromadný hrob byl objeven také v Praze 6 – Břevnově, kde se konala 8.11. 1620 bitva na Bílé Hoře. Jednalo se o hrobovou jámu obdélného tvaru, ve které se našly pozůstatky osmi jedinců. Někteří z nich byli uloženi v neanatomické poloze, pět jedinců v poloze na zádech, jeden na levém boku a dva na pravém boku (Králíková 2007, 97). Ztráty v období válečných konfliktů bývaly vysoké. Nemohla se obdělávat pole, nebyla úroda, vojáci často zabavovali dobytek, znepokojovali venkovské obyvatelstvo. Lidé neměli dostatek obživy a to se projevovalo i na jejich zdravotním stavu a délce jejich života, ještě spolu s nemocemi, špatnou hygienou a válečným obdobím (Ohler 2001, 29).

6.7 Čarodějnictví

Magie je součástí lidstva už od jeho počátku. Působí na různá odvětví jako náboženství, umění, zemědělství, průmysl, vědu, společenské instituce. Magie sloužila k odhánění zlých sil, ze kterých měli lidé strach a někdy také navozovala pozitivní víru (Cavendish 1994, 7-8).

Středověk rozlišoval dva druhy magie a to přírodní a démonickou. Přírodní magie zahrnovala tajemné, okultní síly v přírodě. Démonická magie byla jakýmsi náboženstvím vyznávající demony. Někdy bývalo obtížné rozlišovat mezi vírou a pověrou. Křesťanská společnost již od svého vzniku proti pověrám bojovala (Kieckhefer 2005, 25; Zuber 2000, 10).

Magickými praktikami se zabývala široká skupina lidí jako mniši, kteří provozovali léčitelství, faráři, lékaři, ranhojiči, holiči, porodní báby, lidoví léčitelé, věštcí, ženy i muži. V případě neúrodnosti polí provozovali faráři různé rituály, obřady a modlitby. Například před úsvitem se vykopaly čtyři hrsti půdy ze čtyř stran pozemku, který byl postižený neúrodou. Kněz poté rozhazoval tyto hrsti půdy, které byly smíchané se svčcenou vodou, olejem, mlékem, medem, s kousky stromů a bylin (Kieckhefer 2005, 76-78).

Věštcí četli budoucnost z postavení nebeských těles, z meteorologických jevů, z letu ptáků, z vnitřností zvířat, z lidského těla, z plamenů ohně, z kouře, pomocí květin, popela a mnoha dalších (Galuška 2004b, 56).

Čarovné praktiky nejčastěji směřovaly k lidem, dále pak na milostné vztahy nebo na dobytek. Rituály probíhaly během určitých časových a prostorových podmínek a za pomoci dalších předmětů a zaříkávání nebo zaklínání. Z užívaných předmětů lze uvést části lidských těl jako nehty, vlasy, pozůstatky nebožtíků, hlavně oběšenců nebo

nepokřtěných dětí, části oděvu a bot, části domácích zvířat. Dále se užívalo koření. Také sakrální předměty hlavně části rouch, části kostelní svíce, posvěcené nebo ukradené z kostela. Předměty sloužily k dotýkání osob nebo zvířat. Jindy mohly být po usušení roztlučeny a pak sloužily k sypání, míchání do stravy a nápojů. Nejčastěji se užívaly na nápoje lásky. Dále se praktikovalo máčení, vyvařování a sloužily k polévání a omývání (Petráňová 1997, 50-52).

Při onemocněních se používaly různé rostliny, živočišné léky nebo zaklínadla za účelem vyléčení. Dále se používaly amulety, jako prevence proti chorobám. Dalšími prostředky byly lektvary a masti. Amulety mohly být rostlinné nebo ze zvířat. Používala se zaječí tlapka, která měla člověku umožnit bezpečí. Rozmarýn odháněl zlé duchy (Kieckhefer 2005, 95).

Panovalo přesvědčení, že ženy mohly být ovládnuty hříchy v podobě nevěry, ctižádosti a chtíče. Proto bývaly z čarodějnictví obviňovány často ty ženy, které se těmto hříchům oddávaly. K obvinění z čarodějnictví mohlo dojít i z osobního konfliktu, na základě pomluvy, závidění nebo nepřátelství. Například když stará žena měla konflikty se sousedy. Muž se chtěl vymluvit z nevěry a tak řekl, že byl očarován. Lidé tělesně postižení nebo duševně nemocní bývali často obviňováni z čarodějnictví a z posedlosti zlým duchem. Společnost pak používala různá opatření na odhalení a zvrácení kouzel čarodějnic. Často to bylo zlynčování čarodějnice a její odevzdání úřadům, které ji potom vyslychali a popravili. Poprava znamenala zrušení všech jejích kouzel (Cavendish 1994, 89; Kieckhefer 2005, 227; Lenková 2000, 117; Zuber 2000, 15, 39).

Součástí čarodějnictví je i posmrtná magie, tedy strašení živých mrtvými. Může být spojená i s vampyrismem a to tehdy, když mrtvá čarodějnice vstává v noci ze svého hrobu a ohrožuje lidi, dobytek i úrodu (Zuber 2000, 38).

Čarodějnictví nebylo vždy spojováno jen se zlem. Proto se dají rozčlenit tři typy čarodějnic:

- místní vědma – může to být v méně častých případech i muž. Používá kouzelné prostředky, rostlinná léčiva, modlitby. Vykládá znamení a radí lidem.
- černá čarodějnice – je zlá žena. Může uřknout, uhranout lidi. Předpovídá budoucnost, užívá kouzla, zaříkávání, lektvary. Lidé věřili, že tyto čarodějnice mohou měnit podobu a to hlavně v noci na dravé ptáky, kočky nebo vlky.
- čarodějnice satanistická – žena, která je ve spojení s démony a je kacířkou. S jinými čarodějnicemi stejného druhu se setkává na sabatech a vykonávají různé rituály (Cavendish 1994, 87-90).

Doklady praktik lidové magie a osob obžalovaných z čarodějnictví jsou často zaznamenány ve smolných knihách. Tyto záznamy pocházejí od lidí, kteří vypovídají po dotázání nebo na mučidlech o svých prohřešcích nebo o prohřešcích druhých osob. Ženy, které byly obviněné z čarodějnictví někdy na mučidlech vypovídaly z donucení různé nepravdivé věci. Magie byla chápána jako zločin vůči náboženství (Neumann 1932, 334; Petráňová 1997, 49).

V roce 1486 bylo vydáno latinsky psané dílo „Kladivo na čarodějnice“. Autory jsou dominikánští mniši a inkvizitoři Jakob Sprenger a Heinrich Kramer, kteří si polatinštili svá jména na Henricus Institoris a Iacobus Sprenger. Henricus Institoris byl doktorem teologie, převorem dominikánského konventu v Schlettstadtu a inkvizitorem. Vystupoval i v Čechách proti husitům a příslušníkům jednoty bratrské. Iacobus Sprenger byl také doktorem teologie, profesorem a děkanem kolínské univerzity a inkvizitorem. V období, kdy vzniklo Kladivo na čarodějnice platily v římskokatolické církvi různé předpisy. Ty byly uspořádány do systému, který se nazýval corpus iuris canonici („tělo práva kanonického“). Autoři jsou v díle spodobněni jako římskokatoličtí duchovní a inkvizitoři. Proto o světě smýšlejí jako o církevním státě. Když se zmiňují o nějakém místě, popisují v jaké diecézi leží. Diecézí byl určitý správní církevní okrsek. V čele stál biskup. Hlavními osobami v boji proti kacířství byli inkvizitoři, kteří byli pověřeni papežem k vyhledávání kacířů a čarodějnic, které pak vyšetřovali a odsuzovali. Zlaté období inkvizice začalo ve 12.-13. století (Lenková 2000, 7-10; Neumann 1932, 318).

Hospodyně věřily, že jim mohou čarodějnice očarovat dobytek, který potom hubne, dojí krev nebo přestane dojit úplně. Proto lidé prováděli různé praktiky, aby tomu zabránili. Aby se čarodějnicím zamezil přístup do chléva, posypávaly hospodyně večer před sv. Filipem a sv. Jakubem prahy do chlévů popelem a pískem nebo před západem slunce vykuřovaly chlévy kadidlem. Často pod práh zakopávaly nádobu s hromovými kameny. Hospodyně si opatřila novou nádobu a při první bouři z jara měla najít sedm černých, hromových kamenů a to šest menších, z nichž jeden měl mít ve středu bílou pásku. Sedmý z nich měl být největší, podlouhlého tvaru a pokládal se do středu nádoby, která byla z poloviny naplněna hromovou hlínou (místo kam uhodil Boží posel). Kolem tohoto kamene se položilo všech šest kamenů posypaných hromovou hlínou. Nádoba se poté přikryla pokličkou a zakopala pod práh ve chlévě (Košťál 1900, 276).

Čarodějnicí se mohla stát mladá krásná dívka ale i ošklivá stařena. Věřilo se, že čarodějnice v podobě porodních bab mohou děti zabíjet, nebo provádět jejich

svatokrádeže obětováním ďáblu. Ovládaly léčivé moci bylin, mohly ovládat déšť, bouři, úrodu, dobytek, vyvolávat duchy, věštit budoucnost, proměňovat zvířata, rostliny i věci. Lidé věřili, že umí létat a že se ve vodě nepotopí, proto topení bylo jednou ze zkoušek v období inkvizice. Jejich těla se v hrobech nerozkládala. Lidé se proti čarodějnicím bránili česnekem, mákem, vrbovými proutky atd. (Lenková 2000, 337-343; Váňa 1990, 195).

Čarodějnictví postihlo celé Čechy a trestalo se hlavně upálením. Roku 1540 byla v Náchodě upálena jedna stařena obžalovaná z čarodějnictví, roku 1566 v Berouně upálili čarodějnici Annu Jabulkovou, roku 1576 upálili v Plzni služebnou dívku také obžalovanou z čarodějnictví, protože míchala svému pánovi do jídla různé lektvary, aby vzbudila jeho lásku k ní. Ale například Barbora Drsličková ze Žadovic, která byla roku 1595 obžalovaná z čarodějnictví, byla nakonec osvobozena, protože jí nebylo nic prokázáno (Cironis 1994, 13; Šindelář 2001, 34; Verbík 1976, 246).

Příklad obviněných žen:

1589: Leta patnáctistého osmdesátého devátého v pondělí po svatém Bartoloměji tázány mistrem popravním tyto ženy:

Anna Chytilčková: Jsa tázána mistrem popravním, vyznala, že sedmerokvětéc Káči Sápí nosila a ona jím konvičky vymejvala.

Že ukradla bratru svému povlaku.

Janovi Valentovi 1 kopu míš.

Káči Dumetovic 1 kopu širokou a Sápě jí proměnila. Z návody Káči Sápí vzala umrlou kočku na poustce a rozvrátivši té kočce hlavu, z ní mozk vzala, jej v vrhlici s starým pivem rozetřeli spolu, a dali vypíti Martinovi Sklenáři a Anně manželce jeho, aby je vostudili, tak aby Sukoslavka dceři statek svůj odkázala.

Že s čertem činiti měla, který s ní v způsobu člověka černého, starého chodíval a poraučel jí, aby čarovala v sobotu a v neděli, a radu dával, aby sobě za tovaryšku Kozovau vzala, že jim pomáhati chce, aby ho poslauchaly a nic se nebály, že se dobře míti budou.

U kozový čert pobýval a že tam s ním společně se scházívaly a jemu na rozcestí mlíko k jedení při večeru nosívaly.

Dobytkům všem všudy s Kozovau a Plechatau čarovaly, mlíka odjímalý.

V maštalech ve vsi Timákově u Kmoška, Staška a Pecháta křížem třísky řezávaly a z toho oheň udělavši, na něm topinky sušily a jiným kravám dávaly.

Kozová že mlíka odjímalá.

Sápě že mravence nosívala. Ty vařily a po domě, kde Sápě šenkovala, kropily, aby mnoho hostí měla.

Pro ty skutky na hranici spálena téhož dne.

Káča Sápě: Jsa mistrem popravním tázána, vyznala, že s Annou Chyličkovau kočičí mozk v vrhlíci s starým pivem třely, a to zetřevši, daly vypítí Martinovi Sklenáři s manželkau jeho, aby je ostudily. Což se stalo, že na něj posavád hleděti nemůž.

Že v šatlavě jsauc u vězení, chtěla Annu Chyličkovau nožem zabítí. A nemoha jí dosáhnauti, jí nůž do rukau, aby se zabila, dala. Za tau příčinau, aby na ni nevyznávala. I zanechána do druhýho dne tak ztrápená.

Téhož leta v auterý po sv. Bartoloměji ona Káča skrze mistra popravního za živa zahrabána.

Kozová: Leta patnáctistého osmdesátého devátého v auterý po sv. Bartoloměji Kozová, tak jakž na ní umřela Anna Chylíčková tázána mistrem popravním. Však nic se znáti nechtěla, ani mluvíti slova nechtěla, nic na pálení nedbajíce. Zanechána (zดาลiby okauzlena byla) do jiného času. V tom jsauc na přímluvu paní měštek (když v šatlavě se roznemohla) puštěna. Třetí den umřela. Kterauž manžel její, u Božích muk sám hrob vykopavší, pochoval.

Markyta Plechatá: Leta 1589 v auterý po svatém Bartoloměji Markyta Plechatá, na kterýž Anna Chylíčková umřela, mistrem popravním tázána, k tomu čarodějnictví se znáti nechtěla. Zanechána (zdali okauzlena jest) do jiného času. A když v vězení šatlavním se roznemohla, jest na přímluvu paní měštek puštěna. V týždni pak hned umřela. Kterauž manžel její sám u města u Božích muk pochoval (Cironis 1994, 42-46).

6.8 Vampyrismus

Vampyrismus je prastará lidová víra v to, že zemřelí v noci vycházejí z hrobu, škodí živým na zdraví, životě nebo majetku, sají krev a požívají živé. Proti tomu byla prováděna nejrůznější protivampyrická opatření (Krumphanzlová 1961, 545; Profant – Profantová 2004, 228-229; Unger 2006, 163).

Odlišnost tělesné konstrukce, chování, lidé samotářští a náměsíční, kontakt s magií, neobvyklá činnost, neobvyklá smrt jako úmrtí šestinedělky, dítěte, utonutí ale i vražda nebo sebevražda mohly být předpokladem k tomu, aby byl člověk po smrti považován za vampýra (Navrátilová 2004, 304; Profant – Profantová 2004, 228-229; Unger 2006, 164).

Lidé prováděli protivampyrická opatření v době mezi úmrtím a pohřbem. Bylo to hlavně zatížení těla, poloha na břiše, poloha na boku, spoutání rukou a nohou, probíjení kůlem, přibití oděvu, oddělení dlaní nebo chodidel, ucpání úst hlínou, kameny, železnými předměty, vrazení nože do úst. I. Borkovský se domníval, že ve skrčené poloze na boku se pohřbívali čarodějové. H. Zoll-Adamikowa s touto polohou spojovala smrt ve spánku a následné posmrtné ztuhnutí. Dále se prováděly ještě dodatečné zásahy na mrtvém určitou dobu po pohřbu. Bylo to porušení těla, oddělení hlavy, ale k neúčinnějšímu protivampyrickému opatření patřilo spálení těla zemřelého (Beranová – Lutovský 2009, 260; Lutovský 1996, 142-143; Navrátilová 2004, 308; Unger 2006, 164).

Vždy se ale nemusí jednat o protivampyrický zásah, ale o důsledek činnosti zvířat, působení spodní vody nebo o výsledek vyloupení hrobu. Oddělená hlava od těla nemusí znamenat protivampyrická opatření, ale může být i pohřbem popraveného (Šmahel 1990, 295-296; Unger 2006, 165).

Na slovanských pohřebištích se s projevy vampyrismu můžeme setkat již od konce 9. století (Beranová – Lutovský 2009, 260).

Vampyrické pověry v sobě zahrnují tři základní druhy strašidel – mory, vlkodlaky a vampýry neboli upíry (Lutovský 1996, 137).

Vampýr či upír je škodlivá bytost, ve kterou se proměňují nemrtví. Jde o duši zemřelého, který má i po pohřbení v hrobě stále zachované tělo, které si udržuje proti rozkladu vysáváním krve z živých lidí, dětí ale i zvířat. Proto se víra ve vampýry rozvinula v období, kdy převažoval pohřební ritus nespálených těl, inhumace. Jsou schopni oživit své mrtvé tělo a o půlnoci vychází z hrobu a škodí lidem na jejich majetku, zdraví i na životě. Lidé byli přesvědčeni, že vampýři mohli způsobit i velké pohromy jako epidemie, požáry nebo povodně. Upír útočil hlavně na své příbuzné. Ze svého hrobu vycházel v noci a zjevoval se ve své podobě nebo na sebe bral podobu zvířat a věcí. Do hrobu se jim vkládaly mince, kámen, síť nebo hrst máku. Praktikami pro zneškodnění upíra bylo zatloukání srdce, úst, slabin kůlem nebo hřeby, poloha na břiše, odseknutí hlavy a její položení mezi nohy, odseknutí chodidel nebo nohou, spálení (Galuška 2004b, 54; Lutovský 1996, 138-139; Navrátilová 2004, 303; Profant – Profantová 2004, 234; Váňa 1990, 139).

K dalším přízrakům patří mūra (mora, mara), která se objevuje jako bílý stín a do domu se dostává klíčovou dírkou nebo oknem. Poté nechala oběť upadnout do tvrdého spánku a začala ji trápit. Může se objevit v různých podobách a to mužíčka, ošklivého starce,

stařeny, kočky, psa, myši, hada, ale i jako pára, kouř, plamen nebo stéblo. Převážně jde o osoby ženského pohlaví. Pokud jde o muže nazývají se morous. Morou se mohl člověk stát již od narození nebo až později přičiněním jiné osoby. Mezi lidmi panovala představa, že morou se může stát dítě narozené o půlnoci, za úplňku nebo v jinou nevhodnou dobu. Děti považovány za mory měly mít při narození dva zoubky nebo také srostlé obočí. Ten, kdo se na takové dítě podíval, byl uhranut a mora ho časem zadusila. Člověk se mohl stát morou i z nešťastné lásky. Slovo mořit znamenalo všechny zlé činy, které mora lidem prováděla. Nejběžněji to byl tlak na prsou oběti. Moří a dusí lidi ve spánku, saje jim krev a přivádí lidem zlé sny. Oběťmi jsou lidé různého věku a pohlaví. Proti napadení morou se někdy radilo potřít si prsa česnekem, položit si zrcadlo na hrud' nebo obléknout si noční košili předkem dozadu. Obléci si oblečení předkem dozadu se radilo i těm, kteří byli v noci na cestách, aby tím moru zmátli. Ke zmatení mory mělo pomoci i přestavění nábytku v místnosti. Lidé se mohli chránit nakreslením symbolu pentagramu, tedy symbolu ve tvaru pěticípé hvězdy, kterou lidé nazývají muří noha. Dalším prostředkem bylo pokropení lůžka a těla svčenu vodou. Na obranu sloužil také pohyb ve spánku, probuzení, promluvení, loutka na dveřích nebo okně, kříž ze stébel u postele nebo březová metla pod polštářem. Mora nemusela napadat a škodit jen lidem, ale i zvířatům a rostlinám (Lutovský 1996, 138-139; Maiello 2004, 91-95; Navrátilová 2004, 303; Profant – Profantová 2004, 234; Váňa 1990, 139).

Vlkodlak je démonickou bytostí vlka, ve kterého se v noci a hlavně za úplňku proměňují někteří jedinci. Škodil podobně jako mora. Dusil a sál krev. Jestliže se dítě narodí nohama napřed nebo již se zuby v ústech je považováno za vlkodlaka. Obranou byla namířená dýka, šlehnutí prutem, useknutí vlčího ocasu. Nazpět se lidé proměňují při kohoutím zakokrhání, nebo při vyslovení jejich křestního jména (Lutovský 1996, 138-139; Navrátilová 2004, 303; Profant – Profantová 2004, 234).

Letopisec Neplach zaznamenal ve své kronice dva případy vampyrismu:

„Léta Páně 1336: V Čechách sotva míli od Kadaně, ve vsi řečené Blov, zemřel jakýsi pastýř jménem Myslata. Ten každou noc vstával, obcházel všechny vesnice v okolí, strašil lidi, vraždil a mluvil. A když ho probodli kůlem řekl: „Velice mi uškodili, neboť mi dali hůl, abych se bránil před psy“, a když ho vykopávali, protože musel být spálen, nadmul se jako býk a hrozně řval. A když ho pokládali na oheň, kdosi popadl hůl, bodl do něho a hned se vyřinula krev jako z hrnce. Nadto když už byl vykopán a položen na vůz, spojil nohy k sobě, jako by byl živý. Když byl spálen, všechno zlo se uklidnilo. Kohokoli však volal v noci předtím, než byl spálen, jménem, ten do osmi dnů zemřel.“

„Léta Páně 1344: Jakási žena v Levíně zemřela a byla pohřbena. Po pohřbu však vstala, zardousila mnoho lidí a nad každým z nich tančila. A když byla probodnuta, vytékala z ní krev jako z živého tvora. Také pozřela více než polovinu vlastního závoje, a když jí byl vytržen, byl celý zkrvavělý. Když měla být spálena, nemohlo se dřeno jinak rozhořet než od tašek z kostela, podle poučení nějakých stařen. Ačkoli byla probodnuta, stále ještě vstávala, ale jakmile byla spálena, tu všechno trápení ustalo.“ (Neplach 1987, 547-548).

6.9 Židé

Židé se na území Čech a Moravy vyskytovali už od 10. století. Kromě Prahy se z jejich středověkých hřbitovů založených ve městě nebo za hradbami města nedochovaly žádné. Byly hlavně zničeny během středověkých pogromů nebo se náhrobky z těchto hřbitovů využívaly jako stavební materiál, když bylo židovské obyvatelstvo vyhnáno z města. Ve 12. století ve spojení s křížovými výpravami probíhala devastace židovských hřbitovů. Přemysle Otakar II. v roce 1254 vydal zákaz znesvěcování židovských hřbitovů. Při různých stavebních úpravách měst jsou nalézány náhrobky převážně ze 13. a 14. století. Židovské hřbitovy byly ničeny i během 14. století a za husitských válek. Dále pak koncem 15. a v první polovině 16. století došlo ke dvojímu vypovězení Židů z Prahy a z celé země za vlády Ferdinanda I. v roce 1541 a 1557. Z 15. století jsou známy náhrobky na židovských hřbitovech v Praze a v Kolíně. Ze 16. století to je pak Brandýs nad Labem, Mladá Boleslav, Libochovice, Stráž, Ivančice (Ehl – Fiedler- Pařík 1991, 5-6).

Hebrejský název pro hřbitov je bet kvarot (dům či místo hrobů), nebo bet hachajim (dům či zahrada života) či bet olam (dům věčnosti). Pozemky hřbitovů se Židé snažili získat do svého vlastnictví. K dispozici měli jen určitá místa k pohřbívání, proto se často těla zemřelých převážela. To dokládají i celní statuta, podle nichž mohli Židé své mrtvé převážet zdarma. Byla to hlavně místa, která se nehodila pro žádné jiné využití. Proto se židovské hřbitovy vyskytují na strmých stráních, vrcholcích kopců, údolích řek a potoků nebo na místech vzdálených od města. Hřbitovy byly ohraničené vysokou zdí. Židovský pohřební ritus měl své zvláštnosti, byl jednoduchý a strohý. Pohřbívali do samostatných hrobů a ty se nesměli porušit a zničit, což souvisí s vírou ve vzkříšení a Poslední soud. Každý měl tedy svůj hrob, dokonce i děti a nesměl být narušen jejich odpočinek. Nové hroby nesměly narušit ty staré, což u křesťanských obyvatel nebyvalo

běžné. Smrt byla záležitostí celé společnosti (Ehl – Fiedler- Pařík 1991, 6; Selmi Wallisová 2009, 55-56; Unger 2006, 138-139).

Kvůli přeplnění hřbitovů se jejich plocha zavázela vrstvami zeminy. Tak vzniklo několik vrstev hrobů nad sebou a do horních vrstev se umístily starší náhrobky, čímž se vytvořily skupinky několika náhrobků z různých dob (Králíková 2007, 118).

O činnosti spojené s umíráním se staralo uskupení nazývané chevra kadiša (svaté, pohřební bratrstvo). Bylo k dispozici všem občanům bez rozdílu. Členy bratrstva byli bezúhonní a ženatí muži vyššího věku. Pobývali kolem nemocného nebo umírajícího. Zda je umírající skutečně mrtvý často kontrolovali pírkem, které dávali před ústa nebožtíka. Pokud se nehýbalo byl mrtvý. Poté mrtvého položili na slámu rozloženou na zemi s nohama ke dveřím. Pohřeb nastával brzo, často ještě ten samý den, kdy k úmrtí došlo. Výjimkou byla sobota, Den smíření a první den velkých svátků. Zemřelý se nejprve přenesl do bet tahara (dům očisty). Býval často přímo na hřbitově. Probíhaly zde modlitby, obřad očisty těla. Mrtví bývali oděni do pohřebního rubáše, členům diaspory mohl být přidán váček se zemí z Izraele, který se dával pod jejich hlavu. Židovská věrouka stanovovala to, že u mrtvých nesměl být rozpoznán jejich sociální status. Pokud nedošlo k pohřbení v den úmrtí, zemřelý byl umístěn do márnice a členové pohřebního bratrstva u něj bděli. Poté se uskutečnil pohřební průvod a samotný pohřeb. Během pohřbu lidé odříkávali modlitby a házeli hlínu do hrobu. Při odchodu ze hřbitova účastníci pohřbu za sebe házeli trávu s hlínou. Židovský náhrobek se nazývá maceva (pomník). Má náboženský účel, tedy chránit a vyznačovat místo pohřbu, aby nedošlo k narušení hrobu. Obsahuje hebrejský nápis se jménem zemřelého, datem úmrtí nebo pohřbu a různá chvalořečení. Po pohřbu nastává smuteční týden, kdy lidé navštěvují pozůstalé (Ehl – Fiedler- Pařík 1991, 6-10; Selmi Wallisová 2009, 55; Unger 2006, 138-139).

Pro křesťanské obyvatelstvo představovali Židé nepřátele, kteří škodí a rozbíjejí jejich duchovní a každodenní život. Byli cizorodou skupinou, která měla svůj vlastní církevní řád, dodržovali své svátky a starobylé zvyky, žili odlišným způsobem života. Křesťanská společnost je řadila k členům okrajových skupin. Proto bývali Židé pronásledováni a vyháněni. Například v Chebu došlo roku 1350 k propuknutí nenávisti k Židům a jejich vypovězení. Židé měli zákaz vykonávat některá povolání, proto se živili jen určitými činnostmi a většinou jim nebyl povolen vstup do některých cechů. Živili se především lichvou. Jejich majetek tvořili hlavně peníze, klenoty a různé zastavené předměty, protože nemovitosti mohli vlastnit jen s královým souhlasem.

Jejich lichvářské sazby tvořili kolem 87% ročního úroku. K velkým úvěrům se ale spojovalo více rodina dohromady (Bergolt 2002, 112; Macek 2001, 355; Nodl – Šmahel 2002, 476; Selmi Wallisová 2009, 62).

Praha byla centrem největší židovské obce a správním centrem pro další židovské obce v Čechách. Na Moravě byl od 16. století správní obcí Mikulov (Ehl – Fiedler- Pařík 1991, 15).

7 Posmrtné změny

Po smrti probíhá v organismu řada pochodů. Mezi posmrtné neboli kadaverózní změny můžeme zařadit změny fyzikální (chlad, bledost, hypostáza, difúze tekutin a plynů), chemické, hlavně enzymatické (ztuhlosti svalů, srážení krve, autolýza) a bakteriálně hnilobné (Bednář 1982, 22; Knobloch 1974, 128; Tesař 1968, 219).

Tafonomie se zabývá deformacemi a redukcemi, k nimž dochází během predepozičních i postdepozičních procesů a tím napomáhá zjistit původní stav. Její historie sahá do první poloviny 19. století, ale až v roce 1927 vydal J. Weigelt první knihu o tafonomii. Použil v ní ale pojem „biostratonomy“, což zahrnuje procesy pouze od smrti jedince po pohřbení. Samotný pojem tafonomie zavedl ruský paleontolog I. A. Efremov v roce 1940 (Kyselý 1940, 384-385).

Známým hnilobným procesem je tzv. porod v rakvi, který vzniká dvěma způsoby (Obr. 15).

- a) díky působení hnilobných plynů. Ty plod vytlačí z dělohy, což nastává asi 3. až 4. den po smrti. Při plynaté sepsi nebo v horkých měsících se proces může urychlit. Často dojde i k inverzi dělohy.
- b) k otevírání hrdla dochází ještě před smrtí, a ještě zaživa začne porod, a ten je dokončen po smrti, který způsobí posmrtná ztuhlost děložní svaloviny a hnilobné plyny. Dochází k tomu hlavně u vysokých stupňů těhotenství a u porodu již v chodu.

(Prokeš 2007, 4; Tesař 1968, 140).

Skeletonizace je proces, při kterém dochází k odstranění měkkých částí. Zahrnuje dekompozici, tedy rozklad, působením mikrobů, plísní a mrchožroutů. Součástí procesu je disartikulace, nebo-li oddělení kostí v kloubech (Kyselí 2006, 385).

Pro rozkladné procesy je důležitý přístup kyslíku, protože bez něj se rozklad zpomaluje. K nedostatečnému přístupu vzduchu může dojít i v případě hromadných hrobů, kde jsou těla v různých polohách na sobě. Přisun kyslíku je závislý na typu a hloubce pohřbu.

Rozklad je rychlejší v porézních, lehkých půdách, ale těžké jílovité půdy ho zpomalují. Z faktorů ovlivňující rychlost a charakter rozkladu je důležitá příčina smrti, kdy velká ztráta krve způsobuje zbavení organismu vody a tím pádem dojde ke zpomalení rozkladu těla. Dalším je časový úsek mezi úmrtím a pohřbem, protože například v období tuhých mrazů se nepohřbívalo a těla byla pohřbívána až v časných jarních měsících do rozmrzlé země. I oděv ovlivňuje rozklad těla. Přítomnost oděvu na těle totiž omezuje přístup vzduchu a hniloba probíhá pomaleji. K rychlé skeletizaci dochází v případech těl pohřbených bez oděvu a bez rakev. Důležitým faktorem je i rakev a materiál, ze kterého je vyrobena. Rakevy vyrobené z borovicového a jedlového dřeva přispívají k rychlejšímu rozkladu těla, zatímco ve smrkových dochází spíše k mumifikaci. Rychlejšímu rozkladu těla může napomoci také organický materiál jako různé větvičky stromů, kompost, sláma, piliny nebo hnůj. Hloubka hrobu souvisí s rychlostí rozkladu těla a také s ochranou před hnilobným pachem. Může naznačovat sociální poměry na pohřebišti. Současné normy předepisují hloubku jámy 200 cm. Záleží i na poloze těla. Například tělo ležící obličejem k zemi způsobí, že se krev hromadí v hlavě, krku a hrudi. To znamená, že hniloba začíná v oblasti těchto míst. Rozklad těla může urychlit přítomnost spodní vody, je také závislý na teplotě okolí, na zeměpisné šířce, ročním období, propustnosti a kyselosti půd. V počátcích rozkladu pohřbeného těla dochází v půdě ke zvýšení jejího pH (Černý 1995, 304-308; Knobloch 1974, 142-143; Prokeš 2007, 7-9).

I kosterní pozůstatky podléhají řadě tafonomických procesů, proto se kosti nalézají ve změněné poloze (Černý 1995, 301).

Zachovalost skeletu ovlivňuje kyselost (pH) půdy. V neutrálních nebo slabě alkalických půdách se kosti zachovávají lépe oproti kyselým půdám. Dobré prostředí pro zachování kosterních pozůstatků vytvářejí odpadní jímky. Dalšími činiteli jsou mikroorganismy jako bakterie, plísně, dřevokazné houby. Kostí mohou být napadeny hmyzem v podobě různých druhů larev brouků nebo much, které se živí odumřelými živočišnými tkáněmi. U ostatků, které jsou uloženy pouze na povrchu, může být patrné okousání od různých živočichů nebo rozlámání kostí. Zvířata mohou oddělit z těla různé části a odvléct je pryč. Těla pohřbená do mělkých jam mohou změnit vegetaci. Ta si odebírá minerální látky z kostí a svými kořeny často vytváří různé obrazce a otisky na povrchu kostí, prorůstá jimi a může způsobit jejich celkovou destrukci. Dalšími změnami jsou změny mechanické, ke kterým dochází tlakem okolní půdy. Dochází

k ohnutí dlouhých kostí nebo k oploštění kostí pánevních a lebečních (Knobloch 1974, 144; Prokeš 2007, 14-16).

Znalost disartikulačních procesů je pro výzkum důležitá hlavně pro rozlišení vampyrických zásahů na těle od posmrtných procesů (Prokeš 2007, 17).

Polohu kostry může ovlivnit i to, pokud byla uložena na dřevěné podložce, protože po jejím rozpadu dochází k posunutí kostry na dno hrobové jámy a změně jejího anatomického uspořádání. Ne vždy se musí jednat o protivampyrická opatření, například pootočení či vyvrácení lebky může být způsobeno zánikem podložky z organického materiálu pod hlavou zemřelého. Chybějící lebka může být výsledkem vyloupení hrobu a její použití ke kouzlům a čarám. V případě zemřelého uloženého s mírně pokrčenými nohama v kolenou a vytočenými na bok se může jednat o pohřeb zchromlého jedince nebo pohřeb dětí, které byly uloženy ve spánkové poloze. Důvodem takového uložení může být i krátká rakev nebo jáma. K dalším projevům mohlo dojít přirozeně během uložení, například v těsné hrobové jámě nebo rakvi, sesunutím těla při nerovnoměrném spouštění rakve do hrobu, utažením v rubáši. Roztříštění a rozlámání kostí může být výsledkem zřícení stropu či stěn hrobové komory. Polohu kostry v hrobě mohou ovlivnit i druhotné zásahy do hrobů například z rituálních důvodů, k pohřbení dalšího jedince nebo z příčiny vyloupení. Obdobným případem jsou hroby s porušenou hrudní částí, kdy se může jednat o protivampyrické opatření, ale i o výsledek vyloupení hrobu. Prázdný hrob může být kenotafem, ale i hrobem vampýra, s jehož tělem mohlo být dále manipulováno, například spáleno. V hromadných hrobech, po nějaké době dochází k rozkládání těl. V jámě se vytvoří dutiny, do kterých se později dostávají uvolněné části těl jedinců. Na neobvyklou polohu těla v hrobě působí hlavně posmrtná ztuhlost a hnilobný emfyzém. Posmrtná ztuhlost se dostaví asi za 6-8 hodin, trvá i několik hodin až dnů a pak mizí. Za zvláštní posmrtnou ztuhlost se považuje kataleptická ztuhlost. Ta se dostaví v okamžiku smrti a způsobí, že jsou všechny části těla ztuhlé a zůstávají v poloze, ve které jsou v okamžiku smrti (Frolíková – Kaliszová 2004, 509; Prokeš 2007, 19-22).

Kostra může být uložena v různých polohách například na boku, na zádech nebo na břiše. I. S. Kameneckij vyčlenil několik možností poloh jednotlivých částí skeletu a to hlavy, trupu, horních končetin pro skelety uložené v poloze na zádech i na boku a dolních končetin u skeletů uložených v poloze na zádech (Obr. 16, 17, 18), (Prokeš 2007, 23-27).

U lebky rozlišil několik možných variant uložení (Obr. 19):

1. Normální poloha lebky pro kostry v poloze na zádech obličejem nahoru nebo v poloze na břiše obličejem dolů. V poloze na zádech může být pod hlavou i polštář.
2. Lebka otočena k pravému rameni bez narušení spoje s páteří.
3. Lebka otočena k levému rameni bez narušení spoje s páteří.
4. Lebka odvalená dozadu či na stranu. Tato situace nastává za vzniku dutého prostoru. Příčinou může být nestabilní dno, zánik podložky z organického materiálu atd..
5. Lebka oddělená od páteře, kdy na krčních obratlích mohou být patrné stopy po oddělení.

Pro středověké pohřby je nejčastější poloha pro pohřbení těla v poloze na zádech. Na trupu dochází ke zploštění hrudního koše, když se v dutině hrudní vytvoří dutý prostor. Poté nastává uvolnění kloubních spojů a pokles hrudního koše (Černý 1995, 303-304, 311; Prokeš 2007, 23-27).

Na skeletu mohou být patrné traumata a umělé zásahy. Traumata můžeme rozdělit do tří skupin:

- a. zranění náhodná – vznikla při běžné lidské činnosti
- b. zranění z interpersonálního násilí – ty vznikla zásahem jiné osoby, například při rvačce nebo válečném zranění
- c. úmyslné porušení kontinuity či změna tvaru kosti umělými zásahy

Podle charakteru poranění je dále můžeme dělit na:

1. zlomeniny kosti
2. vymknutí kloubů, vykloubení
3. poranění způsobená zbraněmi nebo ostrými předměty
4. záměrné deformace lebky a jiná zmrzačení
5. trepanace
6. skalpování
7. kauterizace
8. amputace končetin
9. smrtelná poranění při výkonu práva

Na kostech se objevují i známky amputace končetin, které se dělí na:

1. amputace končetin z trestu, jako potrestání za nějaké provinění
2. amputace jako válečné poranění

3. léčebné amputace

4. amputace z jiných důvodů například na tělech mrtvých nepřátel

(Horáčková - Strouhal - Vargová 2004, 61, 86).

Pohřby můžeme rozdělit na primární a sekundární. Pohřby primární jsou takové, kdy je zemřelý pohřben v krátkém období a všechny následné procesy probíhají na místě jeho konečného uložení. Při sekundárním pohřbu probíhají pohřební obřady až po rozkladu měkkých tkání a na konečné místo pohřbu jsou uloženy jen kosterní pozůstatky (Černý 1995, 303).

S pohřebním ritem souvisí i biostratinomie, která se věnuje studiu procesů, které se dějí v období mezi smrtí a uložením ostatků do země (př. artificiální skeletizace, kremace, artificiální mumifikace). Artificiální skeletizace těla je zákrok prováděný například na tělech některých panovníků, jejichž těla měla být po smrti transportována. Proto se musela provést speciální úprava mrtvého těla, aby se předešlo hnilobným procesům a zápachu. Odstranily se vnitřnosti a srdce, protože nejdříve podléhaly hnilobným procesům a poté se tělo balzamovalo. Tento způsob se používal při transportu těla na kratší vzdálenosti. Další úpravou byla tzv. „mos teutonicus“, při níž bylo tělo zbaveno vnitřností, rozčtvrceno a vařením ve vodě, víně nebo vinném octu se odstranilo maso. Měkké části těla se zpravidla pohřbívaly na místě, kosti se zabalily a transportovaly na požadované místo (Prokeš 2007, 29).

8 Archeologické doklady atypického pohřbívání ve středověkých Čechách

Tato kapitola obsahuje mnou vybrané abecedně seřazené lokality, na kterých se vyskytují pohřby s odchylkami od běžného pohřebního ritu. Budou zde uvedeny příklady konkrétních pohřbů vyskytujících se na některých pohřebištích, popravištích, sídlištních objektech nebo židovském hřbitově.

Bečov nad Teplou:

Ve městě Bečov nad Teplou se nachází raně novověká šibenice, v jejímž prostoru se našlo malé množství lidských a zvířecích kostí. Na objevených lidských kostech provedla RNDr. Miluše Dobisíková a Dr. Viktor Černý antropologickou analýzu. Jednalo se o několik fragmentů – šupinu týlní kosti mladší dospělé osoby, zlomky lícni kosti a čelní výběžek levé horní čelisti další osoby, pravou stehenní kost dospělé osoby, část lebky s pravým očníkovým obloukem nejspíše nedospělého jedince asi ženského

pohlaví, část kosti spodní nohy nejspíše ženské kostry. Z těchto kostí bylo identifikováno 4-5 jedinců různého stáří, mužského i ženského pohlaví. Rozmístění kostí po celé ploše svědčí o způsobu zacházení s pozůstatky popravených jedinců, kteří byli často ponecháni samovolnému rozpadu a pak zahrabáni (Sokol 2003, 744-745).

Budeč – poloha „Na Týnici“:

Poloha „Na Týnici“ se rozkládá asi 150 m od hradeb hradiště Budeč a výzkum zde byl zahájen v roce 1983 (Krutina 1992, 567; Tomková 2003, 590).

Kromě pohřebiště, kde se výzkumem podařilo odhalit 117 hrobů, zde bylo prozkoumáno několik sídlištních objektů. Jedním z nich je hromadný pohřeb v objektu označeném 5/V. Jednalo se o objekt pravidelného obdélného tvaru, zčásti vytesaný do skalního podloží. V nejspodnější písčité vrstvě, uprostřed dna byla uložena, možná z kultovních účelů, samostatná lidská lebka, kolem níž byly rozloženy střepy z nádoby, která byla po slepení všech fragmentů celá. Na této písčité vrstvě se vyskytovalo i ohniště v podobě tenké popelovité a propálené vrstvičky. Objekt, jehož původní účel mohl být obytný, byl poté zaplněn splachy, které po vybrání utvořily jámu mísovitého tvaru a posloužila tak pro uložení mrtvých těl. Obsahuje shluk nepietně uložených lidských kostí pocházejících ze 33 – 60 jedinců. Kostí patřily převážně mladým jedincům mužského pohlaví a byly na nich patrné stopy násilných zásahů, hlavně sečných a řezných ran. Mohlo se tedy jednat o zmasakrované jedince. Stopy na krčních obratlích poukazují na oddělení hlavy od trupu. Jáma kromě lidských ostatků obsahovala velké množství zvířecích kostí, fragmenty keramiky a kamenů (hlavně pískovce, břidlice a opuky). U jedné z lebek se našlo osm bronzových záušnic. V těsné blízkosti jámy se rozprostíraly čtyři hroby č. 20, 21, 22, 31 (Obr. 20). Hrob č. 22 byl důležitý pro určení chronologie jámy, protože z části překrýval její výplň. Celá situace je datována do počátku 10. století (Blajerová 1992, 579; Krutina 1992, 567-569, 574-576; Tomková 2003, 590).

Z budečského hradiště pochází i kostry nemluvnat nalezené v polozemnicích datované do 2. poloviny 10. století až počátku 11. století. Zdeněk Váňa tento nálezy přisuzuje dokladu pohanských představ, který přetrvával v 10. století, popřípadě na přelomu 10. a 11. století. Dále uložení těchto dětských koster spojil s představou ochranných duchů příbytku, kteří se objevují v různých etnografických pramenech jako domovní skřítki, domovníčci atd.. Těmito duchy se mohly stát právě i duše zemřelých kojenců (Tomková 2003, 576-579).

Pro antropologický rozbor byla použita kostra z hrobu 22, pozůstatky 33 samostatně uložených lebek, množství kraniálních skeletů, včetně dolních čelistí, 361 obratlů z páteře, obratlové zlomky a 15 křížových kostí, z hrudních kostí 11 rukojetí, 13 těl a několik segmentů dosud nesrostlých těl, 37 kostí klíčních, 28 lopatek, 35 kostí pánevních, 23 čéšek, množství žeberních zlomků, kosti ruky a prstové články, kosti nohy a prstové články, kosti ramenní, vřetenní, loketní, stehenní, holenní a lýtkové. V hrobové jámě č. 22 orientované ve směru SV-JZ byl uložen dospělý muž v natažené poloze na zádech, s levou rukou podél těla a pravou na pánvi. Jeho hrobová výbava, která se nacházela mezi hlavou a levým ramenem, obsahovala ocílku, železný kroužek a kančí zub (Blajerová 1992, 578-579; Krutina 1992, 574).

Březno u Loun:

Kostra kojence byla objevena v jámě obdélníkového tvaru se zaoblenými rohy a plochým dnem č. 589. Na dně ležela na levém boku kostra velice malého dítěte, podle Jaroslava Chochola určená jako kostra kojence, která nebyla starší než jeden měsíc (Obr. 21). V zásypu se nacházely zlomky středohradištní keramiky, uhlíky, obilky pšenice obecné a ova nebo zvířecí kosti. Jde o pohřeb uložený v sídlištní jámě (Pleinerová 2000, 24; Tomková 2003, 574).

Čelákovice:

Roku 1966 bylo v Čelákovících narušeno kostrové pohřebiště, na kterém provedl výzkum Jaroslav Špaček. Bylo zjištěno, že pohřebiště se rozkládá na místě, které se dříve nazývalo „Mrchovláčka“. Na tomto pohřebišti bylo odkryto celkem 11 hrobových jam s těly čtrnácti jedinců, která patřila mladým a dospělým mužům. Hroby neobsahovaly žádné přídavky, pouze u pěti jedinců se našly železné přezky z opasku v oblasti pasu nebo v blízkosti těla (Obr. 22). Byly součástí oděvu, nejspíše pásu nošeného kolem boků. Jaroslav Špaček odchylky v pohřebním ritu interpretoval jako pohřby upírů z období 10. a 11. století (Mašková 2005, 9; Špaček 1971, 190-191, 204). Odlišně tuto lokalitu nově interpretovala Pavlína Mašková. Pohřebiště bylo porušeno těžbou písku a z tohoto důvodu nebylo prozkoumáno celé. Poukazuje na skutečnost, že všichni pohřbení jsou muži dospělého věku se známkami zásahů na těle. Uložení zemřelých má podobné znaky s těly popravených osob nebo těch, kterým nepříslušel pohřeb v posvěcené půdě. Proto pohřby z Čelákovíc srovnává s výzkumy popravišť. Z let 1369-1484 se pro Čelákovice dochovala městská soudní kniha, ale obsahuje jen

převody nemovitostí, obligace a testamenty. Pro 17. století existuje pro Čelákovice hrdelní právo, ale nelze jej vyloučit ani pro starší období. I datace pohřebiště může být mnohem mladší, než kam jej řadí Jaroslav Špaček, který jej datoval na základě církevní stavby v blízkosti pohřebiště a nálezů kovových přezek, které se ale objevují po celý středověk až do novověku. Pavlína Mašková se přiklání k myšlence, že jde o místo s těly popravených osob z období vrcholného a pozdního středověku či raného novověku (Mašková 2005, 9-16).

Hrob č. 1: Porušený hrob, ve kterém se nacházeli dva dospělí jedinci mužského pohlaví, jeden ve věku 50-60 let a druhý 40-50 let. Mohlo se jednat o dvojhrob, nebo kosti druhého jedince byly v hrobové jámě použity pouze jako zásyp.

Hrob č. 2: Kostra v tomto hrobě byla narušena v oblasti dolních končetin a náležela dospělému muži ve věku asi 30 let. Byl uložen v poloze nznak s hlavou k SSZ, která byla stočena na pravý spánek. Ruce měl mírně pokrčené a umístěné pod pánví. Za odchylku od pohřebního ritu zde můžeme považovat polohu rukou, orientaci hlavy k SSZ a lebku uloženou na pravém spánku. Ke stočení hlavy mohlo dojít i v důsledku nedbalého uložení nebo sesednutí půdy.

Hrob č. 3: Kostra dospělého muže ve věku 40-50 let v poloze nznak a orientaci SZ-JV. Pravá ruka byla pokrčena a vložena pod bederní oblast páteře, levá pod pánevními kostmi. U pravé dolní končetiny se našla železná kulatá přezka. Uložení rukou za zády může být protivampyrickým zásahem (Obr. 23).

Hrob č. 4: Hrobová jáma orientovaná ve směru ZSZ-VJV narušená výkopem, ve které bylo pohřbeno tělo dospělého muže ve věku 30 let v orientaci hlavou k ZSZ. Kostra byla mírně stočena na pravý bok, s levou rukou přes klín a pravou položenou dál od těla. Není jisté zda kostra byla uložena původně na pravý bok (Obr. 23).

Hrob č. 5: V zásypu tohoto hrobu se vyskytovaly druhotně uložené lidské kosti. Pod tímto zásypem spočívala v poloze na břicho kostra muže ve věku asi 40-50 let s hlavou k ZSZ. Lebka byla mírně stočena na pravém spánku, horní končetiny položeny na zádech a zkříženy v zápěstí. Dolní končetiny se nedochovaly. Pod levou pánevní kostí se našla železná oválná přezka. Přímo pod touto kostrou se nacházely ještě zbytky kostí z jednoho jedince. Jednalo se o muže ve věku 50-60 let v poloze nznak s hlavou k VJV. U pravé stehenní kosti byla kulatá železná přezka. Jedná se o dvojhrob s protivampyrickými zásahy, za které můžeme považovat odlišnou polohu kostry, svázání končetin a odchylku v orientaci. Tento dvojhrob vznikl nejspíše náhodně, kdy

při ukládání horního jedince byla porušena spodní kostra uložená v hrobě již delší dobu (Obr. 24, 25).

Hrob č. 6: Kostra muže ve věku 30-40 let v poloze na levém boku s porušenými dolními končetinami. Ruce byly složeny za zády dlaněmi k sobě. Oddělená lebka se nacházela vedle těla, uložena na pravý spánek. Hrobová jáma byla ve směru VSV-ZJZ. Důležité je zde oddělení hlavy, ke kterému došlo nějakou dobu po smrti v druhotném zásahu do hrobu. Další odlišností je poloha na levém boku, svázání rukou a opačná orientace (Obr. 24, 25).

Hrob č. 7: Hrob v orientaci SZ-JV s ostatky muže ve věku 20-30 let v poloze nznak s oddělenou hlavou položenou týlním otvorem vzhůru, ke kterému došlo až druhotným zásahem do hrobu. Ruce složeny na prsou. Dolní končetiny byly zničeny. V pravé stěně hrobové jámy se našel asi 70 cm dlouhý kus borovicového dřeva, nejspíše pocházející z obložení hrobu (Obr. 24).

Hrob č. 8: Mladý muž ve věku 20-30 let v poloze nznak s oddělenou hlavou, která měla rozevřené čelisti. K oddělení hlavy došlo druhotným zásahem do hrobu, kdy tělo bylo již částečně zetlelé. Lebka byla nejspíše ukroucena a ústa ucpána pískem. Levá horní končetina uložena pod pravou pánevní kostí, pravá horní končetina ohnuta pod tělem. V této jámě se v zásypu nacházely ještě další ostatky dospělého jedince mužského pohlaví ve věku 50-60 let.

Hrob č. 9: Poničen pracovní činností. Nalézal se zde dospělý mladý jedinec mužského pohlaví ve věku 20-30 let orientovaný ZJZ-VSV směrem v poloze na levém boku. Ruce měl uložené pod levou stehenní kostí. Za protivampyrický zásah je zde považováno svázání horních končetin za zády.

Hrob č. 10: V tomto hrobu byly pohřbeny kostry dvou dospělých jedinců. První kostra náležela dospělému jedinci uloženému v mírně stočené poloze na levém boku. Levá dolní končetina byla pokrčená, pravá natažená. Druhá kostra mužského pohlaví ve věku 30-40 let spočívala v poloze na břicho a pod pravou stehenní kostí ležela železná přezka. Asi 15 cm od horní části pravého předloktí byl zbytek 22 cm dlouhého kůlu z borovicového dřeva (Obr. 26).

Hrob č. 11: Kostra dospělého jedince v poloze nznak v orientaci ZSZ-VJV s horními končetinami za zády. Pravá dolní končetina byla v natažené poloze a oddělena v kyčelním kloubu od pánve, levá dolní končetina ohnutá v koleni směrem pod tělo. Mezi stehenními kostmi ležela železná kulatá přezka. V zásypu se našla dolní čelist dospělého jedince a vpravo od lebky byla druhotně uložena lebka dalšího dospělého

jedince. Zásahem na kostře je oddělení dolní pravé končetiny a silné ohnutí dolní levé končetiny nasvědčuje svázání (Obr. 26).

(Špaček 1971, 191-204).

Hradec u Němčtic:

Zde se objevily spálené lidské a zvířecí kosti, které nejspíše souvisí s násilným přepadením a zánikem hradiště v období přelomu 9. a 10. století (Lutovský – Michálek 2000, 138; Tomková 2003, 591-592).

Hradsko u Mšena:

Toto pohřebiště z období 12. století nebylo prozkoumáno celé. Odchyłka v pohřebním ritu se zde vyskytuje u čtyřech hrobů (Šolle 1978, 365).

Hrob č. 16: Hrob v orientaci V-Z s kamenným obložením, ve kterém byla pohřbena kostra chlapce asi ve věku 15 let. Na ramenní kosti se nacházel kámen, na němž byla položena vyvrácená lebka. Ruce a nohy měl natažené. Hrob obsahoval zlomky hradištní keramiky, která byla roztroušena na trupu a na stehenních kostech. Mohlo se tedy jednat o rituálně vhozenou rozbitou nádobu jako milodar.

Hrob č. 21: Kostra ženy ve věku 20-30 let v natažené poloze nznak. Lebka s otevřenými čelistmi ležela na levém spánku. Pravá horní končetina ležela podél těla a levá v klíně. V čelistích měla žena zapíchnutý hrot železné šipky. Pod kostrou se nacházely zlomky keramiky a železná jehlice uložená pod pánví.

Hrob č. 26: Kostra ženy ve věku 40-50 let v natažené poloze, ruce natažené podél těla a levá složená do klína. V tomto hrobě s kamenným obložením se našel velký pískovcový kámen na nohách kostry a zlomky keramiky mladší doby hradištní.

Hrob č. 41: Jáma s kamenným obložením, kde byla pohřbena kostra asi 40-50letého jedince v poloze nznak s nataženýma rukama i nohama. Na kostře byly položeny dva kameny, jeden na pravém kolenu a druhý v rozevřené čelisti (Šolle 1978, 370-376).

Lahovice:

V roce 1954 bylo při stavbě silnice z Lahovic do Radotína objeveno částečně zničené kostrové pohřebiště z období 9. až počátku 11. století. Záchranný výzkum provedlo Museum hlavního města Prahy pod vedením dr. Bohumila Soudského a za spolupráce s antropologickým oddělením Archeologického ústavu ČSAV. Na pohřebišti bylo zjištěno 320 hrobů. Jedná se o pohřebiště venkovanů, bez nákladných šperků a součástí

osobní výbavy. Z malého počtu milodarů se zpravidla jedná o keramiku, železem okovaná vědérka a občas křesací soupravu. Objevují se zde nepravidelnosti v pohřebním ritu jako například u pohřbu lebky č. 27/59 v dětském hrobě č. 36/59, kdy se může jednat o projev piety stejně jako o vampyrické opatření. Pohřeb č. 16/58 s vytočenými krčními a hrudními obratli může být ritem ale i loupeží. Hrob č. 93/58 je samostatným pohřbem hlavy nebo druhotným pohřbem lebky. Z celkového množství tvoří pohřby s nepravidelnostmi v ritu 1 %. Za projev vampyrismu můžeme považovat pohřeb č. 14/55 zavalený kameny a hrob č. 16/59, kde je mrtvý uložen na břicho (Jelínková 1956, 522; Krumphanzlová 1961, 544-548).

Hrob č. 14/55: Pohřeb dospělého muže ve věku asi 45 let vysokého vzrůstu v poloze nznak hlavou k západu. Kotníky, kolena i hlavu pokrývaly těžký kameny. Další větší kámen byl ještě mezi stehny. Hrob byl částečně obložen kameny a neobsahoval žádné milodary. Pouze nedaleko levého kolena se nacházela část zvířecí lebky. Protože tento hrob porušoval původní hrob 15/55, může být část zvířecí lebky součástí tohoto staršího hrobu.

Hrob č. 16/59: Zemřelý v poloze na břicho hlavou k východu. Lebka byla otočena na levém spánku, pravá ruka skrčena a levá pod tělem. Hrob byl bez milodarů (Krumphanzlová 1964, 183-184; 1961, 544).

Zvláštnosti v ritu na pohřebišti v Lahovicích můžeme rozdělit do dvou skupin:

1. Odchytky od běžného ritu při vlastním ukládání pohřbu: patří sem poloha na břicho, skrčená poloha, zatížení těžkými kameny na těle, použití jiných starších ostatků při pohřbu novém. Těla někdy mohou být uložena i v odlišné orientaci.
2. Změny, k nimž došlo druhotným zásahem do hrobu v době plné funkce hřbitova, nikoli náhodně, nýbrž úmyslně:
 - a) druhotně otevřené pohřby za účelem vyjmutí lebky nebo dalších kostí, které mohly být použity k různým rituálním účelům u jiných hrobů.
 - b) později otevřený pohřeb s vytočenými obratli a s tváří obrácenou k zemi
 - c) dodatečně otevřený pohřeb s kruhovými sondami, vedenými k hlavě a k nohám, bez stop zásahu na kostře (Krumphanzlová 1964, 187).

Libice nad Cidlinou:

Nalezlo se zde deset hrobů, z toho osm hrobů s kostrami ve skrčené poloze a dva zemřelí byli pohřbeni s koněm (Borkovský 1939, 135).

Hrob č. 8: Dospělý jedinec ve skrčené poloze s pravou rukou podél těla a levou na prsou.

Hroby č. 31-34: Těla ve skrčené poloze na pravém boku, hlavou k jihu a nohama k severu.

Hrob č. 35: Jedinec ve skrčené poloze hlavou k jihu a horními končetinami přes prsa.

Hrob č. 41: Kostra malého koně v poloze na zádech, nad kterým ležela lidská kostra ve skrčené poloze v orientaci V-Z, bez milodarů.

Hrob č. 67: kostra v poloze naznak se skrčenýma nohama. U levého ucha ležela esovitá záušnice a u prstů pravé ruky tenký drátek dlouhý 37 mm.

Hrob č. 72: Kostra ve skrčené poloze obložená opukou.

Hrob č. 82: Hrob byl narušený, ale našla se zde polovina kostry koně a na ní se dochovaly kosti lidských dolních končetin (Borkovský 1939, 135).

Lidské ostatky se zde našly i na předhradí a akropoli hradiště. Na předhradí ve vnitřním příkopu byl kostrový pohřeb mladého jedince v poloze na zádech orientovaný SSV-JJZ. Ruce měl zkřížené v klíně a hlava ležela na levém spánku. Pohřeb je datován do 9. století. Kromě tohoto pohřbu zde byl v jámě pohřben i mladý muž ve věku asi 16 let v silně skrčené poloze na pravém boku. Jednalo se o nerituální uložení kostrového pohřbu bez přídavek v orientaci JJZ-SSV z mladohradištního období. Jarmila Justová tento pohřeb spojuje s možností, že se může jednat o tělo Bořuty, syna libického kastelána Božeje. Oba dva byli 27. října 1108 zavražděni a podle Kosmovy kroniky měli být vhozeni do jámy. Dalším případem byl hrob v orientaci Z-V bez milodarů, ze kterého byly kvůli poškození vyzvednuty jen dolní končetiny (Justová 1985, 311-312, 315; Tomková 2003, 587).

Na předhradí hradiště bylo pohřbené i dítě ve věku zhruba 6 měsíců v objektu č. 32 z 2. poloviny 10. století, který náležel do oblasti osídlené plochy. Dítě bylo uloženo v poloze na břiše nejspíše s mírně pokrčenýma nohama. Ve stejné úrovni se nacházely opukové kameny, které možná vymezovaly prostor pohřbu. Výplň objektu obsahovala keramiku domácího původu, což dokazuje velmi písčitého materiálu s vysokým obsahem slídy, která byla zdobena hřebenovými vpichy a několikanásobnou vlnicí (Obr. 27). Další dětské kostry zde byly objeveny na bermě dřevohlinitého opevnění akropole libického hradiště. Antropologický rozbor odhalil, že se jednalo o kostry čtyř dětí – novorozence, dítěte ve věku do 2 měsíců a dvou dětí jejichž věk se pohyboval v rozmezí od 6 měsíců do 6 let (Mařík 2003, 603-604; Tomková 2003, 580, 604).

Lochovice:

Jde o pozemek bývalé zámecké zahrady, kde se nacházely dvě lidské kostry uložené nad sebou v sídlištním objektu, ve středohradištní zásobnici (Lutovský – Matoušek – Stolz 2002, 507; Tomková 2003, 585).

V ústí zásobnice se nacházelo deset větších kamenů, pod kterými byla uložena ve skrčené poloze na pravém boku v orientaci JV-SZ kostra dospělého jedince, nejspíše muže. Levou ruku měl skrčenou přes břicho, pravou přes hrud'. Na lebce byly patrné stopy násilného poškození. Tělo bylo uloženo na vrstvě kamenů a několik kamenů leželo i na kostře. Pod touto vrstvou kamenů ležela kostra mladé ženy v poloze na břiše s vyvrácenou hlavou, levou rukou skrčenou pod tělem, pravou šikmo pod trupem a se skrčenýma nohama. Orientace těla byla ve směru JZ-SV. I na kostře této mladé ženy se nacházely kameny (Obr. 28). Zásyp jámy obsahoval kameny, zvířecí kosti a zlomky keramiky. Pomocí keramiky byla tato situace datována do 10. století (Lutovský – Matoušek – Stolz 2002, 508; Tomková 2003, 585-586).

Praha – Loretánské náměstí:

Na pražském pohřebišti na Loretánském náměstí před Černínským paláce se našlo přes 600 pohřbů, mezi kterými bylo pět koster ve skrčené poloze. Pohřbívalo se zde nepřetržitě nejspíše od 10. století až do 17. století (Borkovský 1939, 134-135).

Hrob č. 124: Kostra, patřící nejspíše ženě uložené v poloze nznak, se nacházela v rakvi dlouhé 90 cm a 40 cm široké. Lebka byla rozdrčena, nohy skrčené a ruce podél těla. Orientace Z-V.

Hrob č. 171: V rakvi o délce 110 cm a šířce 52 cm byla v silně skrčené poloze na levém boku uložena kostra s levou rukou pod levým spánkem a pravou rukou před obličejem. Orientace Z-V.

Hrob č. 180: Kostra ženy v rakvi o délce 145 cm a šířce 40 cm, v poloze nznak se skrčenými dolními končetinami. Orientace Z-V.

Hrob č. 203: Kostra dospělé ženy bez rakve, obložená opukovými kameny. Lebka směřovala obličejovou částí k severu. Orientace Z-V.

Hrob č. 331: Tento pohřeb se nacházel ve starší hrobové jámě. Obsahoval mužskou kostru v rakvi bez dna zakrytou prknem, v poloze nznak s pokrčenýma nohama. Orientace Z-V (Borkovský 1939, 135-136).

Praha-Motol:

Na tomto pohřebišti, které bylo z části porušeno výstavbou nemocnice, se odkrylo a zdokumentovalo 239 hrobů. Datování je založeno na analýze předmětů hrobové výbavy a řadí pohřebiště do 9. až poloviny 11. století (Kovářík 1991, 79-80).

Vampyrické pověry nám na tomto pohřebišti dokládají hroby s otočenými obličejovými částmi, oddělenými hlavami a údy. Dále hroby druhotně překopané, ve kterých se nalézají kosti na hromádkách překryté kameny nebo části těla zatížené kameny, hroby s vyjmutými částmi kostí a zasypané kameny. Zvláštním případem jsou kamenné zásypy, závaly nebo překrytí rituálně uložených hrobů, kdy se mohlo jednat o protivampyrická opatření, pokus o hrobovou komoru, ale i projev úcty za účelem napodobení náhrobku (Frolíková-Kaliszová 2000, 245).

Hrob č. 45: Kostra ženy v poloze na zádech, paže podél těla, levá noha natažená, pravá se nedochovala. Na levé paži, levé noze a na pravé části pánve byly položeny opukové kameny. Pod kostrou se našly zbytky dřeva a u levého i pravého spánku tři esovité záušnice (Obr. 29).

Hrob č. 49: Kostra asi 30-40letého muže v poloze na zádech s lebkou skloněnou vlevo. Paže měl podél těla a levou dlaň přes kyčelní kloub. Obě dolní končetiny byly natažené.

Hrob č. 53: V hrobě obloženém kameny ležela kostra asi 30-40 let starého muže v poloze na zádech s lebkou skloněnou vlevo. Levá paže byla pod pánví a pravá podél těla. Na obou natažených dolních končetinách ležela opuková deska přes oblast chodidel a pod kostrou se našly zbytky dřeva.

Hrob č. 99: Hrobová jáma byla obložena velkými opukovými kameny a některé z nich zakrývaly kostru asi 50-60 let starého muže v poloze na zádech s nataženýma nohama a lebkou skloněnou vlevo. Levá ruka byla podél těla a pravá dlaní přes kyčelní kloub. Na kostře se našlo šest kusů železných kování obdélníkovitého tvaru s hákovitě zahnutými spodními konci, umístěné na středu hrudníku, u levé části pánve, dvě kování těsně u sebe přes pravou stehenní kost a dvě kování přes levou holenní kost. Dále byla v hrobové jámě nalezena nádoba.

Hrob č. 142: Kostra muže nad 60 let v poloze na zádech s pažemi podél těla a nataženýma nohama. Pánev a hrudník měl zatížené opukou. U kostry muže se našla malá kostička dítěte a u lebky stříbrná náušnice. Výplň hrobu obsahovala stopy dřeva.

Hrob č. 180: Tento hrob byl porušen stavebním výkopem. Kostru zakrývalo šest opukových kamenů (Obr. 30).

Hrob č. 191: Kostra dítěte v poloze na zádech se skloněnou hlavou vlevo, která měla lebku, holeně a chodidla zakryté velkými křemeny. Další dva křemeny byly položené v nohách (Obr. 31), (Kovářík 1991, 90-92, 103, 113, 122-123).

Praha – „Židovská zahrada“:

Výzkum probíhal v letech 1997-2000 v prostoru tzv. Židovské zahrady, v dnešní Vladislavově ulici na Novém Městě, na parcelách domů, ve sklepích i na dvoře pod vedením Státního památkového ústavu v Praze. Celkově se odkrylo 401 hrobů. Příčinou rozsáhlého záchranného archeologického výzkumu byl záměr České pojišťovny vybudovat zde komplex podzemních garáží. Podle písemných pramenů se Židovská zahrada ve středověku nacházela v prostoru mezi ulicemi Spálenou, Jungmannovou, Purkyňovou a Lazarskou. Židovská zahrada byla založena během vlády Přemysla Otakara II. v roce 1254 a podle písemných pramenů existovala až do roku 1478. Tohoto roku byla výnosem krále Vladislava zrušena a tento prostor byl použit pro parcely na městské domy. Vznik hřbitova nebo jeho existence roku 1254 je spojován se dvěma listinami krále Přemysla Otakara II., které vydal na ochranu českých židů. Dne 23. října 1254 Přemysl Otakar II. vydal v Sadské listinu, kterou potvrdil obsah dvou listin papeže Inocence IV. z roku 1246 a 1253. Dále pak z 29. března 1262 je známa listina potvrzující práva židů, mezi nimiž je nařízen hrdelní trest za útoky na židovský hřbitov (Kuželka 2002, 99; Selmi Wallisová 2009, 54; Wallisová 1998, 141; 2002, 74-75).

Dochoval se zde původní povrch hřbitova, pokrytý štětem z pískovců a opuky. Povrchová vrstva obsahovala několik úlomků z opukových náhrobků, některé i s hebrejskými písmeny (Selmi Wallisová 2009, 54).

Zemřelí na tomto pohřebišti byli ukládáni do prostých dřevěných rakví. Převažujícím druhem dřeva pro jejich výrobu byla borovice. V některých případech se pro zatlučení víka rakve používalo čtyř až šesti masivních železných hřebů. Rakev mohla být doplněna i rohovým kováním pro zpevnění (Selmi Wallisová 2009, 56; Wallisová 2002, 86).

Těla byla uložena v poloze na zádech s rukama podél těla nebo pod pánví. U hrobu H 347 se vyskytla odchylka v uložení a mrtvý byl uložen v poloze na pravém boku s pokrčenými nohama. Tato odchylka byla nejspíše zapříčiněna patologickou deformací kloubu a zemřelý nemohl narovnat nohy. Orientace hrobových jam byla převážně ve směru Z-V (Selmi Wallisová 2009, 56).

V několika hrobech se našly břidlicové destičky na očích a v ústech zemřelého nebo křemenné valouny položené u kotníků a na prstech nohy (Obr. 32, 33), (Selmi Wallisová 2009, 57; Wallisová 1998, 144; 2002, 86).

I když mrtví měli odcházet z pozemského světa bez výbavy, přesto se v některých hrobech našla. V hrobu H 64 byly nalezeny dvě bronzové kruhové přezky (Obr. 34). Kosterní pozůstatky byly ve velkém stupni rozkladu, ale předpokládá se, že přezky byly umístěny na bocích nebo blízko kyčlí. Dalším předmětem byla bronzová drátěná čelenka z hrobu H 229, která se však při vyjmutí celá rozpadla. Zbytky tkaniny, ve spodní části lebky, se podařilo objevit v hrobu H 136. Jednalo se o malý fragment hedvábné tkaniny utkané v plátnové vazbě a zdobené proužky. Domněnka, že jde o pozůstatek širší stuhy, čepce nebo jiného zavinutí hlavy, napomáhá i antropologický rozbor, který stanovil, že se pravděpodobně jedná o ostatky ženy ve věku 20-30 let (Wallisová 2002, 87-90).

Výjimečné bylo objevení hromadného hrobu, ve kterém jsou kromě ostatků nejméně čtyř jedinců, z toho nejméně dvou dětí i zbytky několika zvířecích kostí (zlomek stehenní kosti skotu, kost ze slepice, horní třenový zub ovce nebo kozy). Na některých kostech byly patrné náznaky opálení a celý pohřeb byl uložen v dřevěné rakvi (Obr. 35). Tato situace je neobvyklá a bývá vysvětlována jako pohřeb jedinců zamřelých při požáru domu (Kuželka 2002, 101; Selmi Wallisová 2009, 57-58; Wallisová 2002, 92-93).

Ostatky mrtvých byly dány do Národního muzea V. Kuželkovi k provedení detailních analýz, geologický rozbor provedl J. Kovanda, analýzu kamenů z hrobů J. Ševčík a analýzu dřeva z rakví M. Kaplan (Wallisová 1998, 147).

Každý antropologický výzkum židovského hřbitova je velice významný, protože jich v Evropě dosud nebylo prozkoumáno mnoho. Výzkum kosterních pozůstatků z tohoto pohřebiště probíhal ve třech etapách od roku 1998 do roku 2000. Potíží při výzkumu bylo špatné zachování koster. Hrobové jámy byly vyhloubeny v říční terase, kde zřejmě často docházelo k proměnám hladiny spodní vody (Kuželka 2002, 99-100).

Radomyšl:

Radomyšl se nachází 6 km od Strakonice severovýchodním směrem a náleží do spádové oblasti tzv. Solné stezky, dnes nazývané Zlaté, směřující na Prachatice a dál do Bavor nebo Písku a Prahy (Nechvátal 1999, 7).

Výzkum v letech 1963-1968 prováděl Archeologický ústav ČSAV pod vedením Bořivoje Nechvátala. Na tomto mladohradištním pohřebišti z 12. století se našlo 463 hrobů a 266 zásypů, celkem se jednalo asi o 729 jedinců, ale předpokládá se, že pohřebiště mělo původně více než 1000 hrobů (Nechvátal 1999, 30, 138, 193-194).

Vampyrická opatření na tomto pohřebišti se projevují třemi způsoby:

- a) kostra zatížena kameny
- b) souběžné pokrčení a stočení dolních končetin, které není odůvodněno žádným patologickým nálezem na kostře a vede jednoznačně k předpokladu svázání
- c) úmyslné porušení kostry – chybí jednotlivé části, nebo druhotné rozrušení po uložení hrobu (Nechvátal 1967, 484; 1999, 143).

Hrob č. 40: Dospělý jedinec mužského pohlaví ve věku 40-50 let malé, ale robustně stavěné a svalovité postavy v orientaci V-Z. Lebka byla uložena na pravém spánku pod levou stehenní kostí. Podle Jaroslava Chochola došlo po smrti k oddělení lebky stětím hlavy malou sekyrkou. Rána byla vedena na týl. Delší dobu po smrti byla utržena pravá dolní končetina a v hrobě se nevyskytuje a levá dolní končetina se dochovala neúplná. Kostí pravé ruky byly uloženy pod kostí křížovou a kostí pánevní. Levá horní končetina byla podél těla. V hrobě se našly dvě esovité záušnice. Jedna u pravé pánve a druhá u pravé lopatky (Obr. 36).

Hrob č. 157: Hrobová jáma s kamenným obložení v orientaci Z-V. Kostra v poloze nznak, lebka pootočená obličejovou částí k levému rameni. Levá ruka pod levou kostí kyčelní. Pravá horní končetina volně podél těla. Dolní končetiny pokrčeny a přeloženy levá přes pravou, možná byly svázány (Obr. 37).

Hrob č. 160: Hlava byla obložena dvěma plochými kameny. V hrobové jámě se nacházely ostatky dospělého jedince v orientaci nejspíše Z-V. Kostí byly rozházeny a chyběla lebka, což nasvědčuje druhotnému zásahu do hrobu nedlouho po pohřbu (Obr. 38).

Hrob č. 347: Menší kostra muže v orientaci Z-V v poloze nznak. Pravá ruka pod pravou kostí kyčelní. Dolní končetiny rozházeny. Hrobová jáma byla obložena kameny. Část lebky a horní polovina hrudníku a pánev byly přikryty třemi většími kameny (Obr. 39).

Hrob 410: kostra mladé ženy v orientaci Z-V. Lebka pootočená vlevo. Pravá horní končetina podél těla, levé předloktí pod lopatkou levé kyčle. Dolní končetiny byly možná svázány pod kolena a v nártch (Obr. 40). V zásypu se našly pozůstatky dalšího jedince (Chochol 1967, 490; Nechvátal 1999, 140-142).

Všechny tyto hroby kromě hrobu č. 410 se nacházely v jižní části pohřebiště (Nechvátal 1967, 483).

Stará Kouřim:

V letech 1956-1958 odkryl Miloš Šolle v blízkosti jezírka Libuše na Staré Kouřimi slovanské pohřebiště z období 9. – 10. století. Z tohoto prostoru bylo vyzvednuto 154 kostrových pozůstatků (Chochol – Blajerová – Palečková 1960, 294).

Na pohřebišti ve Staré Kouřimi vyniká hrob 152, který poukazuje na zvláštní rituální praktiku částečného spálení mrtvého jedince na hranici uvnitř hrobky. Jednalo se o jámu obdélníkového tvaru o rozměrech 330x230 cm, vyhloubenou v rulové skále, původně obloženou dřevěnými trámy, s kamenitým dnem a zásypem s tmavou hlínou, kameny a zuhelnatělými zbytky. Lidské ostatky dvou jedinců spočívaly na zbytcích zuhelnatělých trámů a byly jimi také překryty. Z prvního se zachovaly jen spodní končetiny, část trupu a zlomky mozkovny dospělého muže, z druhého mužského jedince končetiny. Spálení bylo jen částečné, takže došlo jen ke zničení měkkých částí. Po odstranění hranice s kosterními pozůstatky bylo odhaleno dno, částečně kryté plochými kameny. Dno i kamenné dláždění bylo silně opálené do ruda. V jámě se našel kostěný oboustranný hřeben o rozměrech 55x50 mm, jinak byla jáma bez nálezů. U tohoto pohřbu máme k dispozici dvě možnosti interpretace:

1. Možná se jednalo o druh ritu, který směřoval k očištění porušeného těla, ke kterému byla vázána duše po dobu rozkladu. K takovému pohřbu mohlo dojít v případě dodatečného pohřbu tragicky zahynulých a delší dobu nepohřbených osob.
2. V druhém případě se může jednat o vampyrismus a víru v upíry (Chochol – Blajerová – Palečková 1960, 328; Šolle 1966, 131, 274).

Nerituální pohřeb mladšího jedince, nejspíše dítěte se našel za středním valem v západní části hradního prostoru v hustě osídlené části (obj. 112). Tento zvláštní projev patrně souvisí s pohanským zvykem zajištění šťastné budoucnosti vkládáním obětí do základů staveb (Šolle 1966, 129).

V příkopu před branou leželo několik lidských kostí a tři úplné lidské skelety. Jeden v natažené poloze a další dva v poloze na sobě (Obr. 41). Náležely kostrám mužů robustní, svalnaté postavy ve věku mezi 25 – 30 lety a může se jednat o těla mrtvých bojovníků (Tomková 2003, 587-588).

Kostra číslo 1: Dochovala se téměř celá - lebka s dolní čelistí, páteř, křížová kost s jedním článkem kostrče, klíční kosti, lopatky, hrudní kost, žebra, obojí pažní a

předloketní kosti, drobné kůstky rukou, pánevní, stehenní a bérkové kosti a drobné kosti nohou.

Kostra číslo 2: Byly zde pouze pozůstatky horní části těla - lebka s dolní čelistí, obratle, rukojeť horní kosti, žebra, klíční kosti, levá lopatka a levá pažní kost.

Kostra číslo 3: Neúplná kostra, z níž byla vyzvednuta jen horní část - lebka s dolní čelistí, obratle, pravá lopatka, žebra a levá pažní kost (Chochol 1953, 363-366).

Staré Město „Na Valách“:

Také na pohřebišti ve Starém Městě „Na Valách“, kde zkoumal například Vilém Hrubý nebo Luděk Galuška, se objevují u některých hrobů odchylky v pohřebním ritu. Při výzkumu v roce 1949 se objevilo 363 hrobů, které jsou podle inventáře datované do konce 8. až počátku 9. století (Hrubý 1950, 3; 1949, 32).

Na tomto pohřebišti můžeme pozorovat doklady různých pohřebních obřadů a zvyklostí, jako je například doklad pohřební hostiny (strava), kdy se u některých hrobů vyskytují přímo u nebožtíka nebo v zásypu zvířecí kosti. Na dně hrobu byly zjištěny u 17 případů (Hrubý 1955, 96).

Hrob 277/49: za chodidly nebožtíka ležela lebka kozy a temenní část kravské lebky

Hrob 113/50: v nohách zemřelého kosti vepře

Hrob 189/50: u pravého kolena zemřelého čelist vepře

Hrob 358/49: čelist vepře na levé stehenní kosti zemřelého

Hrob 56/St: kančí kel u boku zemřelého

Hrob 36/51: kančí kel u levého ramena zemřelého

Hrob 27/49: na dně hrobu ležela ptačí noha

Hrob 34/49: ptačí kost u pravého ramene zemřelého

Další zvířecí kosti byly u lebky v hrobech 360/49, 6/AZ, 7/AZ a v hrobu 319/AZ byla v severním rohu hrobu nejspíše psí kostra. V zásypu se zvířecí kosti objevují u 49 hrobů, kdy se převážně jedná o kosti vepře domácího (hroby 140/50, 29/51 a aj.), dále to byly kosti hovězí (hroby 81/49, 154/50, 269/51 a aj.), divokého kance (hroby 16/49, 340/49, 36/51), kosti koně (hrob 30/50), kosti berana (hrob 204/51), kosti kozy (hrob 23/51) a rybí kosti (hrob 218/51). V okolí hrobů se také našly kosti vepře, krávy, koně a husy. Jejich výskyt v hrobech nejspíše souvisí přímo s pohřebním ritem, s kladením milodarů do hrobů. Podle druhů nalezených kosti měl tento zvyk už nejspíše pouze symbolický význam, o symbolické vyjádření zvířecí oběti pro zemřelého, jejíž část mu byla vložena do hrobu. Měla obrazně nahradit celek, který se používal při tzv. stravě či

hodech. Stejný původ a význam mají i kosti nalezené v zásypech i mimo hroby. Zbytky hodů bývaly házeny buď přímo do hrobů nebo do hlíny, která se poté používala na zasypávání hrobu. Kromě masité potravy se na tomto pohřebišti objevily i zbytky obilných zrn, vaječných skořápek nebo lískových ořechů (Hrubý 1955, 96-98).

Zajímavou součástí pohřebního ritu bylo zapalování ohně, po kterém se dochovávala červeně propálené podloží ohniště, někdy s vrstvami popela a nedopalky dřev. Tato ohniště byla zjištěna nad hrobem nebo přímo ve vrstvách zásypu. Tato ohniště jsou poslední upomínkou na zvyk pohanských předků spalovat mrtvé, ale oheň měl také svou očistnou silou zabránit duši v opuštění hrobu a nestala se tak vampýrem (Hrubý 1955, 98).

Dále byly ve 41 hrobech zjištěny uhlíky, které se objevují v různých hloubkách zásypu. Tyto uhlíky jsou spojovány s tzv. vykuřováním hrobu, které slouží k zahánění zlých démonů a očištění místa pohřbu. Oheň k hrobu byl přinesen v podobě pochodně, která hořela u hrobu a z níž padaly zuhelnatělé kousky dřeva do zásypu nebo na dně hrobu hořel oheň v nádobách, ve kterých poté zůstal popel a uhlíky (Hrubý 1955, 99-100).

V dalších 19 hrobech byly nalezeny rituálně rozbíjené nádoby. Symbolický význam měly nejspíše i nádoby v hrobech pokládáné dnem vzhůru, které snad zadržovaly duši zemřelého v hrobě, aby neškodila ostatním (Hrubý 1955, 100-101).

Čtyři hroby obsahovaly také skořápky vajec.

Hrob 142/AZ: skořápky ležely za lebkou

Hrob 80/48: skořápky ze dvou vajec mezi dvěma hrnkami v nohách

Hrob 155/49: skořápky v nohách zemřelého

Hrob 179/51: skořápky nad ramenem po pravé straně lebky (Hrubý 1955, 101).

Můžeme zde nalézt i doklad vampyrismu, kdy byla zemřelým ucpávána ústa, nebo ruce a slabiny zatlačeny kameny. E. Wienecke se domnívá, že i zatížení nebožtíka kameny na očích, na prsou, na stehnech a nad kotníky je projev strachu ze znovuoživení mrtvol. Tomuto tvrzení by odpovídaly například některé hroby na tomto pohřebišti (Hrubý 1955, 102-103).

Hrob 84/50 – kámen na hrudi

Hrob 186/51 - kámen nad levým chodidlem

Hrob 69/51 – kámen nad lebkou ženy

Hrob 11/50 – kamenem zatíženy holenní kosti

Hrob 339/49 – kamenem zatížena lebka a chodidla muže

Hrob 44/49 – kameny nad břichem a nad nohama dítěte

Rituální význam měli i vkládání hřebíků nebo kousků železa do hrobů (čís. 203/49, 321/49, 361/49 aj.), (Hrubý 1955, 103).

Hrob 44/49: Hrobová jáma o rozměrech ? x ? x 125 cm a orientovaná Z-V, ve které ležela kostra asi 5 let starého dítě v poloze nznak s nataženýma nohama a rukama podél těla. Nad pánevními kostmi byl plochý pískovcový kámen o rozměrech 30 x 25 x 5 cm a nad nohama jiný o rozměrech 32 x 28 x 6,5 cm. Hrob byl bez milodarů a zásyp obsahoval zlomky malty.

Hrob 153/49: Hrobová jáma o rozměrech ? x ? x 120 cm a orientovaná Z-V, kde byla pohřbena kostra asi 50-60 let staré ženy v poloze nznak s hlavou doprava, rukama podél těla a nataženýma nohama. V čelisti měla trojboký kámen a další kameny byly v obou slabinách. Zásyp obsahoval kusy malty a stěp.

Hrob 11/50: Hrobová jáma o rozměrech 190 x 50 x 145 cm a orientovaná SVV-JZZ obsahovala kostru muže ve věku asi 20 let dlouhou 165 cm v poloze nznak s lebkou otočenou doleva. Pravá ruka byla položená do klína, levá ruka podél těla a nohy natažené. Levá stehenní kost byla o 8 cm kratší než pravá. Mezi holenními kostmi stál pískovcový kámen o rozměrech 22 x 16 x 6 cm.

Hrob 84/50: Hrobová jáma o rozměrech ? x ? x 85 cm a orientovaná JZZ-SVV, v níž ležela kostra asi 25-30 let staré ženy dlouhá 156 cm v poloze nznak a s lebkou otočenou doleva. Levá ruka ležela podél těla, pravá byla ohnutá do klína a nohy natažené. Na hrudi byl pískovcový kámen o rozměrech 34,5 x 14,5 x 12,7 cm. Zásyp obsahoval kus malty.

Hrob 69/51: Hrobová jáma o rozměrech 200 x 50 x 120 cm a orientovaná JZZ-SVV s kostrou asi 40 let staré ženy dlouhou 140 cm v poloze nznak a s lebkou položenou na levém spánku. Horní a dolní končetiny natažené. Asi 50 cm nad lebkou byl umístěn pískovcový kámen se stopami opálení o rozměrech 51 x 36 x 14 cm (Hrubý 1955, 427, 439, 440, 469, 478, 500).

Vodňany:

Výzkum v poloze „Na Šibenici“ v letech 1994-1997 provádělo archeologické oddělení Muzea středního Pootaví ve Strakoncích pod vedením Jana Michálka. Analýzu lidských kosterních pozůstatků provedlo Antropologické oddělení Národního muzea v Praze v roce 2002 (Likovský – Velemínský 2006, 810; Mašková – Michálek 2006, 790).

Za vlády Václava IV. získaly Vodňany v roce 1400 hrdelní právo. Šibenice se nacházela asi 1,5 km od města Vodňany a stávala zde pravděpodobně jednoduchá dřevěná šibenice, tvořená dvěma sloupy a břevnem, tzv. vidlicová, která nejspíše fungovala nejméně od počátku 16. do 2. pol. 18. století (Mašková – Michálek 2006, 790-793).

Nalezlo se zde šest lidských kosterních pozůstatků, soubor spálených lidských kostí a další nálezy jako například středověká a novověké keramika (Obr. 42). Hroby byly označeny jako H 6-11. Hrob pod označením H 6 obsahoval celou kostru dospělého muže v natažené poloze na zádech, hlavou k západu a levou rukou pod pánví. U ostatních jedinců se jednalo o lebky a shluky kostí. Nad lebkou hrobu H 6 se našla lidská lebka a fragmenty postkraniálního skeletu, jako žebra nebo části dlouhých kostí atd., označené jako H 7. Tyto ostatky patřily dospělému jedinci blíže neurčeného pohlaví. Další hrob, označený jako H 8, obsahoval poškozenou lidskou lebku bez dalších nálezů. Jednalo se opět o dospělého jedince, u kterého nebylo možno zjistit pohlaví. V hrobu H 9 byla pouze část stehenní kosti, kolem níž byl shluk kamenů. Hrob H 10 obsahoval části končetin, žebra a lebku dospělého jedince nebo jedinců a hrob H 11 jen lidskou lebku a další zlomky kostí dospělého jedince (Likovský – Velemínský 2006, 810; Mašková – Michálek 2006, 795-797).

Lebky a fragmenty nalezených kostí poukazují na samovolný rozpad těl a poté došlo k jejich zahrabání nebo rozházení. Nalezený pohřeb jedince v anatomické poloze může být pohřbem sebevraha a nálezy spálených lidských kostí dokladem upalování lidí (Mašková – Michálek 2006, 804-805).

Žatec:

V roce 1999 byla zkoumána část hřbitova u dnešního chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Žatci. Ve spodní vrstvě byly objeveny čtyři hroby z počátku 13. století, ve třech z nich se našly kovové přezky, což nasvědčuje, že zemřelí byli pochováni v šatech. Jeden zemřelý byl v poloze na břicho. V dalším hrobě byla pohřbena pravděpodobně žena, které byla hřebem přibita noha k rakvi (<http://www.g2.cz/cs/cestovani/koktejl/68.shtml>).

Želenice:

Pohřebiště v Želenicích pochází z 11. století. Nelezo se zde 101 hrobů se 112 kostrami a z toho ve třech hrobech byli zemřelí pohřbeni ve skrčené poloze (Borkovský 1939, 136; Schmidt 1893, 3).

Hrob č. 60: Kostra ve skrčené poloze na pravém boku v orientaci S-J. Nohy přitlačené k tělu, ruce složené pod bradou.

Hrob č. 62: Kostra ve skrčené poloze v orientaci Z-V, uložená na záda a nakloněna na levý bok, ruce byly zkřížené na břicho, nohy poloskrčené.

Hrob č. 98: Kostra ve skrčené poloze v orientaci Z-V na levém boku, nohy poloskrčené, ruce sevřené kolena (Borkovský 1939, 136; Schmidt 1893, 24-29).

Žižice:

Toto pohřebiště, které pochází z 2. poloviny 10. století, se nachází mezi Žižicemi a Zvolenovsí. Bylo zde prokopáno 18 hrobů a z toho ve čtyřech se nacházely kostry ve skrčené poloze (Borkovský 1939, 136; Schmidt 1898, 227).

Hrob č. 5: Kostra starší osoby v poloze nznak s hlavou skloněnou na prsa a skrčenými dolními končetinami. Kostra byla obložena opukovými kameny, které se nacházely i nad kostrou.

Hrob č. 9: Tělo se nacházelo pod hromadou opukových kamenů, ve které byly nalezeny zvířecí kosti (psí lebka, čelist prasete, dobytčí kost). Lidská kostra byla ve skrčené poloze v orientaci S-J. Tělo bylo uloženo břichem dolů a pánev směřovala vzhůru, nohy a ruce byly vespod.

Hrob č. 12: Kostra staršího jedince ve skrčené poloze na zádech, ruce zvednuté k hlavě, lebka skloněná na prsa. Orientace S-J. Na kostře se nacházela hromada opukových kamenů. Hrob neobsahoval žádné milodary.

Hrob č. 13: Kostra ve skrčené poloze v orientaci J-S. Nohy v kolenou silně ohnuty a ruce v klíně. Tělo bylo na nohách, hlavě a trupu zatíženo kameny (Borkovský 1939, 136; Schmidt 1898, 231-233).

Z dalších lokalit sem patří Jenišův Újezd, kde se ve výplni jedné jámy, která poté co ztratila svůj význam a sloužila jako odpadní jáma, našla dětská kostra. V Praze na Malé Straně v suburbii Pražského hradu byla uložena do odpadních vrstev jámy kostra dítěte datovaná do 10. století. Nebo kostry dvou novorozených či předčasně narozených dětí na předhradí hradiště Rubín ve středohradištní zásobní jámě. Další dětské kostry byly zjištěny roku 1952 i na předhradí Levého Hradce. Jednou z nich byla kostra předčasně narozeného dítěte, pravděpodobně 8. nebo začátku 9. měsíce prenatálního vývoje, což se zjistilo během antropologického rozboru. Počátkem 70. let 20. století Josef Bubeník odhalil při vnitřní straně opevnění na předhradí hradiště Drahuš lidské

kosti patřící malému dítěti. Ale i na předhradí Staré Boleslavi byly tři dětské kostry bez milodarů. Kostra č. 1 ležela hlavou k JJV, kostry č. 2-3 k SSZ (Tomková 2003, 574-575, 581-582).

9 Souhrn historicko-archeologických poznatků

Smrt se v různých obdobích projevovala jako fenomén, který je nezbytný pro fungování celé společnosti. Bývala brána jako přechod ze světa živých do světa mrtvých. Již od středověku křesťanská společnost používala pro ukládání zemřelého polohu těla v orientaci hlavou směrem k západu, ale objevují se i různé odchylky od této orientace. Křesťanství také ovlivnilo polohu mrtvého v hrobě. Zpravidla se užívala natažená poloha na zádech, převážně s nataženými dolními končetinami. Horní končetiny byly sepjaté nebo zkřížené. Hrob měli jen ti co si ho mohli dovolit, nebo ti kterým ho zaplatili příbuzní. Pro křesťanskou společnost byly osamocené hroby mimo hřbitovy něčím podezřelým, vzbuzovaly strach a obavy. Protože na opuštěná místa nebo na mrchoviště se pohřbívali lidé, na které byla uvalena klatba. Proto si každý člověk přál pohřeb do posvěcené půdy na hřbitově. Mimo hřbitov bývaly pohřbívány nepokřtěné děti, jinověrci, nalezené osoby nebo zemřelé násilnou a nepřírozenou smrtí, cizinci, delikventi, sebevrazi atd.. Tato skupina lidí se pohřbívala v lesích, polích, na zahradách, podél silnic, na okraji obce nebo na rozhraní katastrů, na křižovatkách, rozcestích a mnoha dalších místech (Králíková 2007, 17, 38-39, 123, 160).

Se smrtí byly spojené různé pověry, věštby nebo znamení. Umírajícímu se lidé snažili zajistit snadný odchod z tohoto světa. Také věřili v návraty zemřelých nebo jejich duší, proto po jejich smrti prováděli ze strachu různá opatření, aby těmto návratům zabránili. S mrtvými nepokřtěnými dětmi se zacházelo zvláštním způsobem a bývaly pohřbívány bez církevních obřadů. U pohřbů dětí ze šlechtických rodin se můžeme setkat i s nákladnými pohřby. Nepokřtěné dítě lidé považovali za revenanta, který vstane z mrtvých. Proto se jejich mrtvá těla ukládala například při ohradním zdivu kostela, uvnitř kostela, pod okapy kostelů, protože se věřilo, že tekoucí dešťová voda je očistí. Děti se také pohřbívaly do země v hliněných nádobách, často obrácených dnem vzhůru. To je vysvětlováno právě strachem, před jejich návratem ze záhrobí. Dalším názorem je, že tato obrácená nádoba představuje dělohu a naznačuje tak porod do země. Souvisí tak s představou nepokřtěného dítěte, které neprošlo lidským světem, ale z těla matky se dostalo rovnou do země (Králíková 2007, 111-112).

Vojáci, kteří umírali na následky svých zranění a epidemií mnoha chorob, byli pohřbíváni buď do samostatných nebo do hromadných hrobů, které se většinou nacházely v blízkosti polních lazaretů a vojenských špitálů. Také chudí lidé nebo lidé, kteří zemřeli při epidemiích, byli zpravidla ukládáni do hromadných hrobů. Ani osobám zemřelým podivnou smrtí nenáležel normální pohřeb. Patří sem lidé, kteří zemřeli například utonutím, umrznutím, uhořením, zabitím v boji nebo zavražděním. Jejich těla byla uložena na rozcestích, v koutech hřbitova a přímo na místech jejich smrti. Lidé obviněni z čarodějnictví byli zpravidla upalováni (Králíková 2007, 97, 126, 127, 160).

Součástí pohřebního ritu bylo provádění různých praktik, jejichž studiem se například zabýval Lubor Niderle. Patří sem vykuřování hrobů, které se dělalo před uložením nebo po uložení zemřelého do jámy, což nám dokládají nálezy uhlíků, nebo se provádělo pomocí nádoby, jejíž fragmenty se mohou poté v hrobě vyskytovat. Pohřební hostina – strava, po které jsou v hrobech přítomny zvířecí kosti nebo jiné druhy potravy. Provádělo se i záměrné rozbíjení nádob, které mohly být do hrobu vhozeny jako obětina nebožtíkovi. To nám dokládají nálezy střepů. Vejce v hrobech mělo symbolický význam, představovalo symbol života a vzkříšení. Návaznost na předchozí užívání žárového ritu může mít praktika zažihání ohňů, buď přímo v hrobových jamách nebo na povrchu, ale také mohla mít spojitost s očistnou funkcí ohně. Jde hlavně o pohanské přežitky (Dostál 1966, 28-29).

Odchylky v pohřebním ritu na pohřebištích souvisí hlavně s vírou ve vampyrismus, který se projevoval různými způsoby na těle zemřelého. K protivampyrickým zásahům docházelo ve dvou obdobích. V prvním mezi smrtí a uložením do hrobu a v druhém za určitou dobu po pohřbu.

Mezi protivampyrická opatření prováděná v prvním období patří nerituální uložení mrtvého jedince na pravém nebo levém boku a poloha na břiše. Dále jsou to nepravidelnosti v uložení horních i dolních končetin, u obou se může vyskytovat i svázání nebo různé zásahy. Patří sem také zásahy na těle, opačná orientace, ucpání úst, probíjení kulem, přibíjení hřeby, zatloukání slabín kameny, pálení, zatěžkávání kamenem. Užívaly se i rostlinné prostředky, například pokrývání trnitými větvemi nebo posypání těla a okolí mákem, solí či obilkami. Protože dokud mrtvý nevysbírá všechny zrnka nemůže se vrátit. Ivan Borkovský spojoval skrčené mrtvé s pohřby čarodějů, H. Zoll-Adamikowa skrčená těla přisuzovala smrti ve spánku nebo posmrtné strnulosti. Ale i tyto pohřby se skrčenými jedinci bývají někdy interpretovány jako těla pohřbených

vampyrů (Beranová – Lutovský 2009, 260; Králíková 2007, 126; Krumphanzlová 1964, 181; Špaček 1971, 206).

Druhé období nastává až nějakou dobu po pohřbu. Impulsem k těmto zásahům mohla být následná úmrtí v rodině, osadě nebo nevysvětlitelné škody, katastrofy a proto se pozůstalí rozhodli pro otevření hrobu. Provádělo se oddělování různých částí těla, vyjmutí či přemístění hlavy nebo spálení těla atd.. Skoro vždy šlo o zabránění mrtvému, aby škodil ostatním na zdraví nebo na majetku. Tyto změny na těle, ale mohou být výsledkem postmortálních posunů nebo třeba vykrádání hrobů. Na pohřebištích je také důležité rozlišovat protivampyrické zásahy a zásahy, které jsou výsledkem různých tragédií, vyvraždění nebo trestu. Právě zásahy na těle z důvodu trestu nebo tragédie mohou být obdobné, jako je useknutí hlavy, končetin, čtvrcení těla nebo lámání končetin. Na oběti nebo tragédie nám mohou poukazovat nálezkové okolnosti (Beranová – Lutovský 2009, 260, 366; Špaček 1971, 206-207).

V oblasti hrudníku se někdy nalézají nože, nůžky nebo šipky, ale není jisté zda se jedná o protivampyrické opatření, milodar nebo předmět, který byl příčinou smrti. U některých předmětů v hrobech se věřilo, že mají magický význam. Jantar měl léčivé účinky, ametyst chránil před utonutím, achát byl léčivý, křišťál chránil před uhranutím. Amulety v hrobech v podobě zvonečků a rolničků sloužily k odhánění zlých duchů. Jako amulety se používaly přívěsky ze zvířecích zubů, klů divočáka, ulit a lastur (Frolíková – Kaliszová 2004, 509-511).

Pohřby ukazující na doklady vampyrismu se často vyskytují na okrajích pohřebišť, mohou tvořit i celé skupinky, jako například v Lahovicích. Mohou být i přímo mezi ostatními hroby (Beranová – Lutovský 2009, 260).

V následující části budou vypsány odchylky objevující se na vybraných lokalitách.

Pohřebiště:

Čelákovice:

Orientace hrobu: ZSZ-VJV, VSV-ZJZ, SZ-JV, ZJZ-VSV

Orientace těla: SZ-JV

Orientace hlavy: SSZ, ZSZ

Poloha těla: naznak, mírně na pravém boku, na boku, mírně na levém boku

Poloha lebky: na pravém spánku, vedle těla

Poloha horních končetin: pod pánví, za zády, dál od těla, na břicho, na prsou

Zásahy na těle: svázání končetin, oddělení hlavy, ucpání úst pískem, oddělení horní končetiny, ohnutí dolní končetiny

Nálezy v hrobě: železná přezka, kus borovicového dřeva, dřevěný kůl

Hradsko u Mšena:

Orientace hrobu: V-Z

Poloha těla: natažená

Poloha lebky: levý spánek

Poloha horních končetin: natažené, levá ruka v klíně

Poloha dolních končetin: natažené

Zatěžkání kameny na těle: ramenní kost, nohy, pravé koleno, v čelisti

Zásahy na těle: hrot v čelisti, kámen v čelisti

Obložení jámy kameny: ano

Nálezy v hrobě: zlomky keramiky, kámen, železná jehlice

Lahovice:

Orientace hlavy: Z, V

Poloha těla: nznak, na bříše

Poloha lebky: levý spánek

Poloha horních končetin: skrčené a pod tělem

Zatěžkání kameny na těle: kotníky, kolena, hlava

Obložení jámy kameny: ano

Nálezy v hrobě: kámen mezi stehenními kostmi

Libice nad Cidlinou:

Orientace těla: J-S, V-Z

Orientace hlavy: J

Poloha těla: skrčená, nznak

Poloha horních končetin: podél těla, na prsou

Poloha dolních končetin: skrčené

Obložení těla kameny: ano

Nálezy v hrobě: kosti koně, esovitá záušnice, tenký drátek

Praha-Loretánské náměstí:

Orientace těla: Z-V

Poloha těla: nznak

Poloha horních končetin: podél těla, levá pod spánkem a pravá před obličejem

Poloha dolních končetin: skrčené

Rakev: ano

Praha-Motol:

Poloha těla: nznak

Poloha lebky: levý spánek

Poloha horních končetin: podél těla, přes pánev

Poloha dolních končetin: natažené

Zatěžkání kameny na těle: paže, noha, pánev, chodidla, lebka

Obložení jámy kameny: ano

Nálezy v hrobě: zbytky dřeva, esovitá záušnice, železné kování na kostře, nádoba, kameny v nohách

Radomyšl:

Orientace těla: V-Z, Z-V

Poloha těla: nznak

Poloha lebky: pravý spánek, levý spánek

Poloha horních končetin: pod pánví, podél těla

Poloha dolních končetin: pokrčeny a přes sebe

Zatěžkání kameny na těle: lebka, hrudník, pánev

Zásahy na těle: oddělení lebky, oddělení dolní končetiny, chybějící lebka, svázání

Obložení jámy kameny: ano

Nálezy v hrobě: esovité záušnice

Stará Kouřim:

Zásahy na těle: částečné spálení

Nálezy v hrobě: kostěný hřeben

Staré Město:

Orientace hrobu: Z-V, SVV-JZZ, JZZ-SVV

Poloha těla: nznak

Poloha lebky: vpravo, doleva, levý spánek

Poloha horních končetin: natažené, v klíně

Poloha dolních končetin: natažené

Zatěžkání kameny na těle: hrudník, lebka, holenní kost, chodidla, břicho, nohy, pánev

Zásahy na těle: kámen v čelisti

Nálezy v hrobě: zvířecí kosti, skořápky vajec, keramika, kámen mezi holenními kostmi, kámen nad lebkou

Žatec:

Poloha těla: na břiše

Zásahy na těle: noha přibitá k rakvi

Nálezy v hrobě: kovové přezky

Želenice:

Orientace těla: S-J, Z-V

Poloha těla: skrčená na boku, skrčená na zádech

Poloha horních končetin: pod bradou, na břiše, mezi koleny

Poloha dolních končetin: skrčené

Žižice:

Orientace těla: S-J, J-S

Poloha těla: nznak, skrčená

Poloha lebky: skloněna na prsa

Poloha horních končetin: v klíně

Poloha dolních končetin: skrčené

Zatěžkání kameny na těle: kameny na těle, nohy, hlava, trup

Obložení těla kameny: ano

Nálezy v hrobě: kameny, zvířecí kosti

Na mnou vybraných pohřebištích se objevily odchylky v orientaci těla nebo hrobové jámy. Dále v poloze těla a horních i dolních končetin. Těla ležela v natažené poloze nznak, na boku, na břiše nebo ve skrčené poloze. Horní končetiny byly natažené podél těla, pod pánví nebo za zády, na břiše, na prsou, v klíně, položené dál od těla a dolní končetiny natažené, pokrčené nebo přes sebe. Skrčené kostry se vyskytují buď na boku nebo na zádech. Horní končetiny měly na prsou, pod bradou, na břiše, mezi koleny,

v klíně, pod spánkem, před obličejem a dolní končetiny skrčené. Lebka se objevuje buď v normální poloze, mírně pootočené, na pravém nebo levém spánku a skloněná na prsa. Další praktikou je zatěžkávání kameny, které ležely na lebce, v čelisti, ramennou, hrudníku, pažích, břiše, pánvi, stehenních kostech, holenních kostech, kolenou, chodidlech nebo jimi bylo zakryto celé tělo.

Jako zásahy na těle bylo prováděno oddělení hlavy, ucpání úst pískem, vložení předmětu do čelistí, ohnutí končetin, přibití různých částí těla, oddělení horních a dolních končetin, užívalo se i svázání a odstranění různých částí těla z hrobu. V jednom z příkladů (Stará Kouřim) se vyskytlo i částečné spálení těla.

V některých případech se vyskytuje obložení hrobové jámy kameny (Hradsko u Mšena, Lahovice, Praha-Motol, Radomyšl), obložení těla kameny (Libice nad Cidlinou, Žižice) a rakev (Praha-Loretánské náměstí).

Z nálezů se zde objevují železné přezky (Čelákovice, Žatec), zbytky dřeva (Čelákovice, Praha-Motol), keramika (Hradsko u Mšena, Praha-Motol, Staré Město), hrot železné šipky (Hradsko u Mšena), jehlice (Hradsko u Mšena), esovité záušnice (Libice nad Cidlinou, Praha-Motol, Radomyšl), tenký drátek (Libice nad Cidlinou), stříbrná náušnice (Praha-Motol), skořápky vajec (Staré Město), kostěný hřeben (Stará Kouřim), železné kování (Praha-Motol), zvířecí kosti (Libice nad Cidlinou, Staré Město, Žižice). V hrobových jamách jsou umístěny také kameny, například mezi stehenními a holenními kostmi, u chodidel nebo kolem lebky (Hradsko u Mšena, Lahovice, Praha-Motol, Staré Město, Žižice).

Sídlištní situace:

Lidské ostatky, ať již dospělých nebo dětí, vyskytující se v sídlištních situacích, nám mohou dokládat násilné konflikty nebo chybějící řádný pohřeb na pohřebištích, pro nás z neznámých důvodů. Často se vyskytují ve fortifikačním pásmu hradišť jako například na Libici nad Cidlinou, Staré Kouřimi, ale i v jejich blízkosti, což je případ Budče „Na Týnici“. Takové situace jsou často doprovázeny stopami po požáru, šipkami ve fortifikačním pásmu a poukazují právě na válečný konflikt. Do pohřbů nalezených v sídlištních situacích můžeme zařadit lokality Březno u Loun, Libici nad Cidlinou, Budeč nebo Lochovice. Mezi nálezy z hrobů se objevují zvířecí kosti, obilky, kameny, záušnice, uhlíky, keramika atd. (Tomková 2003, 585-592).

Popraviště:

Protože těla odsouzených osob byla často nechávána samovolnému rozkladu, jsou jejich ostatky nalézány na různých místech v prostoru popravišť, spolu se zvířecími kostmi, keramikou nebo součástmi oděvu.

Židovský hřbitov:

Židovská komunita užívala určité rituální zvyklosti, kterými se odlišovala od křesťanů. Dodržovala staré náboženské představy a zvyklosti, které praktikovala při pohřebních obřadech. K rozpoznání židovských pohřbů napomáhají úlomky keramiky uložené v oblasti obličejů a visací zámky na rakvích. O pohřeb se staralo pohřební bratrstvo. V den smrti byl mrtvý odnesen na hřbitov, kde byl uložen na zvláštní umrlčí prkno v márnici nebo pod širým nebem. Probíhaly zde také modlitby, zemřelý byl omýván vodou a oblečen do pohřebního oděvu (Králíková 2007, 117).

Na lokalitě „Židovská zahrada“ byl výjimečný nález hromadného hrobu s lidskými a zvířecími ostatky a dále také přítomnost hrobové výbavy u některých hrobů (bronzové kruhové přezky, bronzová drátěná čelenka, fragment tkaniny).

10 Závěr

V této práci jsem se snažila o podání přehledu skupin obyvatel, které byly vyčleněny z běžného pohřebního ritu a o způsobu jejich pohřbívání.

Nejprve jsem se zaměřila na víru a postoj lidí k zemřelým a ke smrti, pověry a prováděné praktiky. V přehledu jednotlivých skupin obyvatel, byly uvedeny důvody jejich vyčlenění ze společnosti a způsoby zacházení s jejich mrtvými těly. Některé tyto skupiny byly doplněny konkrétními příklady ze smolných knih.

Na vybraných lokalitách byly vybrány jednotlivé příklady atypických pohřbů, kde jsem se soustředila na odlišnosti v orientaci hrobu, těla nebo hlavy, poloze těla, lebky, horních a dolních končetin, dále na zatížení těla kameny, zásahy na tělech, obložení těla nebo hrobové jámy kameny, přítomnost rakve a výskyt nálezů v hrobě.

Mohu tak říci, že na mnou vybraných pohřebištích se objevily odchylky v orientaci těla nebo hrobové jámy, v poloze těla, horních i dolních končetin, dále zatěžkání těla kameny a zásahy na těle.

Díky uvedení a popisu konkrétních pohřbů, vyskytujících se na popisovaných lokalitách tak dostáváme představu o způsobu a zacházení s jedinci, kteří se nějakým způsobem vyčleňovali ze společnosti a předpokládalo se u nich, že po smrti mohou vstát z hrobu a škodit živým lidem.

Kromě pohřebišť se nestandardní hroby vyskytují také v sídlištních situacích a to například v příkopech, různých jamách nebo objektech.

11 Literatura

- Aries, P. 2000: Dějiny smrti I., Praha.
- Bednář, B. 1982: Patologie, Praha.
- Beranová, M. – Lutovský, M. 2009: Slované v Čechách: Archeologie 6. – 12. století. Praha.
- Bergolt, K. 2002: Černá smrt v Evropě. Praha.
- Bičík, Z. 1969: Knihy smolné města Pardubic. Hradec Králové.
- Bláhová M. – Fiala, Z. 1972: Kosmova kronika česká. Praha.
- Blajerová, M. 1992: Slovanské kostrové nálezy z Budče na Týnici v pohledu antropologa, Archeologické rozhledy 44, 577 – 592.
- Borkovský, I. 1939: Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách, Památky archeologické 41, 1936-1938, 134-139.
- Borkovský, I. 1961: Hrobka Boleslava II. v basilice sv. Jiří na Pražském hradě (Předběžná zpráva), Památky archeologické 52, 532-543.
- Bravermanová, M. 1997: Pohřební oděv Rudolfa I. Habsburského, českého krále, zv. Kaše. Exkurs do módy začátku 14. století. In: Kubková, J. – Klápště, J. – Ježek, M. – Meduna, P. et.al. Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaný Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi. 67-84. Praha.
- Bravermanová, M. – Lutovský, M. 2001: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů. Praha.
- Bravermanová, M. – Lutovský, M. 2007: Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů. Praha.
- Cavendish, R. 1994: Dějiny magie. Praha.
- Cironis, P. 1994: Kniha černá města Rokycan z let 1573–1630. Rokycany.
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu, Archeologické rozhledy 47, 301-313.
- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Ehl, P. – Fiedler, J. – Pařík, A. 1991: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy. Praha.
- Fiala, Z. 1976: Zbraslavská kronika. Praha.
- Francek, J. 2007: Katovské řemeslo v českých zemích. Hradec Králové.
- Frolíková-Kaliszová, D. 2000: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole, Památky archeologické 91, 201–249.

- Frolíková - Kaliszová, D. 2004: Projevy magie v pohřebním ritu slovanských plochých kostrových pohřebišť na Moravě a v Čechách. In: E. Kazdová – Z. Měřínský – K. Šabatová. eds., K poctě Vladimíru Podborskému, 509-515. Brno.
- Galuška, L. 2004: Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města. In: Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 81-90.
- Galuška, L. 2004b: Slované: doteky předků: O životě na Moravě 6. – 10. století. Brno.
- Horáčková, L. - Strouhal, E. - Vargová, L. 2004: Základy paleopatologie. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů 15. Brno.
- Hraše, J. K. 1897: Pověry o předpovídání smrti, Český lid 6, 476-477.
- Hrubý, V. 1949: Nové nálezy na slovanském pohřebišti ve Starém Městě, Archeologické rozhledy 2, 30-36.
- Hrubý, V. 1950: Výzkum slovanského pohřebiště ve Starém Městě, Archeologické rozhledy 2, 3-12.
- Hrubý, V. 1955: Staré město: Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- Chochol, J. 1953: Slovanské kostry ze Staré Kouřimě, Památky archeologické 44, 363-368.
- Chochol, J. 1967: Kostrové pozůstatky „vampyrů“ z Radomyšle, Archeologické rozhledy 19, 489-500.
- Chochol, J. – Blajerová, M. – Palečková, H. 1960: Kostrové pozůstatky slovanského obyvatelstva na Staré Kouřimi. První část – knížecí pohřebiště „U Libuše“, Památky archeologické 51, 294-331.
- Jelínková, Z. 1956: Slovanské pohřebiště v Lahovicích u Prahy, Archeologické rozhledy 8, 522-525.
- Justová, J. 1985: Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1980-1984 (předběžná zpráva), Archeologické rozhledy 37, 308-318.
- Kalný, A. 1993: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Třeboň.
- Kieckhefer, R. 2005: Magie ve středověku. Praha.
- Klabouch, J. 1967: Staré české soudnictví. Jak se dříve soudívalo. Praha.
- Knobloch, E. 1974: Lékařská kriminalistika. Praha
- Košák, F. 1899: Nemoc, smrt a pohřeb v pověrách, v pověstech a obyčejích lidu na Rokycansku, Český lid 8, 194-195.
- Košťál, J. 1900: Proti „učarování“ a zažehnavací kámen, Český lid 9, 276-277.

- Kovářík, J. 1991: Slované kostrové pohřebiště v Praze 5 – Motole. Praha.
- Králík, M. – Králíková, M. 2009: Devocionálne jako předměty religiózní i dekorativní povahy, In: Křížová, A. 2009: Ornament-oděv-šperk. Archaické projevy materiální kultury, 170-186. Brno.
- Králíková, M. 2007: Pohřební ritus 16.-18. století na území střední Evropy. Panoráma antropologie biologické - sociální - kulturní. Modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů 35. Brno.
- Krumphanzlová, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, Památky archeologické 52, 544-549.
- Krumphanzlová, Z. 1964: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách, In: Eisner, J. 1964: Vznik a počátky Slovanů V., Praha.
- Krumphanzlová, Z. 1971: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů, Památky archeologické 62, 406-456.
- Krutina, I. 1992: Hromadný pohřeb v poloze Na Týnici na Budči, Archeologické rozhledy 44, 567-577.
- Kuželka, V. 2002: Výsledky antropologického výzkumu ze středověkého židovského pohřebiště na parcelách čp. 1390/II a 76/II ve Vladislavově ulici v Praze, Archaeologica Pragensia 16, 99-118.
- Kyselý, R. 2006: R.L.Lyman: Vertebrate taphonomy, Archeologické rozhledy 58, 384-388.
- Lecouteux, C. 1997: Přízraky a strašidla středověku. Praha.
- Lenková, J. 2000: Malleus maleficarum – Kladivo na čarodějnice. Kladivo na čarodějnictví, čarodějnice a jejich kacířství kopí hubící, z různých autorů složené a do čtyř svazků správně rozdělené. Praha.
- Likovský, J. – Velemínský, P. 2006: Lidské kostrové pozůstatky z popraviště ve Vodňanech, Archeologické rozhledy 58, 810-812.
- Lutovský, M. 1996: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Praha.
- Lutovský, M. 1998: Dvacet džbánů medoviny a bezbožné kratochvíle, O pohřbívání trochu jinak, Archeologické rozhledy 50, 790-800.
- Lutovský, M. – Michálek, J. 2000: Archeologie násilného zániku: Pád Hradce u Němčtic, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana 1, 133–142.
- Lutovský, M. – Matoušek, V. – Stolz, Daniel 2002: Lochovice v raném středověku: Hradiště a podhradí, Archeologie ve středních Čechách 6, 499-515.
- Macek, J. 2001: Víra a zbožnost Jagellonského věku. Praha.

- Maiello, G. 2004: Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy. Praha.
- Mařík, J. 2003: Nález dětské kostry v sídlištním objektu na hradišti v Libici nad Cidlinou, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 603-604.
- Mašková, P. 2005: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících, *Studia mediaevalia Pragensia* 5, 9-19.
- Mašková, P. – Michálek, J. 2006: Archeologický výzkum v poloze „Na Šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice), *Příspěvek k archeologii popravišť v Čechách, Archeologické rozhledy* 58, 790–809.
- Navrátilová, A. 1997: Traktování osudu v lidové víře a v obřadech při narození a smrti. In: Tarcalová, L. (ed.) *Magie a náboženství. Uherské Hradiště*. 123-133.
- Navrátilová, A. 1999: Kult zemřelých a česká lidová tradice. In: Tarcalová, L. (ed.) *Kult a živly, Studie Slováckého muzea* 4, Uherské Hradiště, 9-19.
- Navrátilová, A. 2004: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha.
- Nechvátal, B. 1967: "Vampyrismus" na pohřebišti v Radomyšli, *Archeologické rozhledy* 19, 478-489.
- Nechvátal, B. 1985: Náhrobky na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli u Strakonice, *Archaeologia historica* 10, 439-449.
- Nechvátal, B. 1999: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.
- Němec, I. 1964: Pohřbívání v rakvích u starých Čechů, *Listy filologické* 87, 67-75.
- Neplach 1987: Stručné sepsání kroniky římské a české. In: Bláhová, M. (ed.). *Kroniky dob Karla IV.* Praha.
- Neumann, S. K. 1932: Dějiny ženy. Populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně-historické. Žena středověká a renesanční. Praha.
- Nodl, M. – Šmahel, F. 2002: Člověk českého středověku. Praha.
- Ohler, N. 2001: Umírání a smrt ve středověku. Jinočany.
- Osečanský, J. V. 1903: Návštěvy nebožtíků, *Český lid* 12, 124-126.
- Osečanský, J. V. 1904: Pověry o zemřelých z Osečanska, *Český lid* 13, 58-59.
- Petráňová, L. 1997: Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách. In: Tarcalová, L., ed., *Magie a náboženství. Uherské Hradiště*.
- Pleinerová, I. 2000: Die Altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha.
- Profant, M. – Profantová, N. 2004: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha.
- Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu. Ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami. Brno.

- Selmi Wallisová, M. 2009: Židovský hřbitov ve Vladislavově ulici, *Staletá Praha* 25, 54-65.
- Schmidt, V. 1893: Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského, *Památky archeologické* 16, 1 – 30.
- Schmidt, V. 1898: Archeologický výzkum „Údolí Svatojiřského“ a okolí, *Památky archeologické* 18, 227-237.
- Schmitt, J. C. 2002: *Revenanti: živí a mrtví ve středověké společnosti*. Praha.
- Sklenář, K. 2005: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů*. Praha.
- Smetánka, Z. 2003: *Archeologické etudy*. Praha.
- Směřičková, G. 1997: Magicko-náboženské praktiky spojené se smrtí. In: Tarcalová, L. (ed.) *Magie a náboženství*. Uherské Hradiště. 151-154.
- Sokol, P. 2003: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť, *Archeologické rozhledy* 55, 736-766.
- Sokol, P. 2008: Trest, strach a neúcta, Pohřební ritus odsouzcenců, *Dějiny a současnost* 3, 22–25.
- Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. 2009: *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha.
- Šilhavý, F. 1899: Pranýř, *Český lid* 8, 184-185.
- Šindelář, V. 2001: *Cesta na popraviště*. Písek.
- Šmahel, F. 1990: Archeologické doklady středověké duchovní kultury, *Archaeologia historica* 15, 295-310.
- Šolle, M. 1966: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Praha.
- Šolle, M. 1978: Hradsko u Mšena, část II, Osídlení v časném středověku 11.–13. století, *Památky archeologické* 69, 344-395.
- Špaček, J. 1971: Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovice, *Časopis Národního muzea* 140, 190 - 217.
- Tesař, J. 1968: *Soudní lékařství*. Praha.
- Tomková, K. 2003: Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 574-602.
- Unger, J. 2002: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 9. Brno.

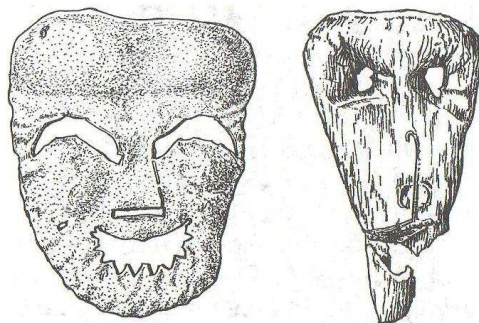
- Unger, J. 2006: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25. Brno.
- Váňa, Z. 1990: Svět slovanských bohů a démonů. Praha.
- Verbík, A. 1976: Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově. Brno.
- Vlček, E. 1993: Jak zemřeli. Významné osobnosti českých dějin z pohledu antropologie a lékařství. Praha.
- Wallisová, M. 1998: První etapa výzkumu židovského hřbitova na Novém Městě Pražském, Předběžná zpráva, Archaeologica Pragensia, 14, 141–148.
- Wallisová, M. 2002: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v letech 1997 – 2000 na židovském hřbitově ve Vladislavově ulici na Novém městě pražském, Archaeologica Pragensia 16, 73–98.
- Winter, Z. 1892: Svědectví mrtvého, Český lid 1, 155-160.
- Wollmann, F. 1922: Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské, Národopisný věstník Československý 15, 1-58.
- Zíbrt, Č. 1914: Předzvěsti smrti, Český lid 23, 141-145.
- Zíbrt, Č. 1995: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha.
- Zuber, R. 2000: Pověry, čarodějnické procesy, vampýrismus. In: Z dob prvních letů na koštěti. Bruntál.
- Žipek, J. 1895: Pověry, obyčeje o nemoci, smrti a pohřbu na Strakonicku, Český lid 4, 533-535.
- <http://www.g2.cz/cs/cestovani/koktejl/68.shtml>

12 Seznam příloh

- Obr. 1. Masky používané při obřadech a slavnostech, (podle Galuška 2004, 57).
- Obr. 2. Rolnička, (podle Galuška 2004, 56).
- Obr. 3. Lebka Přemysla Otakara II. s vyznačenou sečnou ránou, (podle Vlček 1993, 66, obr. 19).
- Obr. 4. Rozříznutá hrudní kost Karla IV. a mumifikační houba, (podle Vlček 1993, 113, obr. 38).
- Obr. 5. Prsten z hrobu Přemysla Otakara I., (podle Bravermanová – Lutovský 2001).
- Obr. 6. Pohřební klenoty z rakve Přemysla Otakara II., (podle Bravermanová – Lutovský 2001).
- Obr. 7. Zlomek dřevěné koruny Karla IV., (podle Vlček 1993, 111, obr. 37).
- Obr. 8. Železné kruhy z rakve Boleslava II., (podle Borkovský 1961, 537, obr. 3).
- Obr. 9. Tkanina z tumby Přemysla Otakara II. se vzorem ptáků v medailonech, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).
- Obr. 10. Tkanina z tumby Přemysla Otakara II. se vzorem lvů, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).
- Obr. 11. Rekonstrukce pohřebního oděvu Rudolfa I. Habsburského, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).
- Obr. 12. Nástroje hrdelního soudnictví, (podle Francek 2007, 78).
- Obr. 13. Formy hrdelních trestů, (podle Francek 2007, 81).
- Obr. 14. Mučení na žebříku: „suché trápení“ a „horké trápení“, (podle Francek 2007, 90-91).
- Obr. 15. Porod v rakvi, (podle Prokeš 2007, 5, obr. 1).
- Obr. 16. Varianty polohy paží u koster v poloze na zádech, (podle Prokeš 2007, 24, obr. 9).
- Obr. 17. Varianty polohy paží u koster v poloze na boku, (podle Prokeš 2007, 26, obr. 10).
- Obr. 18. Varianty polohy dolních končetin v poloze na zádech, (podle Prokeš 2007, 28, obr. 11).
- Obr. 19. Varianty polohy lebky, (podle Prokeš 2007, 24, obr. 8).
- Obr. 20. Půdorys 2. vrstvy obj. 5/V s hroby č. 20, 21, 22, 31, (podle Krutina 1992, 574, obr. 3).
- Obr. 21. Jáma č. 589 s kostrou malého dítěte, (podle Pleinerová 2000, 279, obr. 3).

- Obr. 22. Železné přezky z hrobů. A – hrob č. 3, B-C hrob č. 5, D – hrob č. 10, E – hrob č. 11, (podle Špaček 1971, 205).
- Obr. 23. Hrob č. 3 a hrob č. 4 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 193).
- Obr. 24. Hrob č. 5, č. 6 a č. 7 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 196).
- Obr. 25. Hrob č. 5 a č. 6 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 197-198).
- Obr. 26. Hrob č. 10 a č. 11 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 200).
- Obr. 27. Libice nad Cidlinou – objekt č. 32, (podle Mařík 2003, 603, obr. 1).
- Obr. 28. Lochovice – c – svrchní kostra v zásobní jámě, d- spodní kostra v zásobní jámě, (podle Tomková 2003, 585, obr. 15).
- Obr. 29. Praha-Motol – hrob č. 45, (podle Kovařík 1991, foto 20).
- Obr. 30. Praha-Motol – hrob č. 180, (podle Kovařík 1991, foto 73).
- Obr. 31. Praha-Motol – hrob č. 191, (podle Kovařík 1991, foto 76).
- Obr. 32. Lebka s břidlicovými destičkami na očích, (podle Wallisová 1998, 146, obr. 5).
- Obr. 33. Valouny ležící u nohou zemřelého, (podle Selmi Wallisová 2009, 57, obr. 4).
- Obr. 34. Dvě kruhové přezky, (podle Wallisová 1998, 146, obr. 6).
- Obr. 35. Hromadný hrob, (podle Wallisová 1998, 145, obr. 4).
- Obr. 36. Radomyšl hrob č. 40, (podle Nechvátal 1967, 480, obr. 155).
- Obr. 37. Radomyšl hrob č. 157, (podle Nechvátal 1967, 482, obr. 157).
- Obr. 38. Radomyšl hrob č. 160, (podle Nechvátal 1967, 485, obr. 159).
- Obr. 39. Radomyšl hrob č. 347, (podle Nechvátal 1967, 483, obr. 158).
- Obr. 40. Radomyšl hrob č. 410, (podle Nechvátal 1967, 487, obr. 160).
- Obr. 41. Stará Kouřim – nalezené skelety, (podle Tomková 2003, 589, obr. 17, 18).
- Obr. 42. Vodňany – hroby H 6 a H 7, (podle Mašková – Michálek 2006, 800, obr. 10).

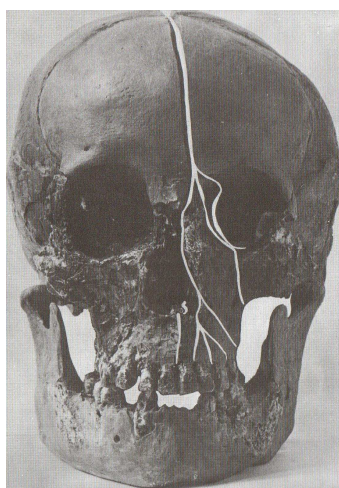
13 Přílohy

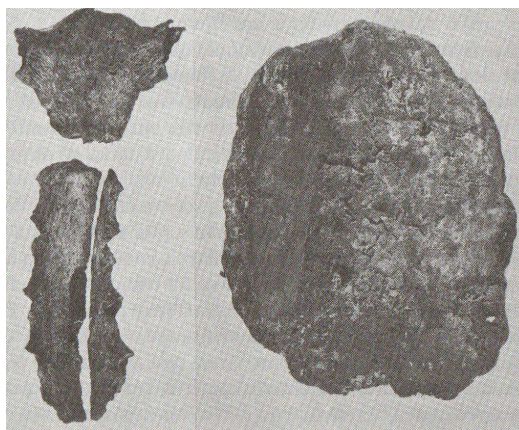
Obr. 1. Masky používané při obřadech a slavnostech, (podle Galuška 2004, 57).

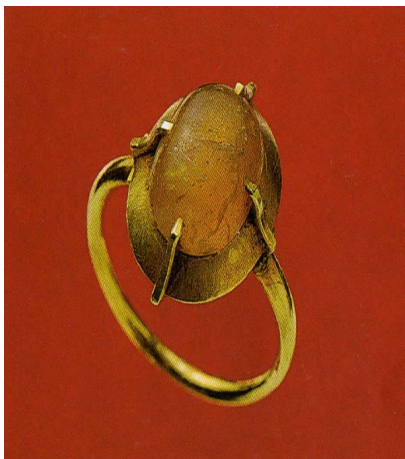
Obr. 2. Rolnička, (podle Galuška 2004, 56).

Obr. 3. Lebka Přemysla Otakara II. s vyznačenou sečnou ránou, (podle Vlček 1993, 66, obr. 19).

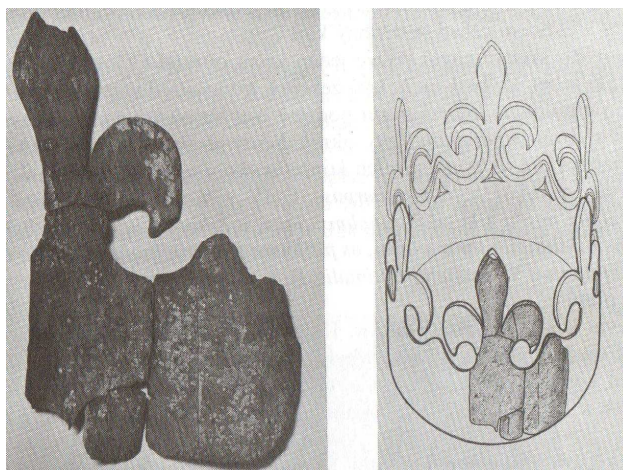
Obr. 4. Rozříznutá hrudní kost Karla IV. a mumifikační houba, (podle Vlček 1993, 113, obr. 38).

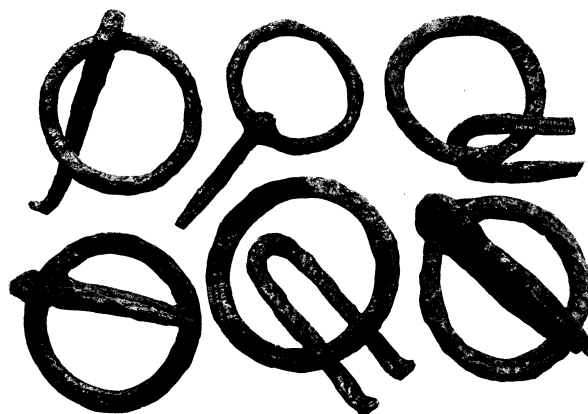
Obr. 5. Prsten z hrobu Přemysla Otakara I., (podle Bravermanová – Lutovský 2001).

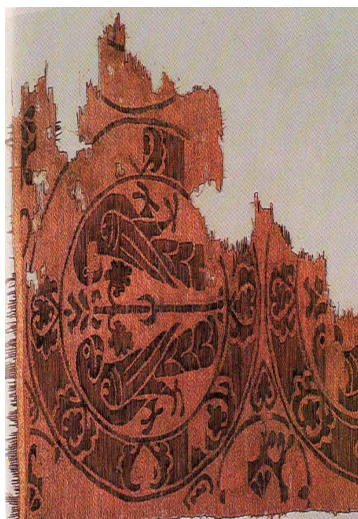
Obr. 6. Pohřební klenoty z rakve Přemysla Otakara II., (podle Bravermanová – Lutovský 2001).

Obr. 7. Zlomek dřevěné koruny Karla IV., (podle Vlček 1993, 111, obr. 37).

Obr. 8. Železné kruhy z rakve Boleslava II., (podle Borkovský 1961, 537, obr. 3).

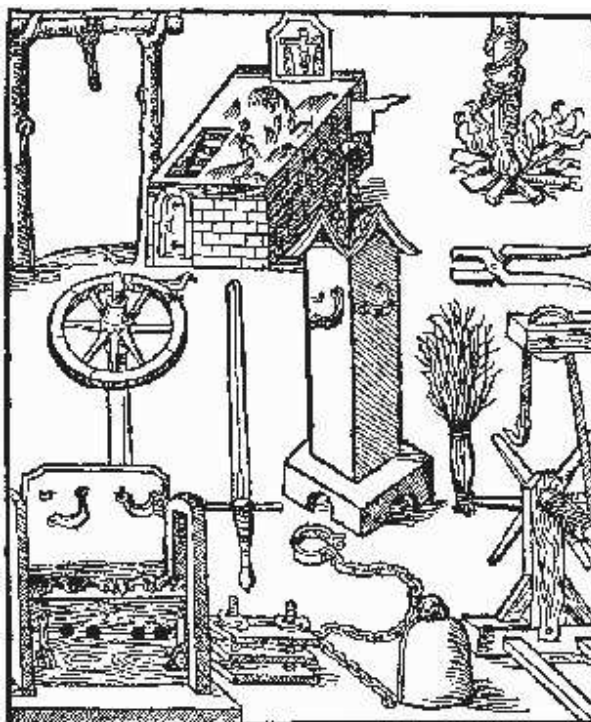
Obr. 9. Tkanina z tumby Přemysla Otakara II. se vzorem ptáků v medailonech, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).

Obr. 10. Tkanina z tumby Přemysla Otakara II. se vzorem lvů, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).

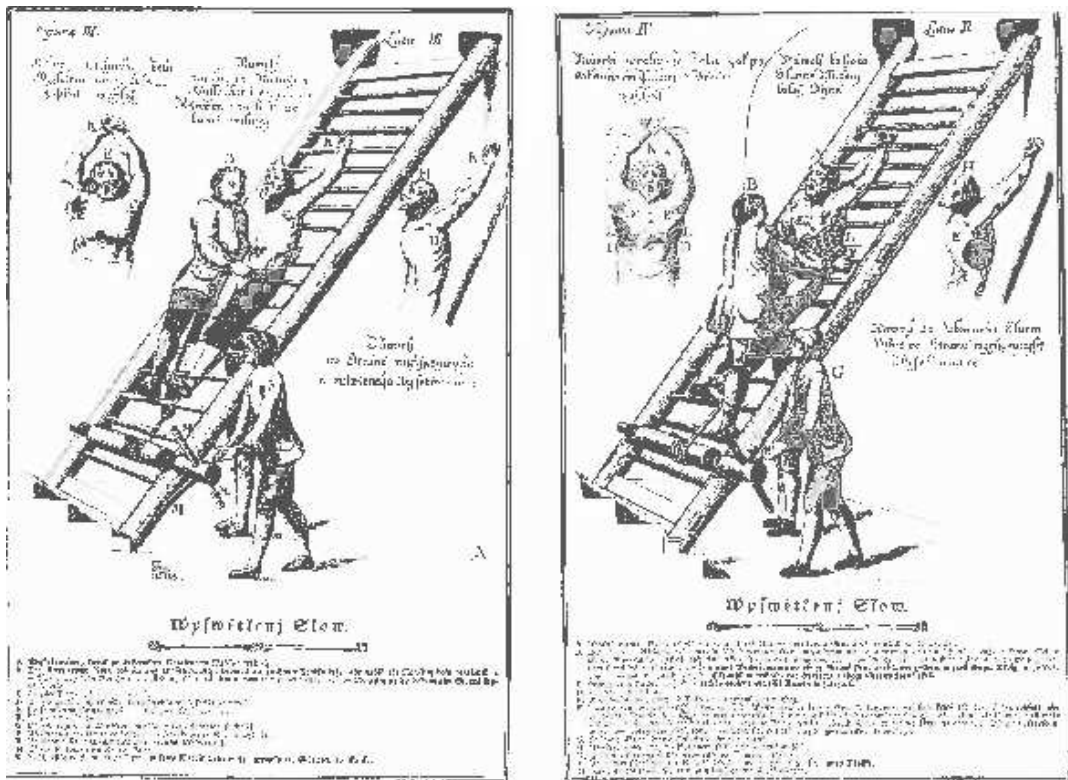
Obr. 11. Rekonstrukce pohřebního oděvu Rudolfa I. Habsburského, (podle Bravermanová – Lutovský 2001).

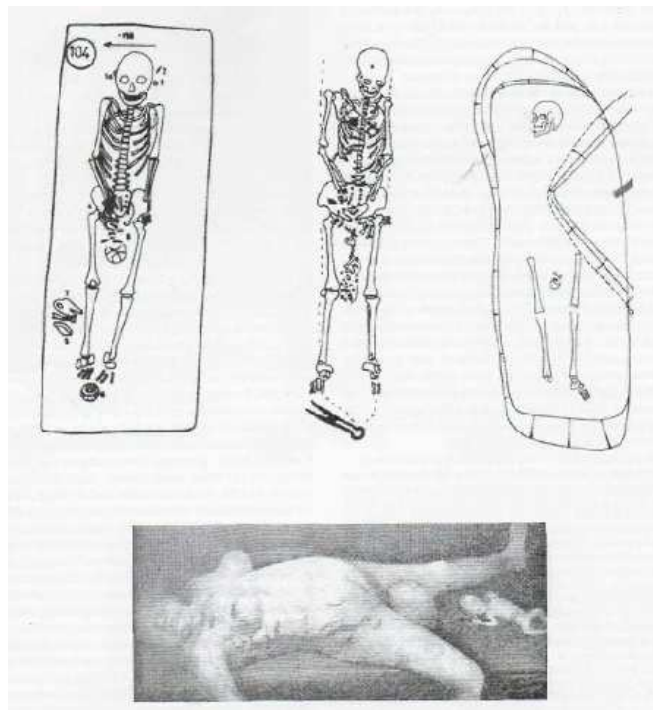
Obr. 12. Nástroje hrdelního soudnictví, (podle Francek 2007, 78).

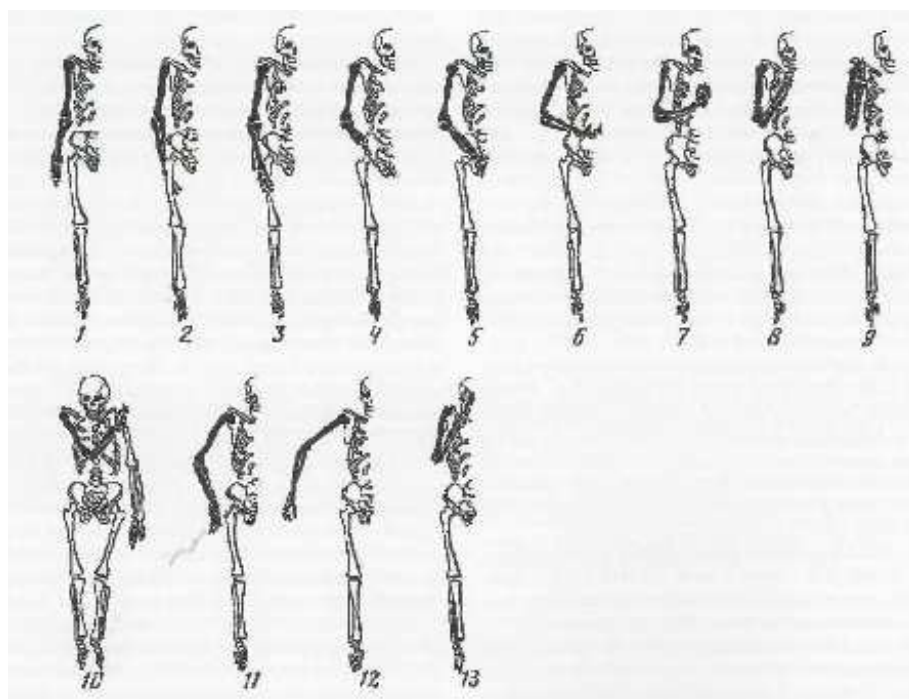
Obr. 13. Formy hrdelních trestů, (podle Francek 2007, 81).

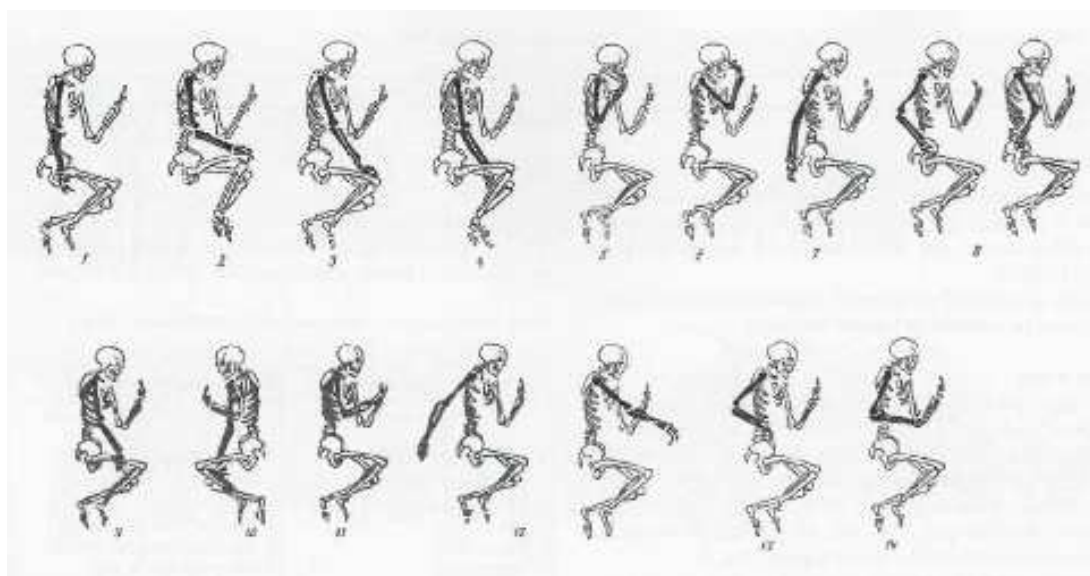
Obr. 14. Mučení na žebříku: „suché trápení“ a „horké trápení“, (podle Francek 2007, 90-91).

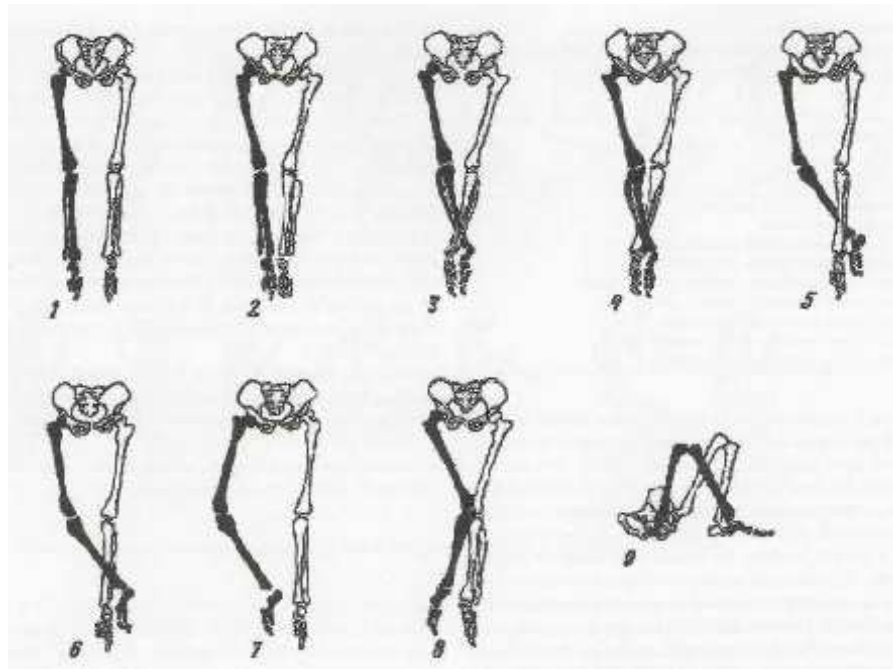
Obr. 15. Porod v rakvi, (podle Prokeš 2007, 5, obr. 1).

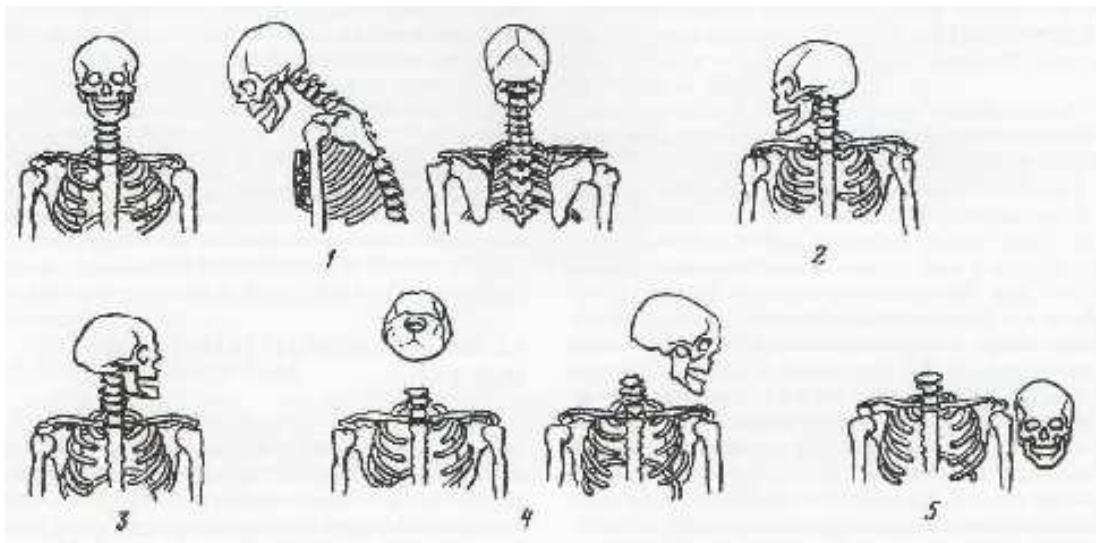
Obr. 16. Varianty polohy paží u koster v poloze na zádech, (podle Prokeš 2007, 24, obr. 9).

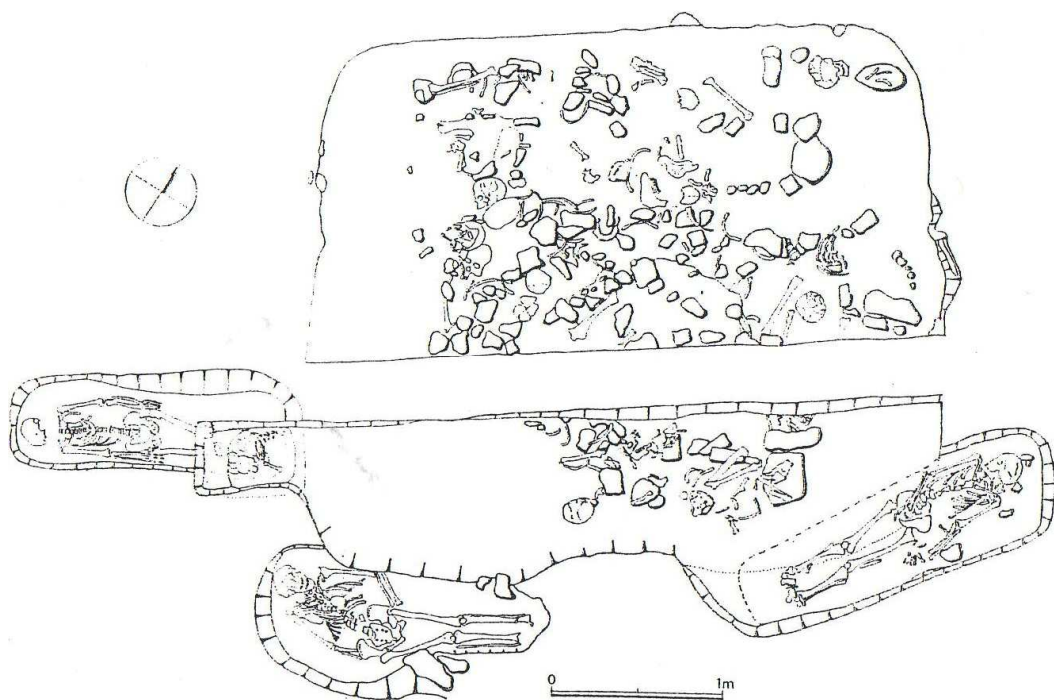
Obr. 17. Varianty polohy paží u koster v poloze na boku, (podle Prokeš 2007, 26, obr. 10).

Obr. 18. Varianty polohy dolních končetin v poloze na zádech, (podle Prokeš 2007, 28, obr. 11).

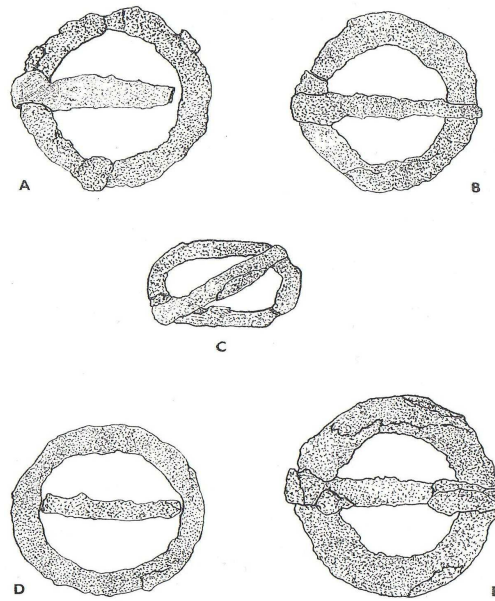
Obr. 19. Varianty polohy lebky, (podle Prokeš 2007, 24, obr. 8).

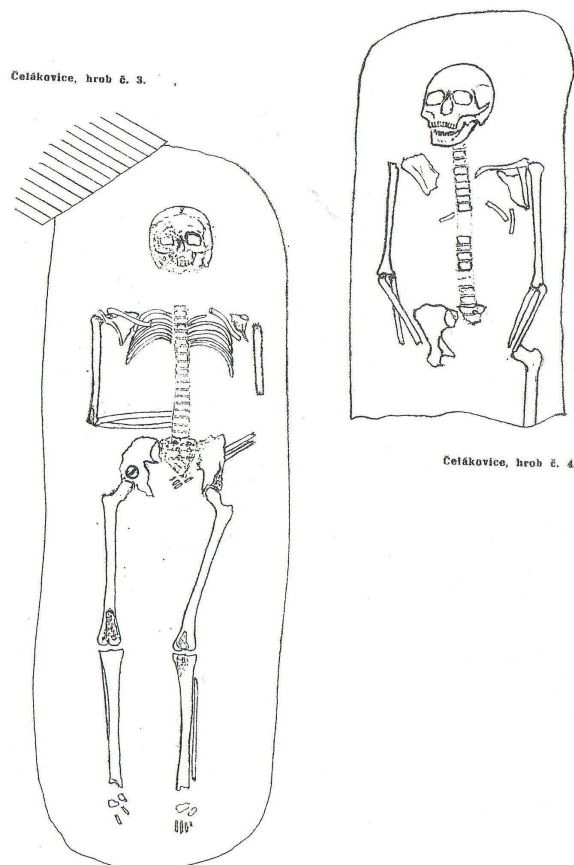
Obr. 20. Půdorys 2. vrstvy obj. 5/V s hroby č. 20, 21, 22, 31, (podle Krutina 1992, 574, obr. 3).

Obr. 21. Jáma č. 589 s kostrou malého dítěte, (podle Pleinerová 2000, 279, obr. 3).

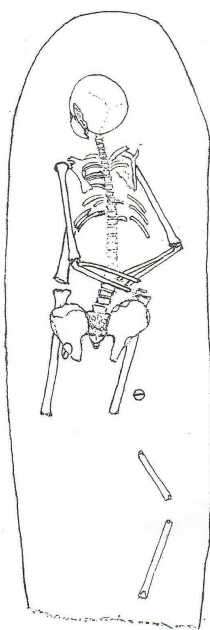

Obr. 22. Železné přezky z hrobů. A – hrob č. 3, B-C hrob č. 5, D – hrob č. 10, E – hrob č. 11, (podle Špaček 1971, 205).

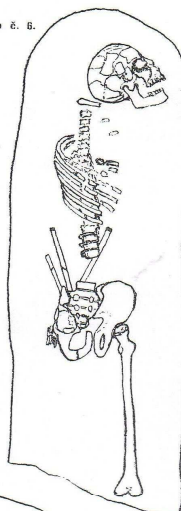

Obr. 23. Hrob č. 3 a hrob č. 4 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 193).

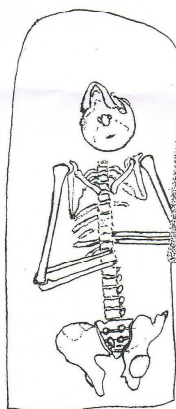
Čelákovice, dvojhrob č. 5.

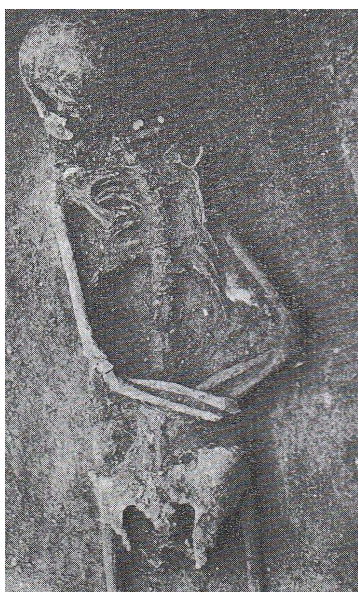
Čelákovice, hrob č. 6.

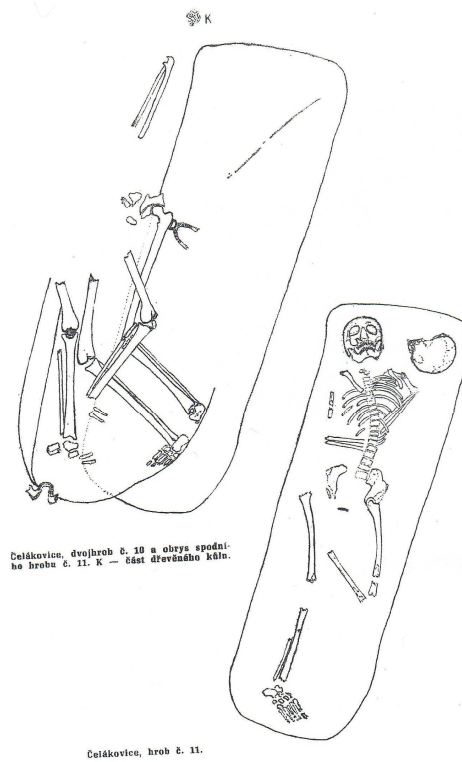
Čelákovice, hrob č. 7
s částí dřevěné desky.

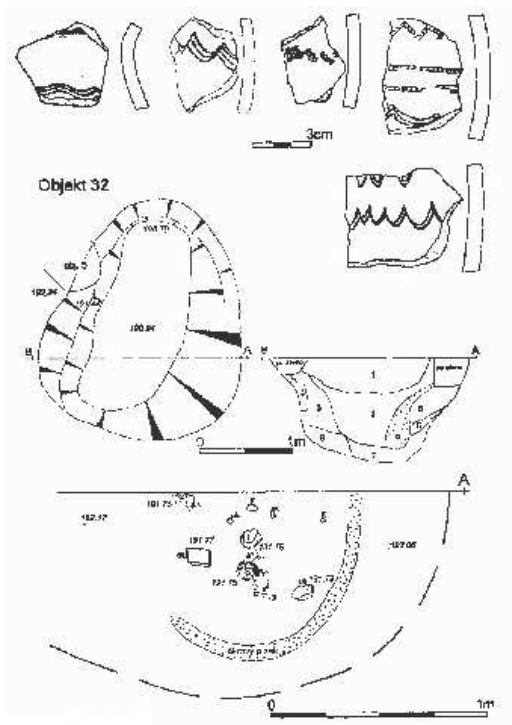
Obr. 24. Hrob č. 5, č. 6 a č. 7 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 196).

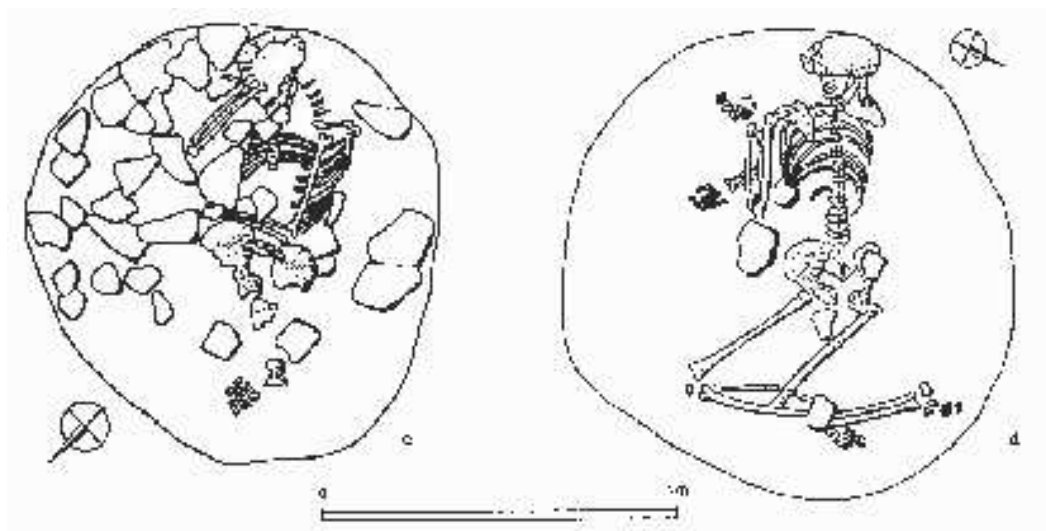
Obr. 25. Hrob č. 5 a č. 6 z Čelákovic, (podle Špaček 1971, 197-198).

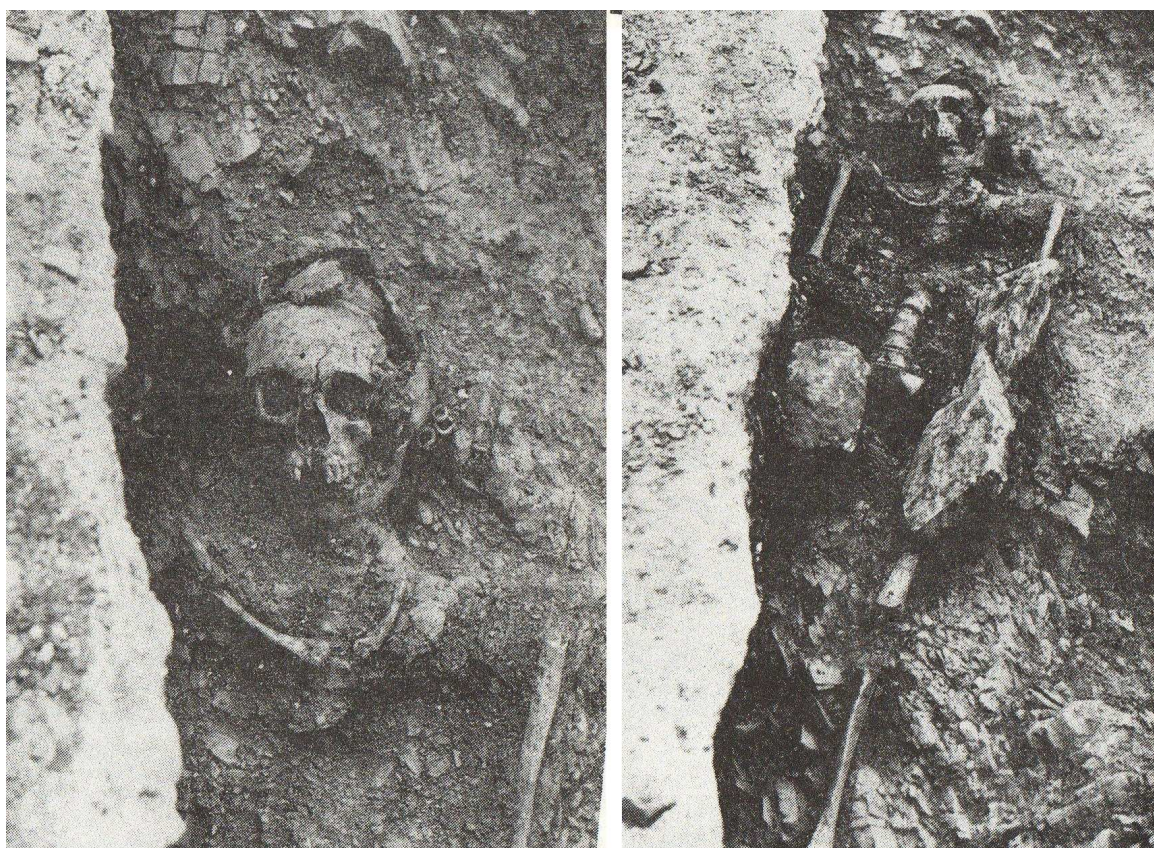
Obr. 26. Hrob č. 10 a č. 11 z Čelákovice, (podle Špaček 1971, 200).

Obr. 27. Libice nad Cidlinou – objekt č. 32, (podle Mařík 2003, 603, obr. 1).

Obr. 28. Lochovice – c – svrchní kostra v zásobní jámě, d- spodní kostra v zásobní jámě
(podle Tomková 2003, 585, obr. 15)

Obr. 29. Praha-Motol – hrob č. 45, (podle Kovařík 1991, foto 20).

Obr. 30. Praha-Motol – hrob č. 180, (podle Kovářík 1991, foto 73).

Obr. 31. Praha-Motol – hrob č. 191, (podle Kovářík 1991, foto 76).

Obr. 32. Lebka s břidlicovými destičkami na očích, (podle Wallisová 1998, 146, obr. 5).

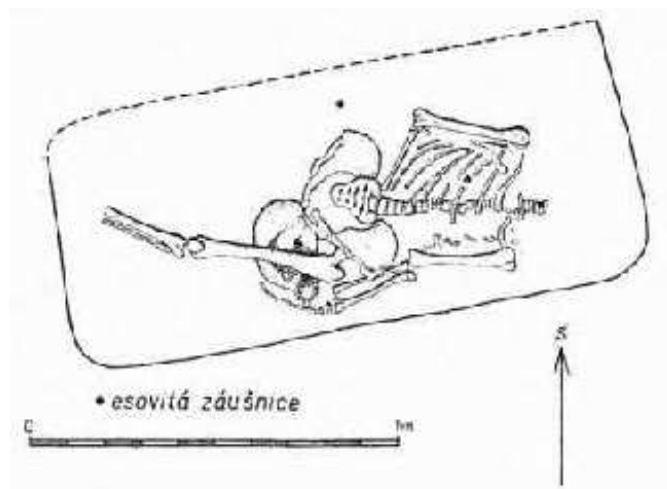
Obr. 33. Valouny ležící u nohou zemřelého, (podle Selmi Wallisová 2009, 57, obr. 4).

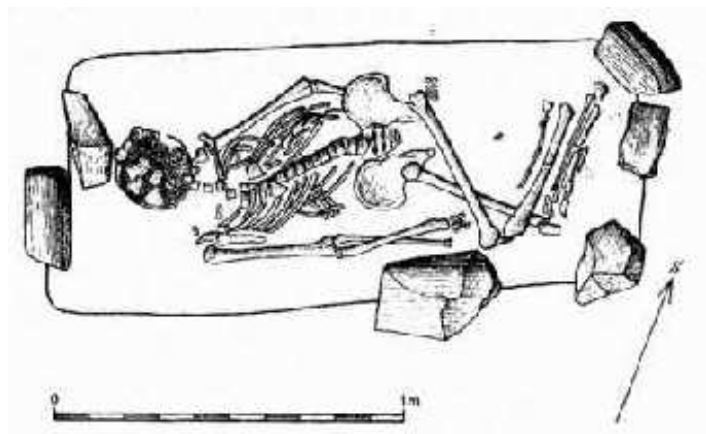
Obr. 34. Dvě kruhové přezky, (podle Wallisová 1998, 146, obr. 6).

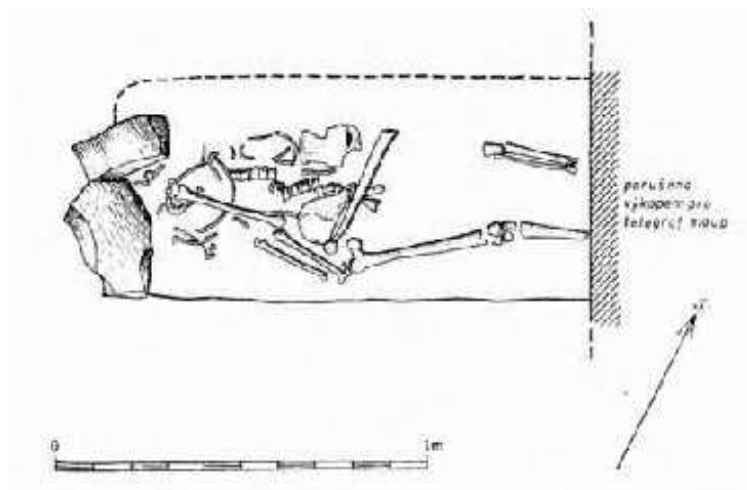
Obr. 35. Hromadný hrob, (podle Wallisová 1998, 145, obr. 4).

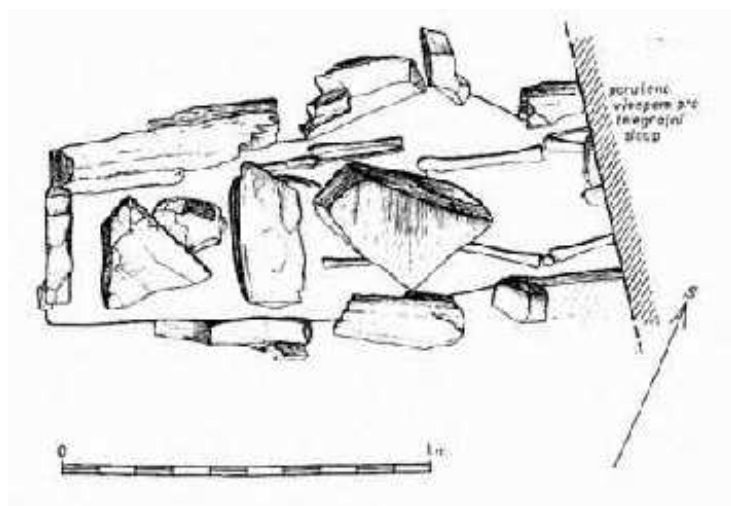
Obr. 36. Radomyšl hrob č. 40, (podle Nechvátal 1967, 480, obr. 155).

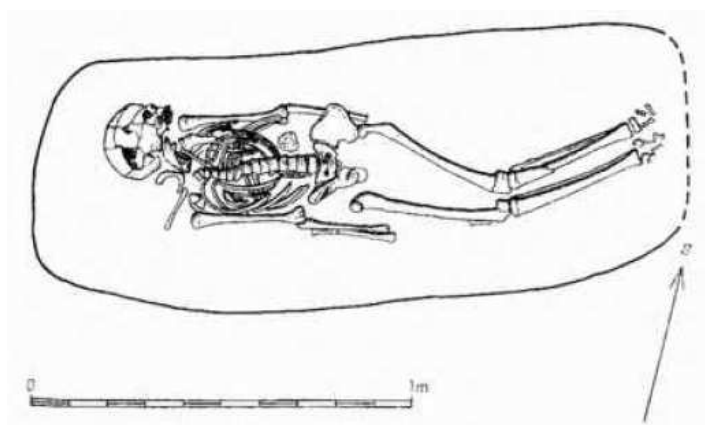
Obr. 37. Radomyšl hrob č. 157, (podle Nechvátal 1967, 482, obr. 157).

Obr. 38. Radomyšl hrob č. 160, (podle Nechvátal 1967, 485, obr. 159).

Obr. 39. Radomyšl hrob č. 347, (podle Nechvátal 1967, 483, obr. 158).

Obr. 40. Radomyšl hrob č. 410, (podle Nechvátal 1967, 487, obr. 160).

Obr. 41. Stará Kouřim – nalezené skelety, (podle Tomková 2003, 589, obr. 17, 18).

Obr. 42. Vodňany – hroby H 6 a H 7 (podle Mašková – Michálek 2006, 800, obr. 10).